

Prioritering mellom særkullsbarn og gjenlevende ektefelle på arveskifte – en rettspolitisk drøftelse

Kandidatnr:314

Kandidatnr: 327

Veileder: John Asland

Leveringsfrist: 25.04.2005

Til sammen 26016 ord

25.04.2005

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING	1
1.1	Problemstilling	1
1.2	Avgrensning	2
1.3	Problemstillingens aktualitet og bakgrunn.....	3
1.4	Oversikt over hovedreglene – oppgavens utgangspunkt	6
2	HISTORIKK	11
2.1	Livsarvingenes pliktdelsarv	11
2.2	Ektefellens arverett	12
2.3	Arverett for barn utenfor ekteskapet.....	15
3	GJELDENE RETT	18
3.1	Sammensatt skifte	18
3.1.1	Rettigheter som kun kan gjøres gjeldende av lengstlevende ektefelle.....	23
3.1.2	Retten til naturalutlegg	25
3.1.3	Gjenlevende ektefelles livsforsikringskrav	27
3.1.3.1	Fordeling hvor det ikke er oppnevnt noen begunstiget.....	28
3.1.3.2	Fordelingen hvor begunstiget er oppnevnt.....	29
3.1.3.3	Omgjøringsadgangen - hvor tredjemann er begunstiget	29
3.1.3.4	Omgjøringsadgangen - hvor ingen er begunstiget	30
3.1.3.5	Oppsummering - livsforsikring	30
3.1.4	Forlodsretten til barn	31
3.1.5	Avkorting i arv - arveforskudd.....	33
3.1.6	Forholdet mellom avdødes særkullsbarn og lengstlevendes arvinger.....	35
3.2	Uskifte	35
3.2.1	Vilkår for uskifte	36
3.2.2	Hva uskifteboet omfatter.....	38
3.2.3	Gjenlevendes rådighet over uskifteboet – livsdisposisjoner	38
3.2.4	Gjenlevendes rådighet over uskifteboet – dødsdisposisjoner	40
3.2.5	Når skal uskifteboet skiftes	40
3.2.6	Skifte av uskifteboet.....	41

4	RETTSPOLITISK DRØFTELSE - BØR GJENLEVENDE EKTEFELLE ELLER SÆRKULLSBARN PRIORITERES?	43
4.1	Bør vi ha pliktdel for særkullsbarn?	43
4.1.1	Beløpsbegrensningen i al. § 29	48
4.2	Ektefellens arverett	48
4.3	Sikres gjenlevende muligheten til å bo i ekteparets felles bolig?	53
4.3.1	Sikrer grunnbeløpet minste arven over tid for gjenlevende?	55
4.3.2	Bør livsforsikringsbeløpet omfattes av dødsboet?	57
4.3.3	I hvilken grad prioriteres gjenlevende på bekostning av særkullsbarna? ...	60
5	MULIG ALTERNATIV.....	63
5.1	Fordeler og ulemper ved forslaget.....	64
5.2	Tilpasning til norske forhold.....	69
5.3	Konsekvenser - konkrete eksempler som sammenligner modellen og gjeldende rett	71
5.3.1	Konsekvenser for bo med normal størrelse.....	71
5.3.2	Konsekvenser for et mindre bo	74
5.4	Avsluttende bemerkning.....	76
6	LITTERATURLISTE, FORKORTELSER M.M.....	77
6.1	Lovforarbeider	78
6.2	Andre kilder.....	79
6.3	Lovforkortelser.....	79
6.4	Rettspraksis	80

1 INNLEDNING

1.1 Problemstilling

Temaet for denne oppgaven er prioritering mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn ved arveskifte – en rettspolitisk drøftelse.

Utgangspunktet for arverettslovgivningen er at arvelaters nærmeste skal arve hans verdier. Lov om arv m.m. av 3. mars 1972 (al.) bygger på en tilknytning mellom arvelater og arving. Arvetavlen bygger på det antatte gjennomsnitt av tilhørighet,¹ det vil si at arven går til de arvinger som lovgiver antar at flertallet av arvelatere ønsker innsatt som sine arvinger.²

Arveretten og dens funksjon må tilpasses de rådende samfunnsforhold, og dette har medført endringer opp gjennom tidene. I dag vil de fleste anse det som naturlig at ektefeller har arverett etter hverandre. Historisk har imidlertid slektens arverett vært prioritert foran ektefellen. Gjenlevende ektefelles stilling på dødsboskiftet er vesentlig styrket de to siste århundrene på bekostning av slektsarvingene.

To sentrale utviklingstrekk i lovgivningen er av spesiell relevans for prioriteringen mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn ved arveskifte. For det første er gjenlevende ektefelles generelle arverett etter avdøde styrket, særlig ved den siste endring i arveloven § 6 hvor det ble innført en lovbestemt minste arv til gjenlevende ektefelle.³ For det andre ble gjenlevende ektefelles stilling styrket ved endringer i den nye forsikringsavtaleloven av 16. juni 1989 nr. 69 (fal.). Her fikk gjenlevende ektefelle lovfestet rett til en eventuell livsforsikring, hvor ingen er oppnevnt som begunstiget. Også andre regelsett har bidratt til å styrke gjenlevende ektefelles stilling på arveskiftet.

¹ Se om dette i kapittel 1.4.

² Se Utkast til lov om arv 1962 s. 32-33.

³ Lov av 22 juni 1990 nr. 40.

Reglene om formuesforholdet mellom ektefellene, retten til å sitte i uskiftet bo og særrettigheter etter Lov om skifte av 21. februar 1930 (sl.) har også stor betydning når man vurderer gjenlevende ektefelles stilling på arveskiftet.

Særkullsbarnas arverettslige stilling er likestilt med andre livsarvinger ved at barn født i og utenom ekteskap ble arverettslig likestilt ved innføring av Lov av 10. april 1915 nr. 4. De siste lovendringene for å styrke lengstlevendes stilling går spesielt på bekostning av førstavdødes særkullsbarn, og har medført en tilsvarende styrking av fellesbarn og lengstlevendes særkullsbarn ved lengstlevendes død.

Med særkullsbarn mener vi barn som en ektefelle har med en annen person enn nåværende ektefelle, uavhengig av om de var gift, samboer eller ikke har hatt noe forhold til hverandre utover unnfangelsen. Siden særkullsbarn er avdødes livsarving vil begrepene livsarving og særkullsbarn bli brukt om hverandre der reglene er lik for fellesbarn og særkullsbarn.

Vi vil fremover fremstille og drøfte gjenlevende ektefelles stilling på arveskifte i forhold til førstavdødes særkullsbarn (livsarvinger) i lys av den rettspolitiske målsetning om å styrke gjenlevende ektefelles stilling. Vi ser også på de rettsøkonomiske konsekvenser dette medfører. Videre ser vi på hvilke konsekvenser dette får for henholdsvis førstavdødes og lengstlevendes særkullsbarn. Vi vil også vurdere et alternativt dansk løsningsforslag som forsøker å styrke gjenlevende ektefelles stilling uten at dette i stor grad går på bekostning av førstavdødes særkullsbarn. Vi ser også her på de rettsøkonomiske konsekvensene forslaget får for gjenlevende ektefelle og særkullsbarna.

1.2 Avgrensning

Vi vil fremover ikke omtale *arveavgift*. Gjenlevende ektefelle er, i motsetning til særkullsbarn, fritatt for arveavgift, jfr. Lov om avgift på arv og visse gaver av 19.juni 1964 nr. 14, § 4, 4. ledd. Gjenlevende ektefelle er med dette prioritert av samfunnet. Dette går imidlertid ikke på bekostning av særkullsbarna. Vi vil derfor ikke gå nærmere inn på dette fremover.

Etter Lov om folketrygd av 28. februar nr. 19, 1997 (ftrl.) vil både gjenlevende ektefelle og avdødes barn under 18 år kunne ha rett til henholdsvis *etterlattepensjon*, ftrl. § 17-5

og *barnepensjon*, ftrl. § 18-4. Slike ytelser vil kunne ha stor betydning for både gjenlevende ektefelle og barnas økonomiske situasjon. Dette er imidlertid ikke ytelser den ene får på bekostning av den andre, og vil derfor ikke bli nærmere omtalt her.

Eiendommer i arveoppgjøret kan være knyttet opp til *odels- eller åseteserett*, jfr. Lov om odels og åseteseretten av 28. juni 1974 nr. 58 (odl.). Vi velger å ikke gå inn på de spesielle arverettslige regler for denne type eiendom av hensyn til omfanget av oppgaven.

Personlige rettigheter, som for eksempel advokatbevilling, vil falle bort ved rettighetshavers død. Det vil derfor ikke påvirke prioriteringen mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn. Dette kommer vi ikke nærmere inn på.

Formuesordningen mellom ektefellene har stor betydning for prioriteringen mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn ved arveskifte. Vi vil imidlertid ikke gå inn på disse reglene siden de naturlig hører under familieretten. Vi vil derimot komme inn på reglene om formuesforholdet mellom ektefellene der dette er nødvendig for helheten.

Testamenter har stor betydning for prioriteringen mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn på arveskifte. Vi vil fokusere på legalarveretten, og går ikke inn på testamentsreglene. Testasjonsadgangen vil omtales der dette faller naturlig.

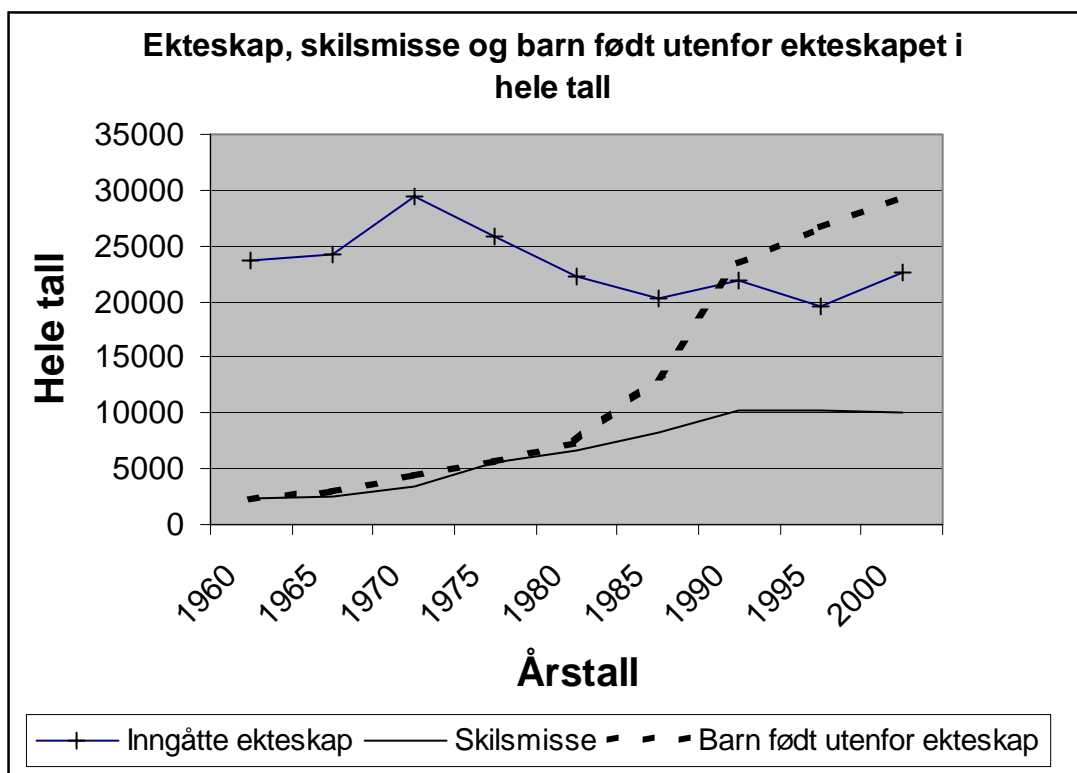
Vi vil av hensyn til oppgavens avgrensning ikke omtale *samboerskap*. Vi gjør imidlertid oppmerksom på at det er foreslått arverett også for samboere, jfr. St. meld. nr. 29 (2002-2003), som blant annet omfatter minste arv. Vi tar imidlertid kun for oss *gjenlevende ektefelles* stilling på arveskifte. Dette vil også omfatte registrert partnerskap, jfr. Lov om registrert partnerskap av 30. april 1993 nr. 40, § 3.

1.3 Problemstillingens aktualitet og bakgrunn

Samfunnsutviklingen påvirker de forhold som arverettsreglene har betydning for. I tidligere tider var familien en sterk enhet som var avhengig av hverandre både praktisk og økonomisk. Det tradisjonelle familiemønsteret har forandret seg svært mye de senere

år. Den tradisjonelle kjernefamilie ser svært annerledes ut i dag enn den gjorde for bare 30 – 40 år siden.

Det er flere faktorer som har ført til endringer i familiemønsteret, blant annet at kvinner nå i mye større grad enn tidligere deltar i yrkeslivet, antall ekteskap har gått ned, antall skilsmisser har steget jevnt og antall familier med flere barnekull øker med antall skilte som gifter seg på nytt.

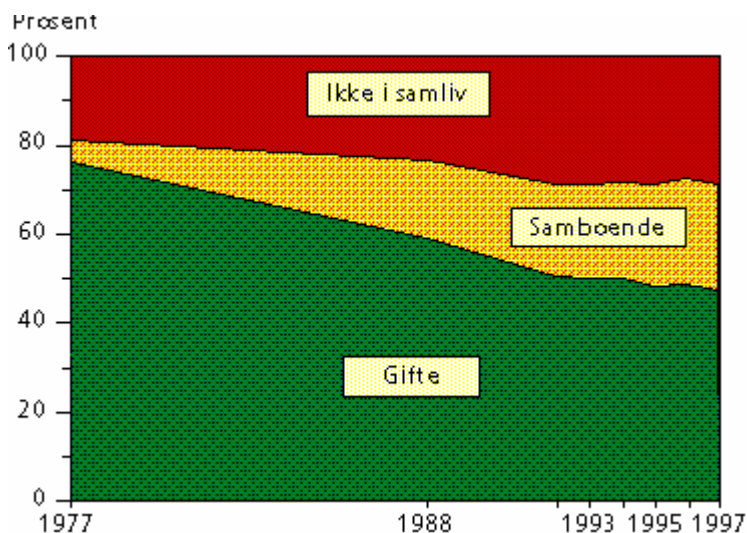

Figur 1 viser antall inngåtte ekteskap, skilsmisser samt barn født utenfor ekteskap i perioden 1960-2000. På grunn av flere samboerskap er det blitt en kraftig økning av antall barn født utenfor ekteskap. Den viser også at antall ekteskap har gått ned, noe som trolig skyldes at flere velger å leve i samboerforhold. Antall skilsmisser har økt, til tross for en viss utflating de siste 10 årene. Dette kan bidra til at det bli flere særkullsbarn, dersom fraskilte inngår nytt ekteskap.⁴

En annen viktig faktor er at i dag velger stadig flere å leve i samboerforhold istedenfor å inngå ekteskap. Omtrent halvparten av barn som blir født i dag har foreldre som ikke er

⁴ Tallene er hentet fra Statistisk årbok (2004), tabell nr. 67, 90 og 96 samt fra:
http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/tabeller/3-3-13t.txt

gift,⁵ men som er samboere.⁶ Dagens familier etableres like mye gjennom barnefødsler som gjennom ekteskap.

Figur 2 over viser samlivsstatus for kvinner i alderen 20-44 i perioden 1977-97 i prosent. Her ser vi at andelen av gifte kvinner har falt fra 78 prosent i 1977 til litt i underkant av 50 prosent i 1997. Samtidig har andelen som er samboere økt fra ca. 5 prosent i 1977 til ca. 20 prosent i 1997.⁷

Før i tiden hadde arv og arverett liten betydning for folk flest. De fleste arvelatere etterlot seg få verdier, og de fleste verdiene var knyttet til hjemmet. Familiene var ofte barnerike og det ble som regel lite arv pr. barn. I 1910 var det hele 6 barn pr. ekteskap.⁸ Den generelle økningen i velstanden de senere år har ført til at større verdier overføres gjennom arv i dag. Vi har estimert den gjennomsnittlige formue for en husholdning til å være kr. 1 600 000,-.⁹ Samtidig fødes det i dag ikke like mange barn pr. ekteskap. I dag er gjennomsnittet ca. 2 barn pr. familie.¹⁰ Etter våre estimater vil hvert barn i gjennomsnitt arve kr. 800 000,-.

⁵ Jfr. Statistisk årbok 2004 tabell 67.

⁶ Se NOU 1999:25 s. 103.

⁷ Se ssb (side: http://www.ssb.no/ukens_statistikk/utg/9807/Fig2-1.html)

⁸ Se Lødrup (1999) s. 37-38. Se for øvrig også SSB:

http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/tabeller/3-3-16t.txt som ikke samsvarer med tallet fra Lødrup. Dette skyldes sannsynligvis at statistikken fra SSB omfatter kvinner, og ikke familier.

⁹ Se kapittel 4.3.

¹⁰ Se over i note 7.

Endringer i familiestrukturen reiser konflikter og vanskelige spørsmål som ikke tidligere har vært aktuelle. Verdier som overføres i arv er i dag betydelige, og spørsmålet om prioriteringen mellom gjenlevende ektefelle og avdødes særkullsbarn kan få store økonomiske konsekvenser. Problemstillingen har også fått en fornyet aktualitet da det er fremmet forslag om å innføre arverett for samboere, uten at dette vil bli drøftet nærmere i denne oppgaven.

1.4 Oversikt over hovedreglene – oppgavens utgangspunkt

Formålet med arveloven er å sørge for at arv går til dem som enten etter lovgivers mening er de nærmeste til å arve, eller til dem som særskilt er utpekt av avdøde.¹¹ Tanken er at arven bør tilfalle personer som hadde et visst samhörighetsforhold til arvelateren mens han levde. Arven skal med andre ord tilfalle dem som sto arvelater nærmest, og normalt vil dette være barn og ektefelle.

For å fremme dette formålet oppstiller arveloven to grunnlag for arv; legalarverett (arv etter loven) og testamentarverett (arv etter disposisjon fra arvelaters side). Legalarveretten bygger på slektskap og ekteskap. Lovens oversikt over hvem som skal arve og hvordan arven skal fordeles mellom dem kalles arvetavlen. Arvetavlen deler inn avdødes arvinger i tre arvegangsklasser. Første arvegangsklasse omfatter avdødes livsarvinger, det vil si barn, barnebarn, oldebarn osv. Hvis avdøde har livsarvinger har disse førsteprioritet, jfr. al. § 1. Annen arvegangsklasse består av avdødes foreldre og deres livsarvinger. Disse tar arv kun hvis avdøde ikke hadde livsarvinger, jfr. al. § 2. Tredje arvegangsklasse består av avdødes besteforeldre og deres livsarvinger, ned til og med arvelaters fettere og kusiner. Disse arver bare dersom det ikke finnes arvinger i første og andre arvegangsklasse, jfr. al. § 3. Systemet er altså slik at en arving i 1. arvegangsklasse utelukker arvinger fra 2. og 3. arvegangsklasse. Videre utelukker arvinger i 2. arvegangsklasse arvinger fra 3. arvegangsklasse. Arvelaters oldeforeldre tar ikke arv.

Hovedregelen om livsarvingenes arverett fremgår av al. § 1. Her sies det at ”næraste slektsarvingar er avkomet (livsarvingane) til arvelataren”. Arvelater kan bare i begrenset

¹¹ Utkast til lov om arv 1962 s. 32.

grad gripe inn i livsarvingenes arverett ved testament. Dette fører oss over til al. § 29 som gir livsarvingene en lovbeskyttet rett til arv etter avdøde, den såkalte pliktdelsarven. Arveloven § 29 lyder som følge:

”To tredjepartar av formuen til arvelataren er pliktdelsarv for livsarvingane. Men pliktdelsarven er aldri større enn 1.000.000 kroner til kvart av barna til arvelataren eller til kvart barns linje, likevel såleis at grensa for ein fjernare livsarving er minst 200.000 kroner til kvar einskild.

Arvelataren kan ikkje i testament rå over pliktdelsarv med mindre det er særleg heimel for det.”

Som det fremgår av denne bestemmelsen medfører livsarvingenes rett til pliktdelsarv at arvelaters testasjonsfrihet begrenses. Al. § 29 kommer således til anvendelse hvis arvelateren har opprettet testament som krenker pliktdelen. I levende live kan arvelater fritt råde over sin formue. Livsarvingene er ikke beskyttet mot at arvelater i levende live gir bort eller selv forbruker sin formue, slik at det blir lite eller ingenting igjen å arve. Arvelaters disposisjoner i levende live kommer således ikke i konflikt med livsarvingenes rett til pliktdelsarv. Har arvelater opprettet testament som krenker livsarvingenes pliktdel er ikke nødvendigvis hele testamentet ugyldig. Den delen av testamentet som krenker pliktdelen vil imidlertid bli satt til side. Pliktdelsarven er imidlertid en rettighet og ikke en plikt for livsarvingene. Dersom det er opprettet et testament som krenker pliktdelsarven er det ingenting i veien for at livsarvingene respekterer arvelaters siste vilje og godkjenner krenkelsen av pliktdelsarven.

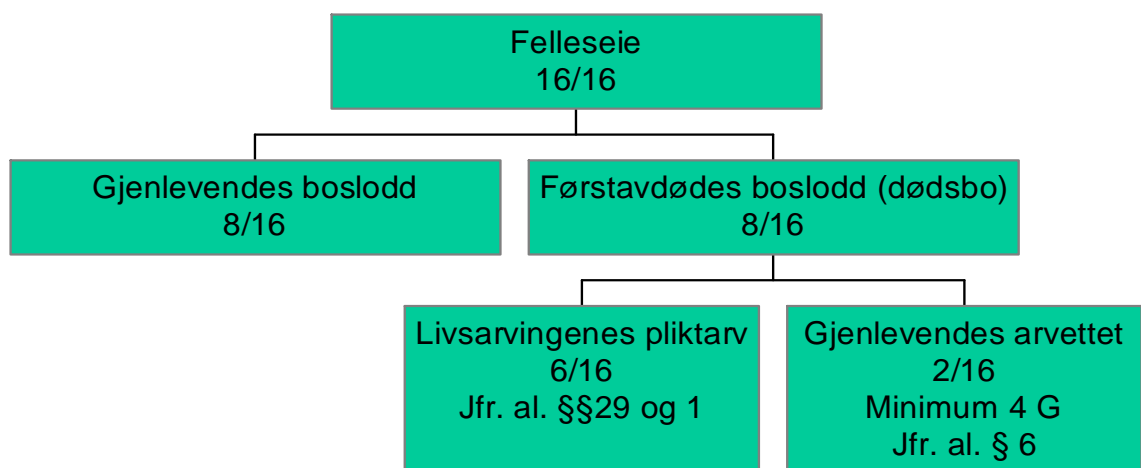
Ektefellen tilhører ikke noen arvegangsklasse, men har likevel en sterk arverettslig stilling etter al. § 6, samt rett til å sitte i uskifte etter al. kapittel III. Etter al. § 6 har ektefellen rett til $\frac{1}{4}$ av arven etter avdøde når arvelateren har livsarvinger. Har arvelateren ikke arvinger i første arvegangsklasse er ektefellens arverett $\frac{1}{2}$ av arven. Dersom arvelater kun har slektninger i tredje arvegangsklasse arver ektefellen alt.

Etter endring av al. § 6 ved Lov av 22. juni 1990 nr. 40 ble gjenlevende ektefelles arverett styrket ved innføring av rett til minstearv, jfr. al. § 6, som lyder slik:

”Ektemaken har rett til fjerdeparten av arven når det er livsarvinger etter arvelateren. Minstearven skal likevel tilsvare 4 ganger grunnbeløpet i folketrygda ved dødsfallet. Er dei næraste slektsarvingane til arvelateren foreldra hans eller avkom etter desse, har ektemaken rett til halvparten av arven, likevel minst 6 ganger grunnbeløpet i folketrygda ved dødsfallet.”

Ektefellens rett til minste arv går foran livsarvingenes pliktdelsarv, og gjelder uten hensyn til gjenlevende ektefelles eget boslodd og eventuelle særeie. Minste arven er også en form for pliktdelsarv da den ikke kan avgrenses ved testament. Dette i motsetning til ektefellens arverett på $\frac{1}{4}$ etter al. § 6, 1. punktum, som kan avgrenses ved testament, dersom ektefellen har fått kunnskap om testamentet før arvelateren døde.¹² Konsekvensene av innføring av rett til minste arv er altså at hvis avdøde hadde livsarvinger arver ektefellen fire ganger folketrygdens grunnbeløp, (1G, utgjør kr. 58 778,- fom. 01.05.2004)¹³ totalt kr. 235 112,-, dersom dette er mer enn $\frac{1}{4}$ av arven. Etterlater avdøde seg ikke livsarvinger, men arvinger i annen arvegangsklasse, beløper ektefellens krav på minste arv seg til kr. 352 668,- (6 ganger G).

Arveloven er skrevet med den tradisjonelle kjernefamilie for øyet, og i disse tilfellene medfører prioriteringen mellom gjenlevende ektefelle og barn ikke de store faktiske økonomiske konsekvenser. Den arv lengstlevende får på bekostning av barna, vil de uansett arve etter lengstlevende dersom midlene fortsatt er i behold. Her er det først og fremst en tidsforskyvning av arven, justert for endring i nettoformuen mellom arvefallet til førstavdøde og lengstlevende. Hovedreglene, når ektefellene hadde fullstendig felleseie og ingen skjevelingsmidler, kan illustreres slik:

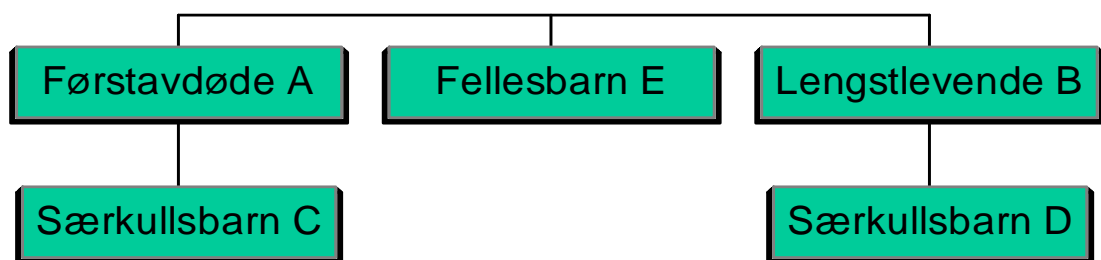
Figur 3

¹² Se om kravet til "kunnskap" i Lødrup, Arverett (1999), s. 61-62.

¹³ Grunnbeløpet fastsettes av Stortinget og endres hvert år, som regel fra 1. mai.

For særkullsbarna er saken imidlertid en annen. Det lengstlevende arver av førstavdøde er endelig, og førstavdødes særkullsbarn har ikke arverett etter lengstlevende. Det vil si at de ikke vil få del i arven etter lengstlevende. Prioriteringen mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn er derfor av relativt stor økonomisk betydning. Reglene om minste arv for ektefeller fører til at fellesbo på under 8 G, vil bli overtatt i sin helhet av lengstlevende der denne skifter og det er livsarvinger etter avdøde. Avdødes særkullsbarn blir i realiteten arveløs i slike bo.

Vi vil her måtte skille mellom førstavdødes og lengstlevendes særkullsbarn. Dette vil vi illustrere med følgende eksempel:

Figur 4

A og B er gift. De har fullstendig felleseie på netto kr. 500 000,-, som skal deles likt. Både A og B har hver sitt særkullsbarn C og D samt et fellesbarn E. Vi forutsetter at A dør først og det foretas et skifte. Vi legger til grunn G pr. 1. mai 2004, kr. 58 778,-.

B's boslodd beløper seg til kr. 250 000,- og dette holdes utenfor skifteoppgjøret. Arven etter A beløper seg til kr. 250 000,- som skal fordeles mellom B og A's livsarvinger C og E. B's arverett etter A er som ovenfor nevnt $\frac{1}{4}$ av arven, men minimum fire ganger G. $\frac{1}{4}$ av arven beløper seg her til kr. 62 500,-, slik at retten til minste arv trer inn og gir B rett til minste arv på kr. 235 112,-. Etter at ektefellen har fått sin minste arv står det igjen kr. 14 888,- som skal fordeles mellom A's livsarvinger C og E som hver arver kr. 7 444,- etter A.

B's bo beløper seg etter dette til kr. 485 112,-, og vi forutsetter at dette er konstant frem til B dør kort tid etter A. C tar ikke arv etter B og boet etter B blir å fordele på B's livsarvinger E og D, som hver arver kr. 242 556,-.

Det endelige arveoppgjøret etter begge ektefellene blir da som følger:

A's særkullsbarn C arver totalt kr. 7 444,-. B's særkullsbarn D arver totalt kr. 242 556,-.
A og B's fellesbarn E arver totalt kr. 250 000,-.

Eksempelet viser at i små bo fører minstearven lett til at gjenlevende ektefelle blir enearving. Videre viser det at lengstlevendes særkullsbarn vil komme i en svært gunstig situasjon sammenlignet med førstavdødes særkullsbarn. En kommer derfor ikke utenom å skille mellom disse to typene av særkullsbarn.

I større bo vil det også lett bli en stor skjevhet mellom førstavdødes og lengstlevendes særkullsbarn. Dersom fellesboet i ovennevnte eksempel hadde beløpet seg til kr. 4 000 000,-, ville B's boslodd beløpt seg til kr. 2 000 000,-. Dødsboet til A beløper seg til kr. 2 000 000,-, og dette skal fordeles mellom B og A's livsarvinger. B's arverett etter A er $\frac{1}{4}$ av A's nettoformue, altså kr. 500 000,-. Etter at B har fått sin arv gjenstår det kr. 1 500 000,- av dødsboet som skal fordeles mellom A's livsarvinger C og E, som her arver kr. 750 000,- hver.

B's bo beløper seg i dette tilfelle til kr. 2 500 000,-, og vi forutsetter også her at dette er konstant frem til B dør. Boet etter B skal fordeles på B's livsarvinger E og D, som hver arver kr. 1 250 000,-. Det endelige arveoppgjøret etter begge ektefellene blir slik: C arver kr. 750 000,- etter A. D arver kr. 1 250 000,- etter B. Fellesbarnet E arver totalt kr. 2 000 000,- etter A og B.

2 HISTORIKK

2.1 Livsarvingenes pliktdelsarv

Reglene om pliktdelsarven har alltid vært en sentral del av arveretten. Pliktdelsarven er blitt redusert ved at grensene for slektsarveretten er blitt innsnevret, arvebrøken er blitt redusert ved økt testasjonsfrihet og det er definert maksimumsgrenser for pliktdelsarven. I arveloven av 1854 var det ingen grenser for slektsarveretten verken i nedstigende eller oppstigende linje, samt i første sidelinje.¹⁴ I forhold til livsarvingene kunne arvelater kun testamentere bort $\frac{1}{4}$ av sin formue.

Grensen for slektsarveretten er endret en rekke ganger etter 1854.¹⁵ I Lov av 7. april 1916 ble grensen for slektens arverett satt til og med femte ledd, men arveretten var ubegrenset i direkte oppstigende linje og i første sidelinje.¹⁶ I Lov av 25. juni 1937 nr. 12 ble grensen satt i rett oppstigende linje til og med besteforeldre, og i annen linje til og med fetter.

Ved Lov av 29. juli 1918 nr. 2 ble testasjonsfriheten utvidet for arvelater med livsarvinger ved at han kunne testamentere bort halvparten av formue mellom 1 og 2 millioner kroner til allmennyttige formål.¹⁷ For formuer over 2 millioner kroner hadde arvelater full testasjonsfrihet til det samme formål. Testasjonsfriheten var her ikke avhengig av antall loddeiere, men av samlet formue. Testasjonsfriheten var imidlertid

¹⁴ Se Utkast til lov om arv 1962 s. 18.

¹⁵ Se Utkast til lov om arv 1962 s. 20-21.

¹⁶ Femte ledd betyr at legalarveretten stoppet ved søskenbarns barn i besteforeldrenes parenteler, ved foreldrenes søskenbarn i oldeforeldrenes parenteler og ved oldeforeldrenes søsken i tippoldeforeldrenes parenteler. Se mer om dette i Utkast til lov om arv 1962, s. 39.

¹⁷ Den utvidede testasjonsfriheten ble utvidet etter initiativ av Chr. Michelsen. Bestemmelsen er bare brukt en gang til allmennyttige formål, nemlig til Christian Michelsens Institutt for Vitenskap og Åndsfrihet. Se mer om dette i blant annet Lødrup (1999) s. 97.

avhengig av kongelig konfirmasjon av testamentet. I Lov av 25. juni 1937 nr. 12 ble testasjonsfriheten utvidet fra $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{3}$. Det ble videre satt en beløpsbegrensning tilsvarende kr. 200 000,- til arvelaters barn, og kr. 50 000,- til arvelaters barnebarn eller fjernere avkom. Beløp over dette kunne fritt testamenteres bort. Testasjonsfriheten var nå ikke lenger avhengig av kongelig konfirmasjon av testamentet. I 1972 ble grensen på kr. 200 000,- økt til kr. 500 000,-. Årsaken var inflasjonen og ikke en endret holdning til pliktdelsarven. Beløpet ble i 1985 hevet til 1 million kroner av samme årsak.

Slektens arverett har alltid stått sterkt, og er også i dag arvelovens utgangspunkt. De to siste århundrene har imidlertid ektefellen stadig fått styrket sin arverettslige stilling på bekostning av slektens arverett.

2.2 Ektefellens arverett

Etter våre gamle lagtingslover gikk alt avdøde etterlot seg som lovbundet arv til slekten.¹⁸ Gjenlevende ektefelle hadde ikke arverett, noe som hadde sammenheng med den lette adgangen til skilsmisse. Ekteskapet skulle ikke føre verdier fra en slekt til en annen.

Også etter vedtagelse av Magnus Lagabøtes Lovbok i 1272 var hovedregelen lovbundet arv til slekten, men begrenset til firmenninger. Etter denne lov hadde ektefellene fortsatt ikke arverett etter hverandre, men etter at adgangen til skilsmisse ble snevrere ble det mer vanlig med felleseie (felag). Felag tilsvarte stort sett dagens felleseie. I en retterbot av kong Håkon V skulle det avtales i bryllupet hvilken formuesordning ektefellene skulle ha, særeie eller felag. Det var vanlig å avtale særeie ved giftemålet, men når ektefellene fikk barn ble det gjerne avtalt felag. Om ikke annet ble avtalt gikk alt ektefellene eide inn i felaget. De eide likt, uten hensyn til hva de hadde med inn i ekteskapet. Hadde noen av ektefellene særkullsbarn måtte disse gi samtykke til felagsavtalen, som ikke måtte være til ugunst for særkullsbarnet. På skifte skulle boet

¹⁸ Lagtingslover er de lover som i middelalderen ble vedtatt på lagtingene. Lagtinget var opprinnelig en lovgivende forsamling for en del av landet. Senere ble lagtinget først og fremst domstoler, men gjennom sine rettsavgjørelser skapte de ny rett.

deles likt mellom gjenlevende ektefelle og barna. Gjenlevende ektefelle hadde også bruksrett til halvparten av den døde odelsgods for sin levetid.¹⁹

Arverett for ektefeller ble først innført ved Kong Christian Den Femtis Norske Lov av 1687 (NL), men kun i ekteskap hvor det var felles barn. I disse tilfellene arvet gjenlevende ektefelle en broderlodd, det vil si like mye som en sønn.²⁰ Dersom lengstlevende inngikk nytt ekteskap, skulle broderloddet gå tilbake til førstavedes barn. Var ekteskapet barnløst hadde gjenlevende ektefelle ikke arverett. Slike ekteskap ble ansett for mislykket, og forholdet ble ordnet etter reglene om formuesforholdet mellom ektefeller.²¹

En betraktelig bedre stilling for gjenlevende ektefelle ble også etter hvert innført ved administrativ praksis, slik at gjenlevende ektefelle kunne få beholde boet uskiftet hvis ektefellene hadde fellesbarn. Lengstlevende ektefelle kunne søke kongen om bevilling til å sitte i uskiftet bo med fellesbarn. Bevillingen gjaldt så lenge lengstlevende ikke giftet seg på nytt. For enkemenn var det relativt kulant å få slik bevilling, men var lengstlevende enke krevdes det bevitnelse av troverdige menn på at hun var skikket til å ta hånd om arven.²²

Uskifteordningen ble lovfestet første gang ved Lov om etterlevende ektefelles adgang til å hensitte i uskiftet bo mv. av 30. juli 1851. Etter denne lov var det forskjellig adgang for hustru og ektemann til å sitte i uskiftet bo. Mannen hadde så lenge han ikke giftet seg på nytt, rett til å sitte i uskiftet bo i forhold til felles livsarvinger, dersom ikke annet var avtalt ved ektepakt eller annen gyldig bestemmelse. Enker måtte imidlertid ha tillatelse av fylkesmannen for å få sitte i uskiftet bo.²³ Tillatelse kunne gis i forhold til felles barn under 25 år, og bare dersom enken ”med paalidelig Vidnesbyrd godtgjør at

¹⁹ Se Utkast til lov om arv 1962, s. 10.

²⁰ Etter Landsloven arvet søstre bare et halvt lodd i forhold til brødre. Lik arverett for sønner og døtre ble innført først ved arveloven av 1854. Se mer om dette i Havsås (1997), Skifteforvaltningens historie.

²¹ Se mer om dette i Utkast til lov om arv 1962 s. 14.

²² Se Utkast til lov om arv 1962 s. 14.

²³ Fylkesmannen er en etterfølger av de kongelige sysselmenn i middelalderen. Fra slutten av 1600-tallet til 1918 var tittelen *amtman*.

være en forstandig og huuslig Kvinde”.²⁴ Dersom avdøde hadde særkullsbarn under 18 år krevdes tillatelse både for enke og enkemann for å sitte i uskiftet bo med stebarna. Tillatelse skulle da bare gis om det kunne antas at uskifte ville være til felles beste både for gjenlevende ektefelle og stebarna, og gjenlevende skulle sørge for stebarnas underhold og oppdragelse. Etter denne lov var det ingen begrensninger i gjenlevende ektefelles råderett over uskifteboet. Livsarvingene var heller ikke gitt noe vederlagskrav på skiftet etter lengstlevende dersom denne hadde redusert verdien av boet på en utilbørlig måte. Om gjenlevende ektefelle inngikk nytt ekteskap opphørte retten til å sitte i uskifte, og det samme skjedde dersom ektefellen ble umyndiggjort. Særkullsbarn kunne kreve skifte når de fylte 18 år. Fellesbarn kunne kreve skifte i forhold til sin mor når det fylte 25 år.

Loven av 1851 ble senere avløst av Lov om uskifte av 4. juli 1927 nr. 4. Ved denne lov ble ulikheten mellom mann og hustru opphevet når det gjaldt adgangen til å overta boet uskiftet. Uskifteretten omfattet felleseiet og var ubetinget overfor felles livsarvinger. Hadde avdøde mindreårige særkullsbarn måtte overformynderiet samtykke til uskifte.²⁵ I dag finner vi tilsvarende regler i arvelovens kapittel III.

Etter Lov om arv av 1854 hadde gjenlevende ektefelle lovfestet arverett dersom avdøde ikke etterlot seg livsarvinger. Dersom det var andre arveberettigete slektninger etter avdøde hadde gjenlevende ektefelle rett til 1/3 av avdødes formue, men ellers hele formuen.

Ved en endring av arveloven ved lov av 25. juni 1937 nr. 12 fikk gjenlevende ektefelle utvidet sin arverett.²⁶ Nå fikk gjenlevende ektefelle lovfestet rett til arv også i de tilfeller hvor avdøde etterlot seg livsarvinger. Hadde avdøde livsarvinger hadde gjenlevende rett til 1/4 av avdødes formue. Gjenlevendes arverett ble også utvidet fra 1/3 til 1/2, dersom avdødes øvrige arvinger var arvinger i 2. arvegangsklasse. Videre ble gjenlevende ektefelle enearving dersom det heller ikke var arvinger i 2. arvegangsklasse. Disse reglene er i overensstemmelse med dagens regler om gjenlevende ektefelles arverett.

²⁴ Jfr. Utkast til lov om arv 1962 s. 20.

²⁵ Se Utkast til lov om arv 1962 s. 23.

²⁶ Se Utkast til lov om arv 1962 s. 20.

Etter forslag fra en arbeidsgruppe, som i 1987 ble nedsatt for å vurdere den offentlige behandling av dødsbo, ble det i al. § 6 ved Lov av 22. juni 1990 innført en rett til minste arv for gjenlevende ektefelle. Endringen trådte i kraft 1. januar 1991. Dette medførte en betydelig styrking av gjenlevende ektefelles situasjon på arveskiftet.

Arbeidsgruppens begrunnelse for å innføre den nye regelen om minste arv til gjenlevende ektefelle var at: ”gjenlevende ektefelle i betydelig sterkere grad bør prioriteres fremfor andre arvinger i relativt beskjedne dødsbo. Kravene til en alminnelig akseptert rimelig levestandard er økt i de senere år. Det er antagelig i samsvar med en alminnelig rettsoppfatning i dag at en gjenlevende ektefelle bør prioriteres fremfor alle andre arvinger og slik at denne stort sett er sikret å beholde hjemmet av vanlig standard etter ektefellens død og uten å måtte svare arv til medarvinger”.

Videre begrunnet arbeidsgruppen forslaget med at det ”for alle arvinger unntatt for avdødes gjenlevende ektefelle er den økonomiske betydning av arveretten blitt redusert i vår tid. Dette har blant annet sammenheng med den gjennomsnittlige høye alder de fleste livsarvinger og andre utarvinger har når de blir arvinger. De fleste slike arvinger er økonomisk vel etablert når de blir arvinger, arven betyr lite fra eller til. For gjenlevende ektefelle vil derimot arveretten ha stor betydning i det for denne ofte gjelder forutsetningene for å beholde hjemmet og bolig intakt etter ektefellens død”. Ytterligere blir forslaget begrunnet med at det nå ofte skjer ”en større verdiskapning under ekteskapet ved ektefellens felles økonomiske innsats som er investert i bolig og andre verdifulle forbruksgoder”.²⁷

Når arbeidsgruppens forslag senere ble behandlet i Justisdepartementet ble det erkjent at: ”Den foreslåtte ordning innebærer en prioritering av gjenlevende ektefelle på bekostning av avdødes særkullsbarns plikt del.”²⁸ Konsekvensene dette medførte ble det imidlertid ikke gått nærmere inn på.

2.3 Arverett for barn utenfor ekteskapet

Selv om barns arverett alltid har stått sterkt i norsk arverett har dette imidlertid ikke bestandig vært tilfelle for barn født utenfor ekteskap. Etter gammel norsk rett sto et utenomekteskapelig barn i det vesentlige i det samme rettsforhold til faren som et barn som var født i ekteskapet.²⁹ Christian V's NL medførte en svekkelse av rettsforholdet

²⁷ Jfr. Arbeidsgruppens utredning 1988, s. 41-42.

²⁸ Jfr. Ot.prp. nr. 46 (1989-1990) s. 27.

²⁹ Jfr. Utkast til lov om arv 1962 s. 54.

mellom et utenomekteskapelig barn og faren. Med hensyn til arveretten fastslo Christian V's NL 1687 at barnet hadde arverett etter mor og morsslekten, med mindre det var "horebarn", det vil si født i ekteskapsbrudd, eller at det var avlet i blodskam. Etter faren hadde barna ingen arverett, uten når han hadde lyst det i kull og kjønn, men da bare et halvt lodd sammenlignet med arvelaters andre livsarvinger.³⁰

I det 18. århundre vant tanken om at faren burde bidra til barnets underhold frem, dog ikke så mye av hensyn til barnet og moren, som for å lette byrden til fattigvesenet. Flere lokale reskripter fastslo farens underholdsplikt, men noen arverett var det ikke tale om. Dette hadde sammenheng med at det verken var materielle eller prosessuelle lovregler som kunne skaffe rettsavgjørelser som med relativ sikkerhet kunne fastslå hvem faren var. Også etter arveloven av 1854 hadde barn født utenfor ekteskap arverett kun etter moren og morsslekten, forutsatt at barnet ikke var avlet i hor eller blodskam. For at barnet skulle få arverett etter faren og farsslekten var det fortsatt slik at faren måtte kull-lyse barnet. Barn avlet i hor eller blodskam kunne ikke kull-lyses. Barn som var kull-lyst tok halvt lodd hvis faren hadde barn i ekteskap, ellers lodd som barn født i ekteskap. Når et barn var lyst i kull og kjønn fikk faren og farsslekten arverett etter barnet.³¹ Ved en lovendring 27. juni 1892 nr. 2 fikk også barn som var avlet i hor eller blodskam rett til arv etter moren og morsslekten.

Barn født utenfor ekteskap ble rettslig sett en del av farens slekt ved barnelovgivningen fra 1915.³² Hovedloven var Lov av 10. april 1915 nr. 3 om barn hvis foreldre ikke har "ingaaet egteskap med hverandre". Barnets rettsstilling ble vesentlig styrket og loven ga nærmere regler om fastsettelse av farskap. Når farskapet var fastslått, var det dermed etablert et rettslig slektskapsforhold med faren og farsslekten. Barnet fikk nå, med et par unntak, den samme rettsstilling som barn født av gifte foreldre. Særlig viktig var det også at barn født utenfor ekteskap nå fikk arverett etter faren og farsslekten, og med dette fulgte at faren fikk arverett etter barnet. Denne arveretten kunne imidlertid ikke gis til barn som var født før lovens ikrafttredelse, 1. januar 1917. Barn som er født utenfor

³⁰ Se Utkast til lov om arv 1962 s. 13.

³¹ Se Utkast til lov om arv 1962 s. 54.

³² Daværende stortingsmann Johan Castberg var den drivende kraft bak dette arbeidet og lovgivningen kalles gjerne de Castbergske barnelover.

ekteskap før denne dato har altså ikke arverett etter faren og farsslekten. Dette går frem av al. § 78, men har naturligvis ikke stor praktisk betydning i dag.

Hensikten med de nye arverettsreglene var å gi barnet samme rettsstilling i forhold til faren som til moren. Reformen i 1915 ble gjennomført med sterk motstand. Den brøt med den tidligere oppfatning om at farens ansvar for barnet skulle være oppgjort ved et pengebidrag til moren. Fra kirkelig hold ble det påberopt at ”en likestilling mellom barn født i og utenfor ekteskap ville være en fare for familien, den ville skape uhygge og ulykke i mange hjem. Man ville fremme lettsinn og umoral hos de unge kvinnene når man reduserte risikoen og ansvaret ved utenomekteskapelig kjønnsomgang”.³³ Reformen som ble gjennomført i 1915 var radikal, og på den tiden enestående i Norden. Tilsvarende reformer ble ikke gjennomført ellers i den vestlige verden før årene etter 2. verdenskrig.³⁴ Disse reglene ble også videreført i Lov om barn født utenfor ekteskap av 21. desember 1956 nr. 10. Den gjensidige arverett mellom barn og faren og farsslekten går i dag frem av al. § 4. Denne bestemmelsen skiller ikke mellom barn født i eller utenfor ekteskap. Kravet til å ta arv fra far og farsslekten er at farskapet er fastsatt etter reglene i Lov om barn og foreldre av 8. april 1981 nr. 7 (bl.), kapittel 2.

³³ Se Smith, Barn og foreldre (2004) s. 21.

³⁴ F.eks i Sverige, i 1969.

3 GJELDENE RETT

Det rettslige grunnlag for gjenlevende ektefelles stilling på dødsboskifte finner vi i al. kapittel II og III. Når en av ektefellene dør har den gjenlevende ektefelle to muligheter. Gjenlevende kan velge straks å skifte med førstavdødes livsarvinger. Dette kalles sammensatt skifte idet gjenlevende skal skifte det ekteskapelige felleseiet med avdødes arvinger. Det andre alternativet som gjenlevende ektefelle har er å overta boet uskiftet. Det vil si at skiftet etter førstavdøde utsettes og at gjenlevende overtar hele felleseiet, men med visse rådighetsbegrensninger.³⁵ Retten til å sitte i uskiftet bo gjelder som nevnt ikke overfor avdødes særkullsbarn, med mindre de har samtykket til dette. Vi vil her først se på gjenlevende ektefelles stilling i forhold til særkullsbarn ved sammensatt skifte. Deretter ser vi på situasjonen hvor gjenlevende ektefelle overtar boet uskiftet. Fremstillingen har forholdet mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn for øyet.

3.1 Sammensatt skifte

Dersom lengstlevende ønsker å skifte eller særkullsbarna ikke samtykker til uskifte, skal det som nevnt foretas et sammensatt skifte. Det er det ekteskapelige felleseiet som skal deles og i følge el. § 77, 1. ledd fremgår det at el. kapittel 12, reglene om ”delingen av formuen ved separasjon, skilsmisse m.v.”, også skal legges til grunn ved sammensatt skifte. Begrunnelsen for at det kalles sammensatt skifte er at felleseiet først deles mellom gjenlevende ektefelle og avdødes arvinger. Deretter deles dødsboet mellom avdødes arvinger. Hovedregelen etter el. § 58 er at felleseiet skal deles likt. Gjenlevende ektefelles boslodd utgjør således halvparten av felleseiet. Den andre halvparten av felleseiet utgjør avdødes boslodd, dødsboet, og det er dette som er gjenstand for deling mellom gjenlevende ektefelle og avdødes øvrige arvinger. Hadde ektefellene særeie, blir de respektive særeier lagt til de respektive boslodd.

³⁵ Se mer om dette i kapittel 3.2 om uskifte.

I tillegg til at gjenlevende ektefelle får utlagt halve felleseiet på sitt boslodd har gjenlevende ektefelle også arverett etter avdøde. Ektefellens arverett går frem av al. § 6, og etter denne bestemmelsen har gjenlevende ektefelle en generell brøk-arverett og et beskyttet krav på minste arv.³⁶ Gjenlevende ektefelles arverett stiller seg forskjellig avhengig av hvilke andre arvinger avdøde ektefelle etterlater seg. Dersom avdøde etterlater seg livsarvinger arver ektefellen $\frac{1}{4}$ av dødsboet, men minimum 4 G (kr 235 112,-). Er nærmeste arvinger etter avdøde arvinger i 2. arvegangsklasse, arver gjenlevende ektefelle $\frac{1}{2}$ av dødsboet, men minimum 6 G (kr 353 668,-). Etterlater avdøde seg ektefelle og de nærmeste øvrige arvinger er arvinger i 3. arvegangsklasse arver, gjenlevende ektefelle alt.

Som nevnt i kapittel 1.4 går gjenlevende ektefelles rett til minste arv foran livsarvingenes pliktdelsarv etter al. § 29, og gjelder uavhengig av gjenlevendes eget boslodd og eventuelt særeie. Dersom verdiene i dødsboet etter avdøde beløper seg til 4 G (kr. 235 112,-) eller et lavere beløp, og avdøde hadde livsarvinger, vil lengstlevende ektefelle bli enearving i dødsboet. I alle dødsbo hvor det både er livsarvinger og gjenlevende ektefelle, og hvor det ekteskapelige felleseiet ikke utgjør mer enn 8 G (kr. 470 224,-), vil gjenlevende altså bli enearving (4 G i boslodd og 4 G i minste arv).

Som nevnt i kapittel 1.4 utgjør livsarvingenes pliktdelsarv $\frac{2}{3}$ av dødsboet. For at denne retten ikke skal bli påvirket av ektefellens rett til minste arv må verdien i dødsboet tilsvare 12 G (kr. 705 336,-) eller mer. Her utgjør ektefellens rett til minste arv 4 G ($\frac{1}{3}$ av dødsboet), og livsarvingene vil arve 8 G ($\frac{2}{3}$ av dødsboet). Livsarvingene får således sin pliktdelsarv fullt ut. Retten til minste arv er imidlertid ingen forlodsrett.³⁷ Gjenlevende ektefelle får altså ikke sin arvebrøk på $\frac{1}{4}$ i tillegg til minste arven. Dersom dødsboet ikke overstiger 16 G, dvs. så lenge minste arven utgjør mer enn ektefellens arvebrøk, skal resten av arven fordeles på de øvrige arvingene.³⁸

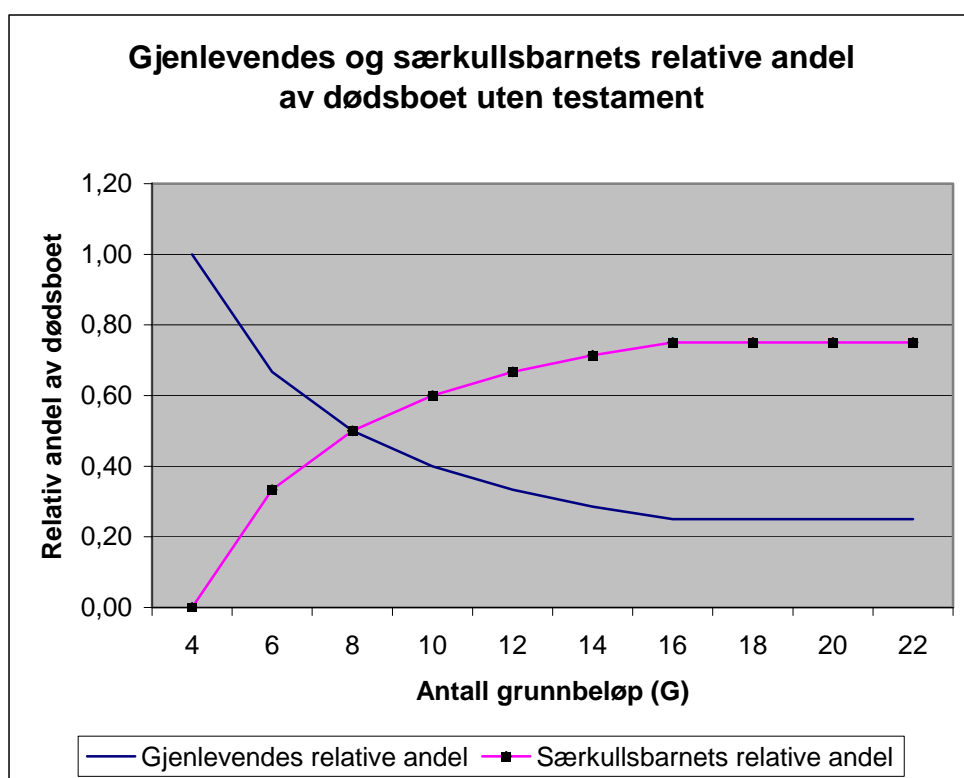
³⁶ Se om dette i kapittel 1.4.

³⁷ Med forlodsrett forstås rett til å ta ut visse gjenstander eller en viss sum før resten av boet skiftes.

³⁸ Se Unneberg, LoR 1991 s. 259.

Dersom felleseiet ved arvelaters død tilsvarte 32 G (kr 1 880 896,-), vil gjenlevende ektefelle først få utlagt halvparten på sitt boslodd, altså 16 G (kr. 940 448,-). Deretter utgjør gjenlevendes arverett $\frac{1}{4}$ av dødsboet på 16 G, jfr. hovedregelen om ektefellens arverett i al. § 6, dvs. akkurat minstearven på 4 G. Dette illustrerer at gjenlevende ektefelles generelle arverett på $\frac{1}{4}$ først kommer til anvendelse ved dødsbo som overstiger 16 G. Minstearv vil kun få betydning i dødsbo under 16 G. Her vil gjenlevende arve $\frac{1}{4}$, og livsarvingene $\frac{3}{4}$. Jo mindre dødsboet er, jo større vil den relative andel til den gjenlevende være. Regelen om gjenlevende ektefelles rett til minstearv vil i dag få betydning for de fleste dødsbo.³⁹

Tar en utgangspunkt i at arvelater har ett særkullsbarn, kan fordelingen av dødsboet mellom gjenlevende og særkullsbarnet illustreres slik:

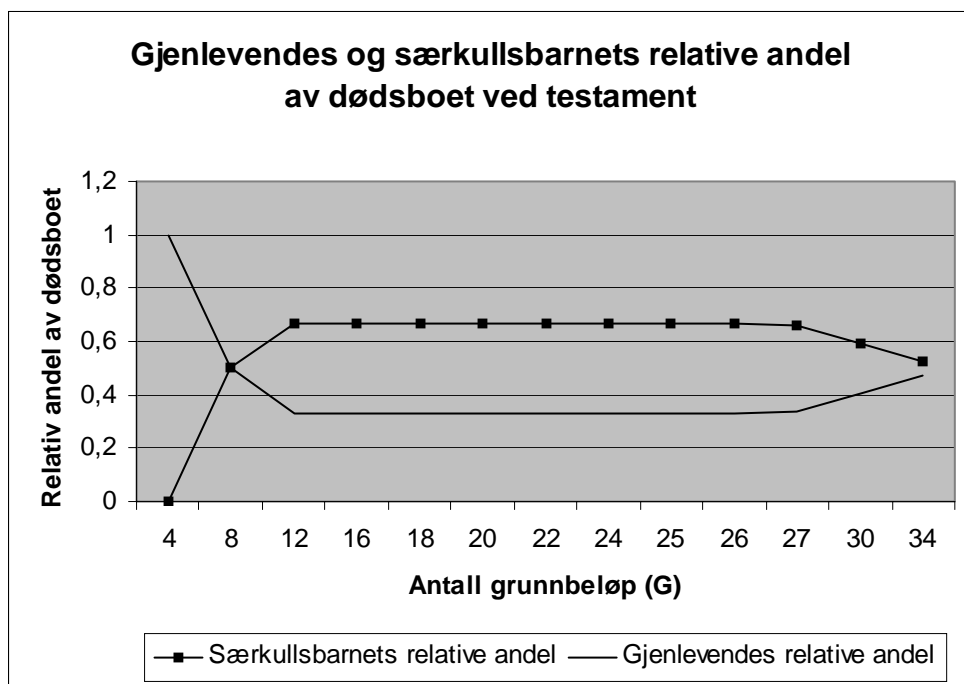

Figur 5 viser utviklingen i dødsbo med alternative størrelser angitt i antall grunnbeløp (G). Figuren tar utgangspunkt i at førstavedde ikke har brukt sin testasjonsfrihet. Det går frem av figuren at jo mindre dødsboet er under 16 ganger G, jo større andel tilsvarer gjenlevendes arverett. Ved 4 ganger G vil gjenlevende arve alt. Ved 6 ganger G arver gjenlevende 67 prosent, ved 8 ganger G 50 prosent, ved 10

³⁹ I følge Statistisk årbok 2004, tabell 216 hadde husholdningene i 2002 en gjennomsnittlig formue på kr. 410 600,-. I aldersgruppen 67—79 år var formuen gjennomsnittlig kr. 719 200,-.

ganger G 40 prosent og ved 12 ganger G 33 prosent. Figuren viser et stabilt forhold mellom lengstlevende og særkullsbarn etter at dødsboet har passert 16 ganger G.

Neste figur illustrerer hva som skjer hvis førstavdøde ønsker å bruke testasjonsfriheten til å prioritere lengstlevende ved testament:

Figur 6 viser at allerede ved dødsbo tilsvarende 16 ganger G vil gjenlevendes andel være 33 prosent, dersom førstavdøde testamenterer til fordel til gjenlevende. Denne andelen holder seg konstant frem til 27 ganger G, hvor gjenlevende ektefelles andel igjen øker. Årsaken er beløpsbegrensningen på kr. 1 000 000,- for hver livsarving. Siden maksimumsbeløpet er oppnådd, vil gjenlevendes andel derfor øke kontinuerlig etter dette punkt.

Som nevnt kan ektefellens rett til minste arv ikke avgrenses ved testament, men når det gjelder den generelle arverett på $\frac{1}{4}$ av dødsboet kan denne avgrenses ved testament så lenge den ikke går ut over minste arven.⁴⁰ Hvor avdøde både etterlater seg ektefelle og livsarvinger må dødsboet derfor overstige 12 G for at avdøde overhode skal kunne benytte seg av testament. Beløper dødsboet seg til 12 G vil det ut over ektefellens minste arv og livsarvingenes pliktdels arv ikke være noe igjen til et eventuelt testament. For at førstavdøde skal kunne beskjære gjenlevende ektefelles arverett ved testament må dødsboet overstige 16 G. Ved dødsbo mellom 12 og 16 G vil avdøde ved testament kunne råde over en del av arven, men da kun på bekostning av livsarvingenes arverett.

⁴⁰ Se kapittel 1.4.

Selv om gjenlevende ektefelles rett til minste arv ikke kan fratas ved testament, er det ingenting i veien for at arvelater i testament kan disponere over sine gjenstander, selv om verdien i boet blir mindre enn minste arven. Forutsetningen er imidlertid at den som mottar gjenstanden etter testamentet betaler et beløp til gjenlevende, tilsvarende det beløp verdien av gjenstanden reduserte minste arven med. Retten til minste arv gir altså lengstlevende bare en rett til et minste beløp, og fratar ikke særkullsbarna rett til å kjøpe visse eiendeler på skifte hvis avdøde har åpnet for denne muligheten i testament.⁴¹

Gjenlevende ektefelles rett til minste arv utgjør kun en kvantitativ begrensning for arvelater, i motsetning til livsarvingenes pliktdels arv, som både begrenser arvelaters testasjonsfrihet kvantitativt og kvalitativt, jfr. al. § 29, ledd. Etter al. § 30 kan imidlertid arvelater i testament fordele arven slik at en livsarving får eiendomsrett til bestemte eiendeler. Dette utgangspunktet modereres ved at livsarvingen bare kan få utlagt: "... arven sin ..." til seg. Dersom verdien på eiendelen er større enn verdien på livsarvingens arvelodd og den frie tredjedel, vil disposisjonen anses som ugyldig.

Som alle andre arvinger kan også gjenlevende ektefelle avslå arven. Dette gjelder også minste arven, jfr. al. § 74, 1. ledd.

Formuesgrunnlaget for det ekteskapelige felleseiet har liten praktisk betydning så lenge ekteskapet består, men dette forandrer seg når ekteskapet opphører. Etter el. § 77, 1. ledd gjelder regelen om skjevdeling i el. § 59 også ved sammensatt skifte. Denne bestemmelsen oppstiller et unntak fra utgangspunktet om likedeling ved oppgjør av felleseiet. Etter el. § 59, 1. ledd fremgår det at "verdier av formue som klart kan føres tilbake til midler som en ektefelle hadde da ekteskapet ble inngått eller senere har ervervet ved arv, eller ved gave fra andre enn ektefellen, kan kreves holdt utenfor delingen". Denne retten kan gjøres gjeldende både av gjenlevende ektefelle og av livsarvingene.

Hvis f. eks. det ekteskapelige felleseiet utgjorde kr. 1 500 000,-, men kr. 500 000,- av dette refererte seg til en hytte som lengstlevende eide før ekteskapet ble inngått, kan

⁴¹ Se mer om dette i kapittel 3.1.2.

lengstlevende kreve at denne holdes utenfor delingen av felleseiet.⁴² Fordelingen mellom gjenlevende ektefelle og avdødes livsarvinger blir da slik: Gjenlevende holder verdien av hytten utenfor delingen (kr. 500 000,-). Felleseiet som skal deles blir da kr. 1 000 000,-. Av dette utgjør gjenlevendes boslodd kr. 500 000,- (halvparten). Verdien av dødsboet som skal deles blir da kr. 500 000,-. Gjenlevende har da rett på minste arv (4 G, kr. 235 112,-), og resten, kr. 264 888,- fordeles på avdødes livsarvinger. Siden også livsarvingene kan kreve skjevdeling ville situasjonen ha vært motsatt, hvis det var avdøde som hadde eid hytten. Dødsboet hadde da beløpt seg til kr. 1 000 000,- etter at gjenlevendes boslodd var trukket ut. Gjenlevende ektefelle ville i dette tilfelle arvet kr. 250 000,- (1/4), og avdødes livsarvinger ville arvet kr. 750 000,-. Muligheten til å kunne kreve skjevdeling kan, som eksempelet viser, få stor betydning for fordelingen av arven mellom gjenlevende ektefelle og avdødes livsarvinger. Eksempelet viser også at formuesforholdet mellom ektefellene er uten betydning for beregningsgrunnlaget for ektefellens arverett, idet det også blir beregnet arv av avdødes skjevdelingsmidler.

3.1.1 Rettigheter som kun kan gjøres gjeldende av lengstlevende ektefelle

Som nevnt innledningsvis er det de regler om deling som gjelder for ordinært skifte ved separasjon/skilsmiss i el. kapittel 12 som skal legges til grunn for oppgjøret ved sammensatt skifte. I el. § 77, 2. ledd er det imidlertid angitt at enkelte av disse reglene ikke kan påberopes av avdødes arvinger.

For det første går det frem av el. § 77, 2. ledd at det kun er gjenlevende ektefelle som kan gjøre forlodsretten etter el. § 61, bokstavene a, c og d gjeldende.⁴³ Dette gjelder personlige verdier som klær, smykker, familiebilder og lignende, jfr. el. § 61, bokstav a. Videre gjelder det eiendeler og rettigheter som er av personlig karakter, eller som ikke kan selges eller overdras på annen måte, f. eks. en personlig bruksrett til vei, jfr. el. § 61, bokstav c. Dessuten kan bare gjenlevende ektefelle forlods utta verdier av trygd, erstatning eller forsikring som denne er tilstått for fremtidig tap, jfr. el. § 61, bokstav d.

⁴² Skjevdeling skjer ikke automatisk, men det må kreves av den part som ønsker skjevdeling.

⁴³ Med forlodsrett forstås rett til å ta ut visse gjenstander eller en viss sum før resten av boet skiftes.

Begrunnelsen for at bare gjenlevende ektefelle skal kunne utta ovennevnte verdier forlods, er at det ikke er noen grunn til at gjenlevende skal bli stilt i en dårligere stilling på skifte med avdødes arvinger enn ved skifte etter en separasjon eller skilsmisse. Samme rettigheter på avdødes hånd er en naturlig del av hans etterlatenskaper, og går derfor naturlig inn i fellesboet som skal deles.⁴⁴

Det følger videre av el. § 77, 2. ledd, bokstav b, at førstavdødes arvinger heller ikke kan gjøre gjeldende vederlagskrav etter el. § 63. Dette kan imidlertid gjenlevende ektefelle gjøre. Formålet med retten til vederlagskrav er å kompensere den ene ektefellen, i de tilfeller hvor den andre ektefellen har redusert verdien av felleseiemiene (som ellers skulle ha blitt likedelt), f. eks. ved å øke verdien av sitt eget særie. Det at bare gjenlevende ektefelle kan gjøre denne retten gjeldende kan bety svært mye for prioriteringen mellom gjenlevende ektefelle og avdødes livsarvinger. Selv ved svært store formuer kan det medføre at livsarvingene ikke får arv i det hele tatt. Dersom gjenlevende ektefelle har brukt eller belånt alle felleseiemiene til å forøke verdien av eget særie, vil det ikke være noe igjen å fordele mellom gjenlevende ektefelle og avdødes livsarvinger. Dette vil også gjelde selv om det er gjort uten avdødes kunnskap og ønsker.

Etter el. § 77, 2. ledd, bokstav c kan avdødes arvinger heller ikke kreve lemping av avtaler etter el. §§ 46, 2. ledd og 65. Etter el. § 46, 2. ledd kan en avtale om formuesforholdet mellom ektefellene, opprettet ved ektepakt, settes til side dersom den vil virke urimelig overfor en av ektefellene. El. § 65 gjelder tilsvarende for avtaler ektefellene har gjort under et økonomisk oppgjør. Bestemmelsene er bygget opp etter mønster av avtalelovens (avtl.) § 36,⁴⁵ men i motsetning til avtl. § 36 kan avtaler etter disse bestemmelsene ikke endres. De kan kun helt eller delvis settes ut av kraft, eventuelt kan den annen part tilkjennes et beløp, istedenfor at avtalen settes ut av kraft. Dette kan føre til at en ektepakt som avdøde ville fått satt til side, som urimelig ved oppgjør etter separasjon eller skilsmisse, nå må respekteres av avdødes arvinger.

⁴⁴ Se Lødrup, Nordisk arverett (2003) s. 143.

⁴⁵ Lov av 31. mai nr. 4 1918 om avslutning av avtaler, om fuldmagt og om ugyldige viljeserklæringer.

3.1.2 Retten til naturalutlegg

Når det er klarlagt hvor stor andel den enkelte arving skal ha av dødsboet, vil spørsmålet om hvordan fordelingen av de enkelte eiendeler skal foregå oppstå. Hovedregelen om fordelingen av dødsboets eiendeler fremgår av sl. § 61, 1. ledd. Etter denne bestemmelsen er utgangspunktet at ”enhver loddeier kan kreve at boets eiendeler blir solgt”. Ingen behøver å få sitt arvelodd utbetalt i gjenstander, men kan kreve oppfyllelse i kontanter. Dette gjelder imidlertid ikke unntaksfritt. Etter sl. § 61, 2. ledd kan en loddeier ”få utlagt bestemte eiendeler i boet når ingen av de øvrige loddeiere motsetter seg det”. Er det derimot uenighet mellom loddeierne må to kumulative vilkår være oppfylt for at en loddeier kan få utlagt bestemte eiendeler på sitt lodd. For det første må ”gode grunner” tale for det. Dersom den som krever naturalutlegg har en særlig interesse eller behov for eiendelen kan det tilsi at det foreligger ”gode grunner”, f. eks. ved nær tilknytning til en slektseiendom.⁴⁶ Dersom de andre loddeierne har ”rimelig grunn” til å motsette seg dette, kan utlegg forhindres. Begrepene må sees i sammenheng, og det må foretas en interesseavveining i forhold til de øvrige loddeiere. Den som krever naturalutlegg må godtgjøre ”vesentlig mer enn en interesseovervekt for å vinne frem”.⁴⁷ Etter sl. § 61, 4. ledd står imidlertid retten til naturalutlegg tilbake for gyldig testament.

Sl. § 63 1. ledd oppstiller videre en særregel for rett til naturalutlegg for gjenlevende ektefelle. Etter sl. § 63, 1. ledd har gjenlevende ektefelle rett til å få utlagt bestemte eiendeler som ”han fullt ut eller for det vesentlige har bragt inn i boet”, med mindre det er ”åpenbart urimelig” etter forholdene. I el. § 66 finnes en tilsvarende bestemmelse som skal forstås på samme måte.⁴⁸ I juridisk litteratur er det antydning at man bør ha en eierandel på minst 75 prosent for å oppfylle vilkåret om ”for det vesentlige”.⁴⁹ El. § 66 gjelder imidlertid ikke for oppgjøret mellom lengstlevende ektefelle og avdødes arvinger. Ved arveskifte vil imidlertid gjenlevende ektefelle ofte ha en sterkere tilknytning til mange av eiendelene enn arvingen. I praksis vil gjenlevende ektefelle derfor ofte ha en sterkere stilling i forhold til avdødes arvinger, sammenlignet med den

⁴⁶ Se mer om dette i blant annet Unneberg, Arveretten med dødsboskifte (1990) s. 471.

⁴⁷ Se Rt. 1978 s. 1513.

⁴⁸ Se mer om el. § 66 i Lødrup, Familieretten (1994) s. 254–255.

⁴⁹ Se om dette i bl. a. Lødrup, Familieretten (1994) s. 255.

stilling gjenlevende ektefelle ville hatt ved skilsmisse eller separasjon. Gjenlevende ektefelles rett til naturalutlegg gjelder bare hvor det etter forholdene ikke vil virke "åpenbart urimelig". Det kan for eksempel være "åpenbart urimelig" overfor førstavdødes særkullsbarn at gjenlevende ektefelle får rett til naturalutlegg i en eiendel som særkullsbarnet har en særlig tilknytning til.

I sl. § 63, 2. ledd oppstilles en ytterligere særregel for gjenlevende ektefelle til å få utlagt på sitt boslodd felles bolig og løsøre i det felles hjem. Denne retten til naturalutlegg gjelder uavhengig av hvem av ektefellene som har brakt eiendelen inn i felleseiet, med mindre det er "åpenbart urimelig etter forholda".⁵⁰

Bestemmelsen oppstiller som vilkår at boligen må ha "tjent som ektefellenes felles bolig". Vilkåret er at ektefellene har bodd i boligen. Ordlyden oppstiller ikke krav om at ektefellene faktisk har bodd i boligen ved den enes død. Enkelte kan ha boliger flere steder i verden, og de kan i løpet av livet har bodd på en rekke forskjellige steder. Selv om det da er lenge siden boligen har "tjent" som felles bolig er dette uten betydning. Begrepet felles bolig er uavhengig av om boligen er organisert som borettslag, selveier, sameie etc. Den felles boligen må ha vært ektefellenes faste bolig, og må derfor avgrenses mot hytter og andre fritidseiendommer som ikke er brukt som fast oppholdssted over betydelig lengre tidsrom enn vanlige ferier.⁵¹ Videre avgrenses "felles bolig" mot næringsvirksomhet. Betingelsen for å få utlagt en slik eiendom som naturalutlegg, er at eiendommens "hovedsakelige formål" har vært å "tjene som ektefellenes felles bolig". Øvrige arvinger må heller ikke ha "rimelig grunn til å motsette seg" dette. Begrepet "hovedsakelig" beror på en konkret skjønnsmessig vurdering.

Når det gjelder "løsøre som har hørt til innbo i det felles hjem eller som gjenlevende trenger for å fortsette sin næring", presiseres det ikke i loven nærmere hva som er å betrakte som innbo. Ordlyden åpner derfor for at verdifulle eiendeler som for eksempel et unikt og kostbart maleri kan kreves utlagt. Her kan imidlertid vilkåret "åpenbart

⁵⁰ Sml. forrige avsnitt om sl. § 63, 1. ledd.

⁵¹ Se Lødrup, Arverett (1999) s. 336. Lødrup mener at det ikke kan utelukkes at dette må klassifiseres som "bolig" i lovens forstand.

urimelig etter forholda” få anvendelse, noe som vil bero på en konkret skjønnsmessig vurdering.

Sl. § 63, 2. ledd, siste punktum gjelder de tilfellene hvor eiendelen som kreves utlagt tilhørte avdødes særeie. Slike eiendeler kan bare bli utlagt til gjenlevende ektefelle dersom ”særlige grunner taler for det” og det ikke er ”åpenbart urimelig”. Særeie kan omfatte både bolig og innbo. Denne regelen er i samsvar med reglene som gjelder ved separasjon eller skilsmisse i el. kapittel 12. Momenter av betydning ved vurderingen om ”særlige grunner” foreligger, kan f. eks. være hvor lenge gjenlevende ektefelle har bodd i boligen, gjenlevendes alder og helsetilstand.

Ved et eventuelt salg av eiendelene i felleseiet, hvor andre enn loddeiere ønsker å kjøpe noen av eiendelene, har gjenlevende ektefelle forkjøpsrett. Dette fremgår av sl. § 63, 5. ledd.

Dersom en loddeier etter reglene om naturalutlegg får utlagt en eiendel som i verdi overstiger hans lodd, går det frem av sl. § 65, 1. ledd at de andre loddeiere skal kompenseres for dette. Hovedregelen er at den som får naturalutlegg skal innbetale det overskytende beløp til de øvrige loddeierne. Sl. § 65, 2. ledd oppstiller imidlertid unntak fra denne hovedregelen når det gjelder fast eiendom. I disse tilfellene må ”en loddeier nøye seg med en fordring på overtakeren med pantesikkerhet i eiendommen”. Begrunnelsen for unntaket er at det kan være vanskelig for loddeieren å innbetale beløpet kontant. Når en loddeier er umyndig, kan hans lodd også i andre tilfeller legges ut i en slik fordring på den som overtar gjenstanden, forutsatt at det stilles fullgod sikkerhet. Etter sl. § 65, 3. ledd kan imidlertid en slik fordring av begge parter sies opp med 6 måneders varsel.

Som det fremgår av disse reglene har gjenlevende ektefelle en større mulighet til å få naturalutlegg enn de øvrige arvingene, herunder avdødes særkullsbarn.

3.1.3 Gjenlevende ektefelles livsforsikringskrav

Lov om forsikringsavtaler av 16. juni 1989 nr. 69 (fal.), del A gjelder avtaler om skadeforsikring. Del B gjelder avtaler om personforsikring, og omfatter ”livsforsikring,

ulykkesforsikring og sykeforsikring”, jfr. fal. § 10-1, 2. ledd. Vi tar her for oss livsforsikringer.

Den vanligste form for livsforsikring er kapitalforsikring. Dette er en forsikring ”hvor selskapet skal utbetale et bestemt beløp. Beløpet kan være oppdelt i terminer,” jfr. fal. § 10-2, bokstav d. Dette er en ren dødsrisikoforsikring, hvor det skal utbetales et bestemt beløp til etterlatte dersom forsikrede skulle dø innen et nærmere angitt tidsrom. Denne forsikringsformen kombineres ofte med andre former for forsikringer, vanligvis en sparedel. Dette kalles sammensatt kapitalforsikring, og det utbetales et beløp til etterlatte når forsikringstager dør, eller til forsikringstager selv når han oppnår en bestemt alder. Den periodevise premieinnbetalingen vil dekke både dødsrisikoforsikringen og spareavtalen. Totalpremien minus dødsrisikopremien tilsvarer sparedelen, eller det som fal. omtaler som ”gjenkjøpsverdien”. Denne gjenkjøpsverdien kan realiseres når som helst, jfr. fal. §§ 12-3 og 12-5.

Forsikringstager kan fritt velge hvem som skal oppnevnes som begunstiget, jfr. fal. § 15-2. Dette får konsekvenser for prioriteringen mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn.

3.1.3.1 Fordeling hvor det ikke er oppnevnt noen begunstiget

Hvor det ikke er oppnevnt noen begunstiget skal forsikringssummen tilfalle gjenlevende ektefelle, jfr. fal. § 15-1, 2. ledd. Forsikringssummen tas ikke i betraktning på skiftet, og vil således ikke bli beskåret av livsarvingens pliktdelsarv. Gjenlevende ektefelle arver derfor hele forsikringssummen. Siden dette er relativt vanlig, innebærer dette en klar prioritering av gjenlevende ektefelle på bekostning av spesielt førstavdødes særkullsbarn. Dersom det kun er fellesbarn eller særkullsbarn etter lengstlevende vil uskifte være den vanligste ordningen, og forsikringssummen vil inngå i delingsgrunnlaget etter lengstlevendes død. Dersom det er særkullsbarn etter førstavdøde, vil ikke forsikringen inngå i de midlene som skal deles likt etter el. § 77, 2. ledd, jfr. § 61, bokstav b.

3.1.3.2 Fordelingen hvor begunstiget er oppnevnt

Den som er begunstiget vil få utbetalt forsikringssummen ved forsikringstagers død, jfr. fal. § 15-2. Har forsikringstager begunstiget en tredjemann er hovedregelen at forsikringssummen ikke inngår i den delen av førstavdødes nettoformue, som er gjenstand for deling.

3.1.3.3 Omgjøringsadgangen - hvor tredjemann er begunstiget

Dersom forsikringstager har begunstiget tredjemann kan gjenlevende ektefelle, eller livsarving som blir forsørget eller har rett til forsørgelse, kreve begunstigelsen tilsidesatt, dersom det virker ”klart urimelig” at tredjemann mottar forsikringssummen, jfr. 15-5, 1. ledd. Videre er det et vilkår at den forsørgede ”ville hatt krav på forsikringssummen etter § 15-1”. Fal. § 15-1, 2. ledd viser til at det er ektefellen som mottar forsikringssummen dersom ingen er begunstiget. Etter dette skulle da bare gjenlevende ektefelle kunne kreve omgjøring, og ikke livsarvingene. Forarbeidene legger imidlertid til grunn at når en ser fal. §15-5, 1. og 2. ledd i sammenheng, gir dette livsarvingen rett til å kreve omgjøring. Her likestilles altså gjenlevende ektefelles og særkullsbarnets behov.⁵²

Fal. 15-6, 2. punktum legger videre til grunn en bred skjønnsmessig vurdering, hvor behovet både til den forsørgede og den begunstigede vektlegges. For at forsikringen skal kunne omgjøres må den forsørgedes behov være vesentlig større enn den begunstigedes, siden kriteriene viser tilbake til ”klart urimelig”. Videre skal motivet for oppnevnelsen vektlegges, samt hvorvidt den forsørgede hadde fått varsel om begunstigelsen av tredjemann, i rimelig tid før dødsfallet. Det siste momentet viser tilbake til at forsikringstager bør varsle ektefellen om en slik oppnevnelse, jfr. fal. § 15-2, 1. ledd, 2. punktum. Dette er altså ingen plikt, men om den forsørgede ikke er varslet medfører det at vedkommende ikke har fått anledning til å innrette seg etter endringen. Det skal foretas en bred og fri vurdering av hovedkriteriet, som er ”klart urimelig”. Forarbeidene legger til grunn at vilkårene er meget strenge og skal tolkes strengt, og

⁵² Se NOU 1983:56, s.127.

fremhever at dette bare er ”ment som en nødutvei”.⁵³ Siden regelen har likhetstrekk med avtl. § 36, bør kriteriene vurderes opp mot denne bestemmelsen.⁵⁴

3.1.3.4 Omgjøringsadgangen - hvor ingen er begunstiget

I de tilfeller hvor ingen er begunstiget vil gjenlevende ektefelle motta hele forsikringssummen, jfr. fal. §15-1, 2. ledd.

Dersom avdøde forsørget eller hadde plikt til å forsørge livsarvinger, og da spesielt særkullsbarn, kan omgjøringsadgangen i fal. § 15-6, 2. ledd anvendes. Den forsørgede livsarving kan her kreve at forsikringen som tilfaller ektefellen helt eller delvis blir satt til side. Vilåårene for omgjøring er de samme som vi har omtalt i kapittel 3.1.3.3. Selv om gjenlevende ektefelle generelt har fått en sterkere stilling, vil livsarvinger hvor avdøde forsørget eller hadde plikt til å forsørge dem også ha prioritet i forhold til gjenlevende. På den annen side viser fal. § 15-6, 2. punktum til ”... om den forsørgede har fått varsel om oppnevnelsen ...”. Dette viser tilbake til ektefellen i fal. § 15-2, 1. ledd, 2. punktum. Ut i fra ordlyden vil kun ektefellen kunne påberope seg denne bestemmelsen. Men det kan hevdes at livsarving som forsørges vanskelig kan innrette seg etter et slikt varsel uansett, siden livsarvingen ofte vil være ung.

3.1.3.5 Oppsummering - livsforsikring

Konklusjonen er at gjenlevende ektefelle har fått styrket sin stilling på bekostning av særkullsbarna etter den nye forsikringsavtaleloven. Dersom ingen er begunstiget, som er det vanlige, vil hele forsikringssummen tilfalle gjenlevende ektefelle. Tidligere hadde særkullsbarn krav på to tredjedeler av halvparten av forsikringssummen. På den annen side er det nå blitt enklere å begunstige tredjemann, uten at dette bli omgjort i gjenlevende ektefelles eller livsarvingers favør. Dette er derfor en svekkelse av gjenlevende ektefelles og særkullsbarns stilling sammenlignet med tidligere regelverk.

⁵³ Se NOU 1983:56, s. 127.

⁵⁴ Se Lødrup, Arverett (1999) s. 121. Lødrup mener at fal. § 15-6 bør vurderes i sammenheng med avtalelovens § 36.

3.1.4 Forlodsretten til barn

Reglene om forlodsrett til barn er gitt i al. § 36. Med forlodsrett menes i denne sammenheng at en kan kreve uttatt et visst pengebeløp før arven fordeles. Hensynet bak regelen er ønsket om å stille barna til avdøde mest mulig likt, samlet sett. Al. § 36 omfatter kun barn, og vil ikke kunne påberopes av fjernere livsarvinger.

Etter al. § 36, 1. ledd kan forlodsretten gjøres gjeldende av barn som ”ikkje har fått oppfostringa si fullenda” når arvelater dør. Er dette kriteriet oppfylt har barnet ”krav på ein sum av buet som forlott til å sikre livsopphald og utdanning dersom dette er rimeleg etter tilhøva”. Om en har krav på forlodd og eventuelt hvor mye, skal vurderes etter forholdene. Det skal tas hensyn til hvilken arv barnet ellers vil få, om barnet har egen formue, om barnet er sikret oppfostring på annen måte og hvilke utgifter arvelater har hatt til utdanning av de andre barna.

Betydningen av begrepet ”oppfostringa” må sees i sammenheng med hensynet om å stille barna mest mulig likt. Har et barn fått finansiert høyere utdanning av arvelater, vil det i samsvar med dette hensynet være ”rimeleg etter tilhøva” at det andre barnet også får finansiert tilsvarende utdanning.

Etter al. § 36, 2. ledd kan også hjemmenværende barn som uten rimelig vederlag har ”gjort særleg mykje” for arvelater gjøre forlodsretten gjeldende. Som etter al. § 36, 1. ledd er det en rett til et pengebeløp, og det må også her være ”rimeleg etter tilhøva”. Det må foretas en konkret rimelighetsvurdering, og skjønnsmomenter en skal ta hensyn til er blant annet innsatsen barnet har gjort, barnets økonomiske stilling, muligheter i arbeidslivet, annen arv og egen formue.

Siden forlodsretten trekkes ut av dødsboet før arven fordeles blir særkullsbarna prioritert på bekostning av gjenlevende ektefelle. Forlodsretten kan da komme i konflikt med gjenlevende ektefelles arverett, og spørsmålet blir hvilken prioritet forlodsretten har i forhold til gjenlevende ektefelles arverett.

Al. § 37, 1. ledd, 1. punktum slår fast at forlodsretten ikke kan ”gjerast mindre” med testament. Den kan imidlertid begrenses som annen pliktarv, men dette er av hensyn til livsarvingene og vil sjeldent bety noe for prioriteringen mellom særkullsbarn og

lengstlevende, jfr. al. §§ 29, 2. ledd og 31—34. Al. § 37, 2. ledd lyder slik: ”Forlottsretten skal oppfyllest i buet før annan arv, men er utan innverknad på dei rettane attlevande ektemake har etter skifteloven. I pliktdelsarv kan forlottsretten berre oppfyllest så langt midlane elles i buet ikkje rekk til.” Utgangspunktet er altså at barns forlodsrett går foran all annen arv. Eneste unntak er de rettighetene gjenlevende ektefelle har etter *skifteloven*. I dag er sl. § 63 den eneste regel av betydning i denne sammenheng. Denne regel gjelder naturalutlegg, og er ingen verdiregel.

Årsaken til henvisningen til skifteloven skyldes den tidligere regelen i sl. § 64, 2. ledd,⁵⁵ som nå er erstattet av regelen om minste arv i al. § 6, 1. ledd. Etter ordlyden er ikke arveloven det samme som skifteloven, og minste arven bør av denne grunn ikke gå foran forlodsretten til barn. Men en kan likevel stille spørsmålsteget ved dette. Den tidligere bestemmelsen i sl. § 64, 2. ledd var en minimumsregel som beskyttet gjenlevende ektefelle. Siden en ønsket å styrke gjenlevende ektefelles stilling ble denne regelen erstattet av regelen om minste arv i al. § 6. Siden bestemmelsen ble flyttet til arveloven ble gjenlevendes stilling i denne sammenheng svekket.

Spørsmålet om prioritet mellom gjenlevende ektefelle og barn er ikke drøftet i forarbeidene, noe som kanskje kan tyde på at en ikke så problemstillingen. Lødrup hevder på bakgrunn av dette at hvis dette spørsmålet hadde kommet opp under lovforberedelsen ville det ha blitt et klart standpunkt i lengstlevendes favør.⁵⁶ Han viser også til rundskriv G-141/90 av 3. oktober 1990, hvor Justisdepartementet uttalte at minste arven i dette tilfelle måtte prioriteres foran særkullsbarnet. Rundskrivet viser til at det beror på en inkurie at henvisningen til skifteloven ikke er endret til arveloven. Det henvises her til at hensikten var å styrke gjenlevende ektefelles stilling. Denne holdningen ble imidlertid sterkt kritisert av flere juridiske forfattere, noe som førte til et nytt rundskriv G 8/91 av 11. januar 1991, hvor holdningen er at forlodsretten går foran minste arven.

Unneberg viser til at minste arven har en annen karakter enn skiftefordelen, jfr. tidligere sl. 64, 2. ledd, og at regelen i al. § 37 derfor ikke uten videre kan gis analogisk

⁵⁵ Opphevet ved lov av 4. juli 1991 nr. 47.

⁵⁶ Se Lødrup, Arverett (1999) s. 60.

anvendelse.⁵⁷ Unneberg viser videre til at bak ønsket om å styrke gjenlevende ektefelles stilling er en antagelse om at gjenlevende ektefelle vanligvis har det største behovet. Han viser videre til at konflikten mellom minste arv og forlodsrett til barn vil omfatte bo med små verdier, slik at begge parter kan ha behov for disse midlene. Siden vilkårene i al. § 36 skal tilpasses forholdene må det foretas en konkret vurdering av gjenlevende ektefelles og barnas behov. Svaret på prioriteringen mellom minste arven og forlodsretten til barn er derfor situasjonsbestemt. Spørsmålet har så langt vi kjenner til ikke vært oppe for domstolene.

Da rundskriv ikke har samme rettskildemessige vekt som alminnelig lov, må resultatet fortsatt anses for å være usikkert. Det forekommer svært sjeldent at avdøde etterlater seg barn som har krav på forlodsretten. Uansett har dette spørsmålet en prinsipiell betydning for vurderingen av prioriteringen mellom gjenlevende ektefelle og førstavdødes særkullsbarn som ikke har fått fullendt sin oppfostring. Konklusjonen er derfor at forlodsretten til barn går foran all annen arv unntatt gjenlevende ektefelles skiftefordeler (som ikke lenger betyr så mye). Om barns forlodsrett går foran minste arven er usikkert, men det er neppe umulig at dette er situasjonsbestemt når både lengstlevendes og førstavdødes behov vurderes opp mot hverandre.

3.1.5 Avkorting i arv - arveforskudd

Arveforskudd er arv som ikke vil gå inn i dødsboet, men kun være en faktor som skal sikre lik fordeling mellom livsarvingene. Dette vil prioritere livsarvingene på bekostning av gjenlevende ektefelle, som ikke får del i dette arveforskuddet. Hadde denne arven blitt utsatt til selve arveskifte, hadde gjenlevende ektefelle mottatt halve beløpet som boslodd, og beregningsgrunnlaget for gjenlevende ektefelles arverett hadde blitt tilsvarende høyere.

Dersom arvelater i levende live tilgodeser en livsarving medfører dette en forfordeling av barna. For å sikre likhet mellom livsarvingene kan arvelater bestemme eller forutsette at dette skal anses som forskudd på arv, for å få en lik fordeling mellom livsarvingene. Om arveforskuddet skal avkortes er avhengig av hva som var arvelaters

⁵⁷ Se Unneberg LoR 1991, s 273-274.

siste vilje. Al. § 38, 1. punktum oppstiller to alternative vilkår for avkorting av arv. Arvelater må enten ha ”fastsett det”, eller det må bli ”godtgjort at avkortinga vil vere i samsvar med føresetnaden til arvelataren”. For at det første vilkåret skal være oppfylt må arvelater klart ha bestemt at det skal avkortes. Når det gjelder det andre vilkåret må det være konkrete holdepunkter for at dette var arvelaters vilje. Arvelaters vilje kan for eksempel være at han ga uttrykk for at barna skulle ha like mye eller at det ikke skulle være særbehandling.

For at avkorting skal kunne skje må det gjelde en betydelig gave, jfr. uttrykket ”ei monaleg gåve” i al. § 38, 1. punktum. Tradisjonelt har gave blitt definert som ”en formuesoverføring fra gavegiver i den hensikt å berike gavemottakeren”.⁵⁸ Ordlyden gir imidlertid ingen indikasjon på hva en ”monaleg gåve” er, og en kan derfor vurdere verdien av gaven opp mot arvelaters formue eller inntekt. Skulle arvelaters egen vurdering av gavens verdi ha blitt vektlagt ville det imidlertid blitt for stor usikkerhet om gaven kan avkortes eller ikke, og kan derfor neppe vektlegges. Det må altså foretas en objektiv vurdering. Loven vil også omfatte ”forsikring og utlegg e.l.” til fordel for livsarving. Et annet vilkår er at de andre livsarvingene ikke har fått tilsvarende verdier, jfr. al. § 38, 1. punktum. Dette sier seg selv, siden hele hensikten med avkorting er å sikre likhet mellom livsarvingene.

Avkorting i arv avgrenses mot ”utlegg til underhold, sjukehjelp og utdanning”, jfr. al. § 38, 3. punktum, når dette er i samsvar med den plikt foreldre har til oppfostring av barna. Dersom arvelater har ektefelle uttrykker al. § 43 at: ”Når ikkje anna er avtalt, har ikkje avkorting etter reglane i §§ 38—42 noko å seie for den rett attlevande ektemake har til part av buet og for retten til arvelataren til å rå over arven med testament.” Avkortingsbeløpet går således ikke inn i boet. Dette vil prioritere særkullsbarn på bekostning av gjenlevende ektefelle.

Avkorting i arv kan illustreres med et eksempel. Nettoformuen av det ekteskapelige felleseiet utgjør ved arvelaters død kr. 2 000 000,-. Arvelater etterlater seg ett fellesbarn og ett særkullsbarn. Arvelater har gitt fellesbarnet arveforskudd på kr. 340 000,-. Boet som skal fordeles mellom gjenlevende ektefelle og avdødes livsarvinger utgjør her kr. 2

⁵⁸ Se nærmere om gavebegrepet i for eksempel Lødrup, Familieretten (1994) s. 175-178.

000 000,-. Gjenlevende ektefelles boslodd av dette er kr. 1 000 000,-, samt at gjenlevende arver 1/4 av dødsboet, tilsvarende kr. 250 000,-. Hvis avdøde ikke har opprettet testament for den frie tredjedel arver livsarvingene kr. 750 000,-. Siden fellesbarnet allerede har mottatt arveforskudd på kr. 340 000,- skal fordelingsgrunnlaget være kr. 1 090 000 (kr. 750 000,- + kr. 340 000,-), som skal fordeles på livsarvingene. Fellesbarnet vil da motta kr. 205 000,- (kr. 545 000,- minus avkorting på kr. 340 000,-). Førstavedes særkullsbarn vil motta kr. 545 000,-.

Siden arveforskudd er arv som går på bekostning av gjenlevende ektefelles boslodd, vil det i relasjon til lengstlevende være mest gunstig om dette hadde blitt lagt til fordelingsgrunnlaget, slik at dette hadde blitt kr. 2 340 000,-. Da ville gjenlevendes boslodd beløpt seg til kr. 1 170 000,-, som er en økning på kr. 170 000,-. Arven etter avdøde på 1/4 hadde blitt kr. 292 500,-, som er en økning på kr. 42 500,-. Regelen om arveforskudd medfører her at gjenlevende ektefelle til sammen "taper" kr. 212 500,- (kr. 170 000,- + kr. 42 500,-), på bekostning av blant annet særkullsbarnet. Men dette gjelder kun "når ikkje anna er avtalt", jfr. al. § 43, 1. ledd, 1. punktum. Det kan avtales at ektefellens boslodd skal beregnes av nettoformuen inkludert avkortingsbeløpet på kr. 340 000,-. Særkullsbarn ville da ikke bli prioritert på bekostning av gjenlevende ektefelle. Dersom arven til fellesbarnet ikke hadde vært arveforskudd, ville særkullsbarnet måtte delt sin arv likt med fellesbarnet. Dette ville prioritert lengstlevende ved uskifte med fellesbarnet, på bekostning av særkullsbarnet.

3.1.6 Forholdet mellom avdødes særkullsbarn og lengstlevendes arvinger

Når det er foretatt et sammensatt skifte mellom gjenlevende ektefelle og avdødes særkullsbarn er dette oppgjøret endelig. Avdødes særkullsbarn har ikke sekundærarverett etter lengstlevende, og arven etter lengstlevende går kun til lengstlevendes arvinger.

3.2 Uskifte

For å få en total oversikt over gjenlevende ektefelles situasjon ved arveskiftet er det ikke tilstrekkelig bare å se på de strengt arverettslige reglene. Som arving står ektefellen på lik fot med de andre arvingene, men som ektefelle har vedkommende en særstilling i

boet, nemlig retten til å overta boet uskiftet. Gjenlevende ektefelles rett til å sitte i uskiftet bo er regulert i al. kapittel III. Dersom gjenlevende ektefelle benytter seg av retten til å sitte i uskiftet bo betyr dette i praksis at skifteoppgjøret etter førstavdøde utsettes og de øvrige arvingene får ikke sin arv før uskifteboet skiftes.

Retten til uskifte innebærer en klar prioritering av gjenlevende ektefelles interesser på bekostning av førstavdødes arvinger.⁵⁹ Retten til å sitte i uskiftet bo gjelder i forhold til alle avdødes legalarvinger, med unntak av særkullsbarna, jfr. al. §§ 9, 1. ledd og 10.

3.2.1 Vilkår for uskifte

For å kunne sitte i uskiftet bo må visse vilkår som fremgår av al. kap III være oppfylt. Er disse vilkårene oppfylt avgjør gjenlevende ektefelle selv hvorvidt denne adgangen skal benyttes. Retten til uskifte gjelder i utgangspunktet hvor ektefellene hadde felleseie, jfr. al. § 9, 1. ledd. Dersom ektefellene hadde særeie åpner al. § 9, 2. ledd mulighet for å sitte i uskifte med særeiet dersom dette er fastsatt i ektepakt, jfr. el. § 42, 3. ledd, eller om arvingene samtykker. Ved ektepakt er det også mulig å avtale at man skal ha særeie mens man lever, men at dette skal omgjøres til felleseie når den første dør, jfr. el. § 42, 3. ledd. Hensikten med en slik avtale er stort sett å hindre likedeling av formuen ved skilsmisse, samtidig som man sikrer lengstlevende rett til uskifte hvis ekteskapet opphører pga. dødsfall. Dersom gjenlevende benytter seg av retten til å sitte i uskiftet bo med særeie går gjenlevendes eventuelle eget særeie som regel inn i uskifteboet, jfr. al. § 9, 2. ledd, 2. punktum.

Hadde avdøde særkullsbarn (eller livsarvinger til særkullsbarn) har gjenlevende ektefelle rett til uskifte bare når disse samtykker til dette, jfr. al. § 10. Særkullsbarna har med andre ord en ubetinget rett til å ta arv etter sine foreldre, og er således gitt en sterkere posisjon enn fellesbarna. Særkullsbarn kan både gi samtykke etter førstavdødes bortgang eller på et tidligere tidspunkt. Har særkullsbarnet gitt samtykke kan det ikke senere trekkes tilbake, unntatt i de tilfellene loven åpner for dette, jfr. al. §§ 23 og 24.⁶⁰

⁵⁹ Se Utredning om offentlig skifte av dødsbo 1988 på s. 15 hvor det er uttalt at: "Arbeidsgruppen mener at tiden er inne til å styrke gjenlevende ektefelles stilling både i arverettslig og skifterettslig henseende."

⁶⁰ Se mer om dette i kapittel 3.2.5.

For særkullsbarnas samtykke gjelder de vanlige avtalerettslige ugyldighetsregler, bl. a. avtl. § 36. Særkullsbarna kan også bli ubundet av samtykke dersom det foreligger relevante bristende forutsetninger.⁶¹

Særkullsbarna kan sette betingelser til sitt samtykke, f. eks. i form av begrensninger med hensyn til gjenlevendes rådighet over boet. Det var tidligere uklart om arvingene kunne knytte betingelser til samtykket, men dette er nå avklart ved Høyesteretts avgjørelse i Rt. 1992 s. 374.⁶² Bakgrunnen for dette er at det mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn ikke antas å foreligge det samme interessefellesskap som må antas å foreligge mellom gjenlevende ektefelle og fellesbarna.⁶³ For fellesbarna er det et spørsmål om en utsettelse av arven etter førstavdøde og forholdet mellom fellesbarna og lengstlevende vil normalt være slik at en utsettelse ikke vil medføre risiko for at lengstlevende disponerer med tanke på å minske barnas arvelodd. Hvor det derimot er særkullsbarn har de ikke arverett etter gjenlevende. I en slik situasjon løper særkullsbarn en viss risiko for at gjenlevende ektefelle vil søke å minske dette barnets arv, til fordel for egne livsarvinger (fellesbarn eller egne særkullsbarn).⁶⁴

Er særkullsbarnet umyndig må overformynderiet samtykke til uskifte og slikt samtykke bør ifølge al. § 10 bare gis ”når det meiner det vil være til gagn også for den særskilde livsarvingen at attlevande ektemake får rett til uskifte”.

Hvis avdøde både etterlater seg særkullsbarn og andre arvinger, behøver ikke hele boet skiftes dersom særkullsbarna ikke samtykker. Det er da mulig for gjenlevende å skifte med særkullsbarna, men beholde resten av boet uskiftet. Retten for gjenlevende til å sitte i uskiftet bo kan også fratas ved testament, jfr. al. § 11. For at et slikt testament skal være gyldig oppstiller imidlertid al. § 7 et krav om at gjenlevende ektefelle har fått kunnskap om dette før arvelater dør. Hvis avdødes livsarvinger er tilgodesett i et slikt testament er det opp til skifteretten, etter en rimelighetsvurdering, å avgjøre om eller når

⁶¹ Se RG 1989 s. 1022 (Eidsivating).

⁶² Se også Rt. 2004 s. 777 hvor førstvoterende i et obiter dictum viser til Rt. 1992 s. 374 og fastholder at gjenlevende ektefelle må respektere eventuelle betingelser til særkullsbarnets samtykke.

⁶³ Se mer om dette i Unneberg LoR 1991, s. 276.

⁶⁴ Se mer om dette i Utkast til lov om arv 1962, s. 77.

testamentet skal oppfylles. Andre testamentsarvinger enn livsarvinger kan imidlertid kreve oppfyllelse straks, jfr. al. § 11.

Al. § 13 angir også som vilkår for å kunne sitte i uskiftet bo at det ikke er sannsynlig at utsiktene til dekning av avdødes forpliktelser eller arveutsikten for avdødes arvinger, vil bli vesentlig dårligere pga. gjenlevende ektefelles forpliktelser. Det samme gjelder også dersom gjenlevende på en klanderverdig måte ”har påført eller utsett seg sjølv eller andre for vesentleg formuestap og skifteretten finn at ein ikkje kan rekna med at han vil styre buet på forsvarleg måte”. Av samme bestemmelse, 2. ledd, fremgår at gjenlevende ektefelle som er umyndiggjort ikke kan sitte i uskiftet bo, og videre i 3. ledd at når gjenlevende er mindreårig må overformynderiet samtykke til uskifte.

3.2.2 Hva uskifteboet omfatter

I utgangspunktet omfatter uskifteboet ”alt som attlevande ektemake blir eigar av”, jfr. al. § 17, 1. ledd, 1. punktum. Dette gjelder både ektefellenes tidligere felleseie og det som lengstlevende måtte erverve under uskifte. Fra dette utgangspunktet oppstilles det to unntak i al. § 17, 1. ledd, 2. punktum. For det første går ikke gjenlevendes midler som er særeie etter bestemmelse fra en giver eller arvelater, jfr. el. § 48, inn i uskifteboet. For det andre går heller ikke lengstlevendes særeie etter ektepakt mellom ektefellene inn i uskifteboet, dersom avdødes særeie skal skiftes mellom hans arvinger. Hvis lengstlevende overtar avdødes særeie i uskifte etter al. § 9, 2. ledd går som nevnt gjenlevende ektefelles særeie inn i uskifteboet, jfr. al. § 17, 1. ledd, 3. punktum.

3.2.3 Gjenlevendes rådighet over uskifteboet – livsdisposisjoner

Hovedregelen om gjenlevende ektefelles råderett over uskifteboet fremgår av al. § 18. Her står det at han i levende live, altså ved livsdisposisjoner råder ”som ein eigar over alt som høyrer til buet”. Ordet ”eigar” gir gjenlevende full eierrådighet over uskiftemidlene, og gjenlevende står således fritt til å disponere over disse. Gjenlevende ektefelle har således ingen ”vedlikeholdsplikt” overfor boet, og kan bruke å forbruke boets eiendeler som han selv ønsker. Boligen kan f. eks. både avhendes og belånes. Denne regelen gjelder uavhengig av om det er felleseie eller særeiemidler gjenlevende

ektefelle sitter i uskifte med, og også uavhengig av om uskifte er etablert etter lovens regler om uskifte eller på grunnlag av samtykke fra arvingene.

Gjenlevende ektefelles eierrådighet over uskifteboet gjelder imidlertid ikke ubegrenset. Som nevnt kan det settes vilkår til samtykke. Råderetten er videre begrenset i al. § 18, 1. ledd som sier at eierrådigheten gjelder ”med dei atterhald som særskilt er fastsette”. Begrensningene går frem av al. §§ 19, 21 og 24, hvor § 19 er den praktisk viktigste.

Etter al. § 19, 1. ledd er gjenlevende ektefelles råderett ved livsdisposisjoner begrenset ved at han ikke kan yte gaver som står i misforhold til boets formue. Videre oppstilles et absolutt forbud mot å gi bort fast eiendom uten samtykke fra arvingene.⁶⁵ Dessuten oppstiller al. § 21 begrensninger for retten til gjenlevende som sitter i uskiftet bo, å foreta delvis arveoppgjør (forskudd på arv) til noen han sitter i uskiftet bo med. Utgangspunktet er at alle arvinger skal ha en like stor del, unntatt hvor de samtykker til at en eller flere får oppgjør. Dette har sammenheng med likedelingsprinsippet som fremgår av al. § 1, som sier at arvelaters barn ”arver likt”. Det er her viktig å merke seg sammenhengen med al. § 19 idet det kan oppstå tvil om en utbetaling til en arving er å betrakte som gave eller arv. Al. § 19 omfatter overdragelser og gaver både til arvinger og utenforstående. Det kan legges til grunn at utbetaling ut over vanlig gave anses som utbetaling av arv når det går til arvinger. Gaver som etter al. § 19 kan gis til utenforstående kan fanges opp av al. § 21 hvis mottageren er en av arvingene.⁶⁶

Ved al. § 24, 2. ledd åpnes en begrenset adgang for arvingene til å kreve boet skiftet ved utilbørlige disposisjoner fra gjenlevendes side. Dette kan gjøres dersom gjenlevende forsømmer sin oppfostringsplikt eller vesentlig forminsker boets verdier ved utilbørlig atferd eller utsetter boet for vesentlig fare for vesentlig forminskning. Etter samme bestemmelse 3. ledd kan særkullsbarna kreve skifte når de oppnår myndighetsalder eller senere. I slike tilfeller omfatter skifte imidlertid bare det særkullsbarnet har krav på, mens resten av boet beholdes uskiftet.

⁶⁵ Se om ”misforhold” i Lødrup, Arverett (1999) s. 359-362.

⁶⁶ Se mer om dette i Lødrup, Arverett (1999) s. 361-362.

3.2.4 Gjenlevendes rådighet over uskifteboet – dødsdisposisjoner

Med dødsdisposisjon mener vi her de disposisjoner gjenlevende ektefelle foretar seg med tanke på hva som skal skje med eiendelene (her; uskifteboet) etter han er død.

Etter al. § 18, 2. ledd kan gjenlevende ved testament kun råde over "ein så stor part av buet som skal gå til hans egne arvingar", dvs. at gjenlevende er avskåret fra å foreta testamentariske disposisjoner over arvemidler etter avdøde. Kvantitativt vil dette si at lengstlevende i testament kan råde over 1/3 av sin halvpart dersom han har livsarvinger (2/3 er da pliktdelsarv). Kvalitativt går det frem av al. § 18, 2. ledd, 2. punktum at gjenlevende i testament ikke kan rå over bestemte eiendeler som "førstavedde særskilt" har brakt inn i boet, dvs. at gjenstander som i sin helhet kan tilbakeføres til avdøde er unndratt lengstlevendes testasjonsrett. Gjenstander som derimot er innbrakt i sameiet av ektefellene i fellesskap eller av gjenlevende alene, vil gjenlevende kunne råde over ved testament.⁶⁷

3.2.5 Når skal uskifteboet skiftes

Reglene om når et uskiftet bo kan og skal skiftes går frem av al. §§ 23, 24 og 26. For det første skal det skiftes når gjenlevende ektefelle dør. Gjenlevende ektefelle kan videre når som helst begjære at boet skal skiftes helt eller delvis. Dersom gjenlevende ektefelle ønsker delvis skifte skal dette skje med "samsvarande oppgjer til alle arvingar".⁶⁸ Gjenlevende er ikke bundet av sin begjæring om skifte, da denne kan trekkes tilbake helt frem til skiftebehandlingen er avsluttet.⁶⁹ For gjenlevende ektefelle i uskiftet bo kan det være fordelaktig å kunne kreve skifte hvis han har mottatt arv eller gave som han ønsker å holde utenfor uskifteboet, jfr. al. § 17, 3. ledd. En annen grunn for gjenlevende ektefelle, som sitter i uskifte med andre enn felles livsarvinger, til å kreve skifte kan være å sikre sin slekt ved å begjære skifte kort tid før sin død, da gjenlevende ektefelle i en slik situasjon vil ha sin arverett etter avdøde i behold. På denne måten vil gjenlevende kunne forminske arven etter førstavedde samtidig som det vil bli mer å arve ved gjenlevendes død.⁷⁰

⁶⁷ Sml. ovenfor i kapittel 3.2.3 om gjenlevendes rådighet ved livsdisposisjoner.

⁶⁸ Sml. ovenfor i kapittel 3.2.3 om likedelingsprinsippet.

⁶⁹ Se Rt. 1958 s. 649.

⁷⁰ Se Rt. 1967 s. 1420. I følge denne dommen er det tilstrekkelig at det er fremsatt begjæring om skifte.

Dersom gjenlevende inngår nytt ekteskap faller også retten til uskifte bort. For øvrig oppstiller også el. § 8 et krav om at nytt ekteskap ikke kan inngås før boet er overlatt til tingretten for behandling, eller det fremlegges erklæring fra arvingene om at det er innledet privat skifte. Arvingene kan imidlertid samtykke i at gjenlevende beholder boet uskiftet ved inngåelse av nytt ekteskap. Reglene om skifte ved inngåelse av nytt ekteskap kan ikke anvendes analogisk på samboerforhold.⁷¹

Retten til å sitte i uskiftet bo faller også bort hvis gjenlevende ektefelle blir umyndiggjort. Tingretten kan imidlertid med samtykke fra overformynderiet fatte vedtak om at gjenlevende likevel kan sitte i uskifte dersom dette anses nødvendig for at gjenlevende og hjemmeboende barn kan få forsvarlig underhold og holde hjemmet oppe. Samtykke fra overformynderiet må dessuten bare gis når dette er til gjenlevende ektefelles og hjemmeboende barns felles interesse. Arvingene kan også som nevnt ovenfor i visse tilfeller kreve boet skiftet jfr. al. § 24, 2. ledd , og særkullsbarn kan kreve skifte når de blir myndige.⁷²

3.2.6 Skifte av uskifteboet

De fleste uskiftebo skiftes først etter lengstlevendes død, og da skal boet fordeles likt mellom førstavdødes arvinger (sekundærarverett) og lengstlevendes arvinger, jfr. al. § 26. Lengstlevende har i disse tilfellene ikke sin arverett etter førstavdøde i behold, jfr. al. § 6, 4. ledd. En betingelse for førstavdødes arvingers sekundærarverett ved uskifte er at de lever ved skifte etter lengstlevende, jfr. al. § 22. Etter al. § 22, 2. punktum er det imidlertid unntak for dette med hensyn til særkullsbarnas arverett da uskifte er betinget av deres samtykke. Ved slikt samtykke regnes arven som falt allerede ved førstavdødes bortgang. Dersom særkullsbarnet dør før gjenlevende ektefelle vil hans arvekrav i uskifteboet gå inn i særkullsbarnets dødsbo og overtas derved av hans arvinger.

Reglene om likedeling mellom de to gruppene av arvinger gjelder bare hvor uskifteboet besto av felleseiemidler eller med særeie som ved ektepakt var bestemt skulle behandles

⁷¹ Se Rt. 1989 s. 539.

⁷² Se kapittel 3.2.3.

som felleseie etter el. § 42, 3. ledd. Ved skifte av felleseiet er det verdiforholdet på skiftetidspunktet som skal legges til grunn. Dersom lengstlevende har sittet i uskifte med særeiemidler eller både felleseie og særeiemidler, bestemmer al. § 26, 2. ledd at fordelingen skal skje ”på grunnlag av verditilhøvet til særeigemidlane til ektemakane på den tid då uskiftet tok til, om ikkje anna følgjer av ektepakta”. Det blir her altså ikke snakk om likedeling. Her må man ta utgangspunkt i hvor stor del hver av ektefellenes særeie utgjør i forhold til hverandre. Man kommer da frem til et forholdstall, som legges til grunn når det skiftes. Forholdstallet finner vi ved å dividere førstavdødes særeie på boets totale særeiemidler. Var avdødes særeie kr. 900 000,- og lengstlevendes særeie kr. 100 000 ved inngåelsen av uskifte, vil delingen ved lengstlevendes bortgang være 9/10 til førstavdødes arvinger og 1/10 til lengstlevendes arvinger. Dersom disse beløpene i løpet av uskifteperioden stiger eller minker ligger forholdstallet fast. Dersom verdien på lengstlevendes særeie har økt til kr. 500 000,- mens verdien på førstavdødes særeie har vært konstant, vil arvingene etter lengstlevende fremdeles bare få 10 prosent av uskifteboet. Er det både felleseie og særeie som skal deles skal særeiet deles etter ovennevnte prinsipp, i tillegg til at bosloddet av felleseiet (halvparten) legges til de respektive særeier. I disse tilfellene er det verdien av felleseiet på tidspunktet for når uskiftet tok til som skal legges til grunn. Etter el. § 43, 3. ledd er det gitt adgang til å avtale en mer rettferdig delingsnøkkel enn det som fremgår av reglene i al. § 26, 2. ledd.

4 RETTSPOLITISK DRØFTELSE - BØR GJENLEVENDE EKTEFELLE ELLER SÆRKULLSBARN PRIORITERES?

4.1 Bør vi ha pliktdel for særkullsbarn?

Pliktdelsarven for livsarvinger utgjør i dag en brøk tilsvarende $\frac{2}{3}$ av avdødes formue, begrenset opp til et maksimumsbeløp på 1 mill. kroner for hvert enkelt barn, jfr. al. § 29. Pliktdelsarven kan ikke begrenses ved testament.⁷³

Historisk er pliktdelen begrunnet med foreldrenes plikt til å forsørge sine barn.⁷⁴ Det er spesielt to momenter som har blitt brukt som motargument mot denne begrunnelsen. Al. kapittel V har regler som skal beskytte livsarvinger som ikke har fått sin oppfostring avsluttet når arvelater dør. Denne forlodsretten (jfr. al. kapittel V) har prioritet foran både livsarvingenes pliktdelsarv, og muligens også ektefellens minste arv.⁷⁵ Tilsvarende beskyttelse finner en også i fal. § 15-6, hvor samme gruppe er beskyttet hvis det vil være "klart urimelig" om den som er begunstiget får hele summen.⁷⁶ Siden det finnes mer presiserende regler som beskytter denne gruppen, kan det stilles spørsmål om forsørgelseshensynet som begrunnelse for pliktdelen er tilfredsstillende. Generelt kan det også hevdes at pliktdelsarvens betydning for forsørgelse av egne barn er redusert som følge av at de fleste arvingene i dag er i 40-50 års alderen, og ofte har en god økonomi. På den annen side etablerer barna seg nå generelt senere i livet, slik at den reelle forsørgerperioder også har økt.

⁷³ Se mer om dette i kapittel 1.4.

⁷⁴ Se mer om dette i blant annet Lødrup, Arverett (1999) s. 97-102.

⁷⁵ Se nærmere om barns forlodsrett i kapittel 3.1.4.

⁷⁶ Se nærmere om livsforsikringer i kapittel 3.1.3.

Videre fødes det færre barn i dag og nettoformuen har økt mer enn inflasjonen, slik at arven pr. barn også har økt.⁷⁷ Dette er ikke nødvendigvis et argument for å fjerne pliktarven, men kanskje for å redusere den.⁷⁸

Tradisjonelt er det også hevdet at pliktdelen sikrer barna uavhengighet fra foreldrene.⁷⁹ Her siktes det til barnas livsvalg med hensyn til yrke, utdanning eller ektefelle. Men siden barna nå ofte er eldre og allerede har gjort slike valg vil dette argumentet ofte kun gjenstå som en ”straff” for tidligere valg. Ovennevnte livsvalg hadde også en større betydning historisk. Siden pliktdelen får mindre betydning ved de store formuene, jfr. beløpsbegrensningen i al. § 29, vil dette i mindre grad omfatte de familier som kan sies å virkelig kunne true med store økonomiske konsekvenser. Det eneste momentet må da bli at avdøde ønsker å prioritere gjenlevende ektefelle fordi barna i yngre alder har tatt uønskede livsvalg.

Videre er det ofte henvist til at pliktdelen sikrer at barna til en viss grad kan planlegge fremtiden sin bedre med denne sikkerheten. Siden barna i dag er relativt voksne er ofte dette behovet ikke til stede.

Pliktdelen kan sikre at barna ikke behøver å konkurrere seg imellom om fordeldrenes gunst.⁸⁰ Dette kan være spesielt viktig for særkullsbarn, hvor barn fra siste ekteskap ofte kan bli favorisert uten at dette behøver å skyldes forhold som særkullsbarnet er ansvarlig for.⁸¹ Det kan her stilles spørsmål om særkullsbarn, som ofte er eldre kull, trenger samme vern som yngre kull som da ofte er fellesbarn. Samtidig har en spesielle regler som verner de som ikke har fått fullendt oppfostringen sin.

⁷⁷ Se kapittel 1.3.

⁷⁸ Det har imidlertid i dagens debatt om at pensjonister prioriterer seg selv uten å tenke på hvilken arv de etterlater seg, blitt hevdet at det i dag fødes for få barn i Norge og dersom dagens velferdsnivå skal opprettholdes må det fødes flere barn. Utsikter til arv kan være med på å stimulere folk til å få flere barn, da dette kan skape økonomisk trygghet for fremtiden.

⁷⁹ Se blant annet Lødrup, Arverett (1999) s. 98.

⁸⁰ Se Utkast til lov om arv 1962, s. 35.

⁸¹ Se Ot.prp. nr. 36 (1968-1969), s. 102. Dette synspunkt ble fremhevet av Advokatforeningen i deres uttalelse til Arvelovskomiteens innstilling.

Dersom pliktarven fjernes eller reduseres vil testasjonsfriheten utvides tilsvarende. Økt testasjonsfriheten kan øke motivasjonen for uønsket påvirkning fra omgivelsene. Siden levealderen fortsetter å øke kan også hyppigheten av alderdomssvekkelser øke. Dette kan i seg selv medføre at testator i sine siste leveår lettere lar seg påvirke av sine omgivelser. På den annen side kan vilkårene for utilbørlig påvirkning tilpasses denne utviklingen.⁸² I utkast til lov om arv av 1962 pekes det på at påvirkning og press på arvelateren kan komme fra flere kanter og trekker blant annet frem som eksempel at ”presset kan bli øvet av arvelaterens ektefelle i et nytt ekteskap”. Videre sies det også at arveretten for barn utenfor ekteskap ville ha blitt illusorisk om livsarvingene ikke hadde et beskyttet pliktdelskrav.⁸³

Pliktdelsarven setter også en effektiv sperre for avdødes ønske om å gi arven videre til sine barnebarn, som kanskje er i etableringsfasen og vil ha større nytte av en eventuell arv. Pliktdelsarven vanskeliggjør også avdødes ønske om å fordele arven likt mellom barnebarna. Dersom avdøde har ett fellesbarn og ett særkullsbarn, hvor fellesbarnet har to barn mens særkullsbarnet har ett barn, vil særkullsbarnets barn arve dobbelt så mye som de andre barnebarna. Dette eksempelet illustrerer også forholdet mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn. Gjenlevende ektefelle vil her oppleve at hans to barnebarn ikke får tilsvarende arv som særkullsbarnets barnebarn, i alle fall for de mellomstore formuene. (Minste arv forfordeler ektefellen for de mindre formuene, og maksimumsbeløpet på 1 mill. kroner sikrer avdøde større testasjonsfrihet for de større formuer.)

Det kan også på prinsipielt grunnlag stilles spørsmål om pliktdelsarven skal være til for arvelaters eller livsarvingenes skyld. Siden det er arvelater som har opparbeidet denne formuen, kan det anføres at arvelater selv bør få bestemme hvem som skal arve. Sosial interaksjon kan ha større betydning enn slektskap, spesielt i dagens samfunn hvor ”storfamilien” er sjeldent. Opp mot særkullsbarn kan det imidlertid innvendes at disse ofte ikke selv kontrollerer dette. Foreldre skiller lag og stifter nye familier, og selv om særkullsbarn ønsker kontakt med begge foreldre kan dette være vanskelig av årsaker som er utenfor deres herredømme. En kan da spørre om det er rimelig at disse, i tillegg

⁸² Se Lødrup, Nordisk arverett (2003) s. 82.

⁸³ Se Utkast til lov om arv 1962, s. 35.

til å savne sosial støtte og kontakt med en av sine foreldre, også "straffes" for dette i testament.

Generelt eksisterer det muligheter i dag som gjør de ovennevnte hensyn mindre relevante. Ønsker arvelater å gjøre forskjell mellom arvingene er dette mulig. Arvelater har ofte en viss testasjonsfrihet som kan gjøre en viss forskjell. Videre kan foreldre mens de lever gi bort formue uten at dette senere fører til avkorting i arven, noe som vil føre til forskjell mellom barna. Dette kan også gjøres ved formuesordning mellom ektefellene, spesielt vil dette da kunne berøre særkullsbarn. Alle disse mulighetene gjør at regelen om pliktdelsarv ikke nødvendigvis behøver å bety så mye fra eller til. Dersom arvelater ønsker en annen fordeling enn pliktdelsregelen tilsier er dette mulig, og pliktdelen vil derfor omfatte de som i realiteten mener dette er en riktig fordeling eller ikke har reflektert over hva som skal skje med sine etterlatenskaper. Men dette blir ikke riktig dersom "folk flest" ønsker en annen løsning enn den arveloven oppstiller.

Generelt skal arveloven representere normalordningen og det er et mål at loven skal gjenspeile den ordning folk flest ønsker, mens bruk av testament skal være unntaket. Dersom folk flest i dag ønsker en annen løsning enn den loven oppstiller, er dette ikke i samsvar med tidligere konklusjoner om at pliktdelen samsvarer med alminnelig oppfatning blant folk flest.⁸⁴ Da spørsmålet sist var oppe i Stortinget i 1962, ble det enstemmig vedtatt at pliktdelen skulle være som tidligere. Dette var i tråd med Justiskomiteens forslag, som ikke fulgte Justisdepartementets forslag om å redusere pliktdelen fra 2/3 til 1/2, i tråd med de andre nordiske land. I dag har derfor Norge (og Island) pliktdelsarv tilsvarende 2/3, mens i Danmark, Finland og Sverige tilsvarende pliktdelsarven halvparten av avdødes formue. I forbindelse med forslaget om økning av beløpsgrensen i 1985, jfr. al. § 29, uttalte Justiskomiteen at inflasjonen ikke måtte lede til en "skjult stor svekkelse av et så viktig prinsipp i vår arverett".⁸⁵ Dette viser hvor sterk pliktarven står i Norge. Men dette er 20 år siden, og spørsmålet blir derfor om denne oppfatning også stemmer i dag.

⁸⁴ Se blant annet Utkast til lov om arv 1962 s. 111.

⁸⁵ Se Inst. O. nr.80 (1984-85) s. 3, samt Lødrup, Arverett (1999) s. 104.

Det er vanskelig å fastslå hvor stor andel av arvelatere som til enhver tid testamenterer. I Norge er det utført undersøkelser av testasjonshyppigheten i 1986, som viste at 12 prosent av arvelatere med barn opprettet testamenterte.⁸⁶ Det er vanskelig å estimere tallene for gifte personer, siden det økte antall samboerforhold har økt behovet for testamenter. På den annen side er antallet som sitter i uskiftet bo høyt, noe som vil redusere behovet for testamenter tilsvarende. På arveskifte med særkullsbarn er det grunn til å anta at få sitter i uskifte, slik at testasjonshyppigheten for denne gruppen sannsynligvis er høyere. Men det er som nevnt vanskelig å fastslå hvor stor andel dette er.

I Danmark ble det i 1987 gjort en representativ undersøkelse av opprettede testamenter.⁸⁷ Undersøkelsen viste at mer enn 75 prosent av alle testament opprettet av ektefeller med barn omfattet bestemmelser som skulle øke gjenlevendes arvelodd. Her må vi ta samme forbehold om testasjonshyppigheten som nevnt over. Dansk arverett avviker på enkelte punkter fra den norske, pliktarven er bare halvparten og gjenlevende ektefelle arver en tredjedel. Danmark har imidlertid ingen tilsvarende regel som Norge om beløpsbegrensninger for livsarvinger. Det er derfor ikke helt lett å sammenligne danske og norske forhold. Men undersøkelsen gir en antydning, selv om grunnlaget ikke sier noe om hvordan en ville ha prioritert dersom pliktarven ikke hadde vært lovregulert. Samme undersøkelse viste også at foreldrene ønsket likebehandling av fellesbarn og særkullsbarn som var kommet med i den nye familiedannelsen. En ønsket imidlertid å begrense arven for særkullsbarn som ikke ble en del av den nye familien. Fra undersøkelsen kan det derfor kanskje konkluderes med at økt testasjonsfrihet vil prioritere gjenlevende ektefelle på bekostning av livsarvingene, og da spesielt særkullsbarn som ikke ble en del av den nye familien. Men om Stortingets oppfatning om pliktdelsarvens berettigelse har endret seg i løpet av de siste 20 år er vanskelig å gi noe svar på, men som nevnt er ikke testasjonshyppigheten stor.

⁸⁶ Se Lødrup, Arverett (1999) s. 69 som viser til undersøkelse utført av Øverbye 1986 s. 95 flg. Vi har ikke funnet nyere undersøkelser enn denne.

⁸⁷ Se Finn Taksøe-Jensen, Redegørelse om behovet for ændringer af arveloven (2000) s.2 og s. 31-32.

4.1.1 Beløpsbegrensningen i al. § 29

Pliktdelen er begrenset til 1 mill. kroner for hvert barn, jfr. al. § 29. Denne type begrensning er unik sammenlignet med andre land som har regler om pliktdelsarv. Spørsmålet er om denne begrensningen vil påvirke prioriteringen mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn. Ved større formuer vil begrensningen medføre at arvelater får større testasjonsfrihet. Det er her i prinsippet et åpent spørsmål om dette vil være en fordel for gjenlevende ektefelle eller særkullsbarn. Beløpsbegrensningen gjør det mulig å verne næringsvirksomhet mot negative følger av et generasjonsskifte. I de tilfeller hvor beløpsbegrensningen blir aktuell skyldes dette ofte næringsvirksomhet. Her er det imidlertid ikke gitt at hensynet om å prioritere gjenlevende ektefelle på bekostning av livsarvingene er utslagsgivende. Her vil behovet for kompetent virksomhetsledelse ofte gå på bekostning av både gjenlevende ektefelle og livsarvinger.⁸⁸

4.2 Ektefellens arverett

Som tidligere nevnt varierer størrelsen på gjenlevende ektefelles arverett alt etter hvilke øvrige arvinger det er etter arvelateren. Etter al. § 6 har gjenlevende ektefelle en generell brøk-arverett som tilsvarende ¼ av avdødes dødsbo, når arvelater etterlater seg livsarvinger. Denne arverett er imidlertid ikke en pliktsarv, og kan avvikes ved testament.

Ektefellen har imidlertid en lovfestet rett til en minste arv tilsvarende 4 G, jfr. al. § 6, 1. ledd, 2. punktum. Denne minste arven har prioritet foran livsarvingenes pliktdelsarv. Det er uklart om ektefellens rett til minste arv går foran forlodsretten til barn som ikke har fått fullendt sin oppfostring.⁸⁹ Uansett har denne lovfestede rett til minste arv preg av å være en pliktsarv for gjenlevende ektefelle.

Forslaget om å innføre en lovfestet rett til minste arv oppsto i forbindelse med en utredning om offentlig skifte av dødsbo i 1988.⁹⁰ Siktemålet med utredningen var å forenkle og dermed redusere skifterettens arbeid ved dødsbobehandling.⁹¹

⁸⁸ Se blant annet Lødrup, Arverett (1999) s. 111-112. Se også Giertsen, Generasjonsskifte (1993) kapittel 38 og 39 s.396 flg.

⁸⁹ Se diskusjonen i kapittel 3.1.4.

⁹⁰ Se Utredning om offentlige skifter av dødsbo (1988).

⁹¹ Se Utredning om offentlige skifter av dødsbo (1988) s. 1.

Arbeidsgruppen som ble nedsatt for å utrede dette kom også med forslag om å innføre rett til minste arv for gjenlevende ektefelle. Arbeidsgruppen begrunnet forslaget om minste arv blant annet med at: "Arbeidsgruppens oppfatning er at gjenlevende ektefelle i betydeligere sterkere grad bør prioriteres fremfor andre arvinger i relativt beskjedne dødsbo."⁹² Videre sies det at "regelen vil også bety avlastning for skifteretten fordi flere beskjedne bo kan overtas av gjenlevende ektefelle som eneeier".

Arbeidsgruppen sier i utredningen at gjenlevende ektefelle bør prioriteres "fremfor alle andre arvinger". Prioriteringen mellom særkullsbarn og fellesbarn samt prioriteringen mellom avdødes særkullsbarn og lengstlevendes særkullsbarn er ikke nevnt, men generaliseres som arvinger eller medarvinger. Dette kan tyde på at en ikke hadde vurdert denne problemstillingen eller at en ikke vurderte dette som noe stort problem, siden dette kun vil omfatte "relativt beskjedne dødsbo". Vi har imidlertid tidligere illustrert at dette kan gi relativt store utslag mellom de ulike gruppene av særkullsbarn, og da spesielt avdødes særkullsbarn.⁹³ I tilfelle hvor det kun er et særkullsbarn vil denne lovendringen kunne prioritere lengstlevende tilsvarende kr. 176 334,- på bekostning av særkullsbarnet, hvor det ikke er opprettet testament (4 G er kr. 235 112,-, og 3/4 av dette er kr. 176 334,-, jfr. al. §§ 1, 6 og 29). For et særkullsbarn i etableringsfasen kan dette bety relativt mye. I forholdet mellom førstavdødes og lengstlevendes særkullsbarn vil lengstlevendes særkullsbarn bli tilsvarende prioritert etter lengstlevendes død, gitt at boet ikke har endret seg i denne perioden.

Videre begrunner de forslaget med at gjenlevende ektefelles mulighet til å kunne beholde hjemmet vil bli bedre sikret dersom det ikke må svares "arv til medarvinger".

Utredningen vurderer her kun et alternativ, nemlig at lengstlevende slipper å svare arv. Men en annen mulighet er jo å sikre særkullsbarn sekundærarv etter lengstlevende, slik at særkullsbarn i mindre bo ikke i praksis blir arveløs. Dette kompromisset, som til en viss grad sikrer særkullsbarn et arv på et seinere tidspunkt, er ikke vurdert.

Uttalelsene er ikke i samsvar med linjelikedelingsprinsippet, jfr. al. § 1, 2. ledd "Barna til arvelataren arver likt", som legger til grunn at barna til arvelater skal arve en like stor

⁹² Se Utredning om offentlige skifter av dødsbo (1988) s. 42.

⁹³ Se kapittel 1.4.

andel hver. Ved skifte etter førstavdøde vil lengstlevende arve alt der dødsboet kun omfatter minstearven. Formelt er dette ikke i strid med prinsippet siden ingen av barna arver noen. Men realiteten er noe annet. Felles barn eller lengstlevendes særkullsbarn vil arve minstearven etter lengstlevendes død, mens førstavdødes særkullsbarn ikke arver noen. Indirekte vil minstearven derfor være i strid med linjelikedelingsprinsippet, jfr. al. § 1, 2. ledd. Denne problemstillingen er ikke omtalt i forarbeidene. Selv om en legger til grunn at dette skyldes ”relativt beskjedne dødsbo”, er det likevel noe overraskende at ikke dette lovfestede prinsippet, som er konsekvent fulgt i alle år, ikke omtales. Dette er også noe overraskende siden denne problemstillingen også er nevnt i utkast til arveloven ”Hvor det er felles barn, er det stort sett bare spørsmål om en utsettelse med utbetaling av arven etter den først avdøde etter foreldrene... Hvor det derimot er særkullsbarn, har barnet ingen arverett etter gjenlevende ektefelle. Det er i disse tilfellen en nærliggende risiko for at gjenlevende vil søke å minske barnets arv. Dette gjelder spesielt hvor gjenlevende har livsarvinger – fellesbarn med førstavdøde ektefelle eller egne særkullsbarn”.⁹⁴

Justisdepartementet foreslo i 1937 å avvike linjelikedelingsprinsippet ved å fordele arven pr. individ istedenfor pr. linje i de tilfellene hvor arvelater kun etterlot seg barnebarn. Bakgrunnen var at det ikke var rimelig at barnebarn skulle arve ulikt dersom arvelaters barn hadde ulik antall barn. Siden arvelaters barn arver samme beløp ville den linjen med flest barnebarn arve tilsvarende mindre pr individ. Men siden den linjen med færrest barnebarn ikke nødvendigvis hadde bedre samhörighet med besteforeldre ville dette være urimelig. Justiskomiteen forkastet forslaget med knappest mulig flertall, og viste her til at forslaget ikke hadde tilstrekkelig vekt til å forandre slektsarveretten som ”har lang tids tradisjon og antas å være i god overensstemmelse med det norske folks rettsfølelse”.⁹⁵ Selv om vurderingen er fra 1937, ville det likevel være naturlig å ta opp dette.

Minstearven kan også vurderes opp mot ulik reelle hensyn. Det å kunne forutberegne sin rettstilling er et viktig rettssikkerhetsideal, og spørsmålet er da om en skal kunne forutberegne arv. Utgangspunktet er at en ikke kan forutse arv fordi arvingene ikke er

⁹⁴ Se Utkast til lov om arv 1962 s. 77.

⁹⁵ Se Inst. O. XI 1937 s. 2-3.

beskyttet mot arvelaters livsdisposisjoner. På den annen side bør muligheten for å forutberegne arv være rimelig nøytral mellom livsarvingene, uavhengig av om de er førstavdødes eller lengstlevendes særkullsbarn eller om de er fellesbarn. Minstearven bryter med dette idealet for særkullsbarn ved mindre dødsbo. Om de skal arve noe er jo avhengig av hvilken ektefelle som dør først. Det kan kanskje hevdes at dette generelt sett kan gå opp i opp ved at særkullsbarnets mor leve lengst og faren dø først i normaltilfellene. Men da må jo formuen på deres hender være identisk, og begge må gifte seg på nytt i ekteskap hvor kvinnen da er yngre eller like gammel som mannen. At dette kan stemme gjennomsnittlig i Norge samlet sett er imidlertid ikke tilstrekkelig for å hevde at det enkelte særkullsbarn av denne grunn kan forutberegne en gitt brøk. På den annen siden vil gjenlevende bedre kunne forutberegne sin arv enn tidligere, siden hun i små bo er sikret et gitt beløp. Men det er kun i de tilfelle hvor verdien på avdødes bo er usikkert, ellers kan jo gjenlevende forholde seg til en brøk.

Hensynet til konsekvens og harmoni i rettsystemet tillegges ofte stor vekt. Men er minstearven i samsvar med for eksempel prinsippet om at like tilfeller bør behandles likt? I ett og samme felleseie med liten verdi vil særkullsbarnets arverett avhenge av dødsrekkefølgen, noe som medfører at avdødes særkullsbarn og lengstlevendes særkullsbarn for det samme felleseiet får en svært ulik arv.

Arveloven likestiller livsarvinger som er født i og utenfor ekteskapet og i forhold til kjønn og alder.⁹⁶ Eneste formelle unntak her er forlodsretten til barn som ikke har fått ”oppfostringa sin fullenda”, jfr. al. § 1, 2. ledd, jfr. al. § 36. Men hensynet bak regelen er jo nettopp å sikre likestilling mellom barna. Ved minstearv er det imidlertid ikke lenger likestilling mellom avdødes særkullsbarn og lengstlevendes særkullsbarn i de tilfellene. På den annen side kan det imidlertid hevdes at å styrke gjenlevende ektefelles stilling på bekostning av livsarvingene, er et forsøk på i større grad likestille gjenlevende ektefelle med livsarvingene generelt. En eventuell sekundærarverett ville imidlertid medført likestilling mellom de ulike særkullsbarn, uten at dette vil medføre noen stor belastning for gjenlevende ektefelle.

⁹⁶ Se kapittel 2.

Generelt kan en imidlertid hevde at dette også var mulig før lovendringen om minstearv ved å inngå ektepakt om helt eller delvis særeie, jfr. el § 42. Dersom førstavdøde har overført alle sine verdier til lengstlevendes særeie er det ikke noe i dødsboet som førstavdødes særkullsbarn kan arve. Fellesbarna og lengstlevendes særkullsbarn vil da arve det hele etter lengstlevendes død. Men dette er ikke noe selvstendig argument for å ikke ta opp disse problemstillingene i forbindelse med forslag til minstearv.

Arbeidsgruppen begrunnet også forslaget om minstearv med at dette ville medføre ”avlastning for skifteretten”. Et viktig utgangspunkt for utredning var å avlaste skifteretten. Ved at det bli lettere for gjenlevende å bli eneeier avlastes nettopp skifterettens arbeid. Dersom utredningen hadde vurdert kompromisset om sekundærarv for særkullsbarn hadde denne målsetningen ikke vært like lett å oppnå. En må derfor stille spørsmål ved om hovedmålsetningen, nemlig å avlaste skifteretten, kan ha medført en for stor vektlegging av dette formålet på bekostning av andre mulige løsninger uten tilsvarende avlasting.

I Ot.prp. nr. 46 (1989-90) konkluderer Justisdepartementet i tråd med ovennevnte utredning. Justisdepartementet støttet seg til ulike høringsuttalelser.

Det vises til uttalelse fra Den norske advokatforening som uttalte at ”...Utvalget stiller imidlertid spørsmål ved om det er riktig å gjennomføre disse lovendringene på nåværende tidspunkt, idet dette feltet etter utvalget oppfatning bør utredes nærmere...”. Videre sa de at: ”Lovutvalget er i prinsippet enig i at det er på tide å øke minstearven for gjenlevende ektefelle etter barnløs arvelater, men stiller spørsmål ved om ikke dette bør utredes på bredere basis.”⁹⁷ Her gis det altså positiv støtte vedrørende barnløse arvelatere, som ikke omfatter problemstillingen vi omtaler her. Den norske advokatforening ønsker videre en nærmere utredning.

En kan også stille spørsmålstegn ved hvor bredt representert høringsinstansene var, siden mange naturlige representanter på dette feltet, som for eksempel Alene Foreldre Forening og Norsk Husmorlag ikke var representert.

⁹⁷ Se Ot.prp. nr. 46 (1989-1990) s. 15.

4.3 Sikres gjenlevende muligheten til å bo i ekteparets felles bolig?

Minstearven sikrer gjenlevende en større andel av dødsboet i relativt små formuer. Men spørsmålet blir her om minstearven kan sikre gjenlevende å bli boende i en bolig som representerer ”gjennomsnittsboligen” dersom særkullsbarn ikke samtykker til uskifte. Det er jo det nærmeste en kommer definisjonen ”vanlig standard”. Oppnås så målsetningene om at gjenlevende ektefelle ”... er sikret å beholde hjemmet av vanlig standard ... uten å måtte svare arv til medarvingene”?⁹⁸

Hva er en da gjennomsnittlig nettoformue i dag? Vi tar utgangspunkt i aldersgruppen 67-79 år, som er noenlunde representativ for gjennomsnittlig levealder for førstavdøde. Vi antar først at førstavdøde ikke har opprettet testament. Tabell 216 i Statistisk årbok 2004 viser formuesregnskapet for husholdninger etter alder til hovedinntektstaker. Vi antar at husholdningene har felleseie. Tabellen viser en gjennomsnittlig nettoformue på kr. 700 000,-. Gruppen realkapital vil i hovedsak omfatte bolig. De aller fleste ektepar i Norge eier i dag egen bolig. Bolig er kun estimert til ca. kr. 240 000,-, og skyldes at ligningsverdien er betraktelig lavere en markedsverdien. Siden markedsverdien er utgangspunktet, jfr. sl. § 125, 1. ledd, tar vi som utgangspunkt at ligningsverdien tilsvare omtrent 20 prosent av markedsverdien.⁹⁹ Estimert boligverdi øker da fra kr. 240 000,- til kr. 1 200 000,-. Nettofinanskapitalen er estimert til ca. kr. 420 000, og vil tilsvare bankinnskudd, verdipapirer og andre fordringer. Siden de fleste eldre ofte har plassert midlene i sikre verdipapirer eller bankinnskudd, antar vi fremover at dette er likvide midler.

Gjennomsnittlig nettoformue justeres opp til kr. 1 620 000,- for husholdninger på bakgrunn av markedsverdien på bolig. Dødsboet vil da tilsvare halvparten, som er kr. 810 000,-. Her vil minstearven tilsvare kr. 235 112,- (4 G), som er litt høyere (29 prosent) enn arveretten på en fjerdedel. Minstearven får altså liten betydning i det

⁹⁸ Jfr. Ot.prp. nr. 46 (1989-1990), s. 14.

⁹⁹ Etter skattelovens § 4-10, 1. ledd kan verdien på boligeiendommen settes lavere enn omsetningsverdien. Takstnivået i dag ligger betydelig under omsetningsverdien, helt nede i 10-15 prosent av markedsverdien. Ligningsverdiens andel av markedsverdien kan variere en god del, slik at det er vanskelig å definere konkret hvor stor ligningsverdien faktisk er av markedsverdien i gjennomsnitt. Vi velger å ta utgangspunkt i at ligningsverdien er 20 prosent av markedsverdien fremover. Se Zimmer, Lærebok i skatterett (2001) s. 233.

”gjennomsnittlige” tilfelle. Førstavedes særkullsbarnet vil her ha krav på resten, som er kr. 574 888,-. Dette tilsvarer 71 prosent av dødsboet, og da mer enn pliktsarven på to tredjedeler.

Konklusjonen i forhold til målsetningen ”uten å måtte svare arv til medarvinger” slår derfor ikke til i det ”gjennomsnittlige” tilfellet.

Oppnås målsetningen ”...er sikret å beholde hjemmet av vanlig standard” for gjenlevende?¹⁰⁰ Boligen vil omfatte ca 75 prosent og nettofinanskapital 25 prosent etter tabell 216, justert for markedsverdien på bolig. Bolig omfatter altså den største andelen. Nettofinanskapitalen, som her er kr. 420 000,-, kan finansiere noe av skifte til lengstlevende. Siden særkullsbarnet her har krav på kr. 574 888,- må gjenlevende låne kr. 154 888,-. Ut fra statistikken er det derfor ikke åpenbart at gjenlevende ”er sikret å beholde hjemmet av vanlig standard”, siden minstearven får svært liten betydning her. Her forutsettes det selvfølgelig at førstavede ikke ønsker å krenke arveretten til gjenlevende.

Det må imidlertid presiseres at gjelden på kr. 154 888,- kan finansieres med sikkerhet i huset, siden dette nå er lengstlevendes bolig. Lengstlevende vil derfor være sikret ett godt stykke på vei. Dersom avdøde og lengstlevende hadde felles barn kan lengstlevende sitte i uskiftet bo med disse. Særkullsbarnets andel ville da blitt tilsvarende redusert, og dette ville gjøre det mye enklere å beholde boligen. I statistikken over ville særkullsbarnet da arvet kr. 287 444,-, dersom det også var et fellesbarn. Dette beløpet kan finansieres av nettofinansformuen på kr. 420 000,- som lengstlevende har som likvide midler.

Hadde det vært en annen sammensetning av formuen, for eksempel en relativ større andel finanskapital hadde dette også gjort lengstlevendes situasjon enklere. Videre kunne avtale mellom gjenlevende og avdøde om formuesordning (ektepakt med særeie for lengstlevende) også redusert beregningsgrunnlaget for pliktdelsarv. Dette ville også styrket lengstlevendes stilling. Hadde nettoformuen vært mindre, ville dette kun gå på bekostning av særkullsbarnet. Hadde dødsboet for eksempel tilsvaret kr. 650 000,-, ville

¹⁰⁰ Se Ot.prp. nr. 46, s. 14.

lengstlevende arvet kr. 235 112,- som tilsvarer minste arven. Resten av dødsboet på kr. 414 888,- går til særkullsbarnet. Dette kan finansieres av nettofinansformuen på kr. 420 000,-. Her blir altså minste arven effektiv, men den slår altså til på nettoformuer som er mindre enn ”gjennomsnittet”. Ved mindre formuer er derfor gjenlevende ektefelle sikret. Men tar en utgangspunkt i gjennomsnittlig nettoformue til en husstand, er en avhengig av at ektefellene har omtrent en tredjedel i finansformue for å unngå opplåning ved kun ett særkullsbarn. For de gjennomsnittlige nettoformuene treffer altså hensynet bak minste arven noenlunde.

Vi ser nå på situasjonen hvor førstavdøde ønsker å prioritere lengstlevende, og benytter sin testasjonsrett. Særkullsbarnet har krav på 2/3 av dødsboet på kr. 810 000,-, som tilsvarer kr. 540 000,-. Resten av dødsboet er kr. 34 888,- (dødsboet er kr. 810 000- minste arv på kr. 235 112 – plikt arven på kr. 540 000,-) tilfaller lengstlevende. Konklusjonen er at dette ikke er tilstrekkelig til å dekke arven til særkullsbarnet av nettofinansformuen på kr. 420 000,-. Selv når førstavdøde benytter sin testasjonsfrihet er dette ikke tilstrekkelig til å oppnå målsetningen om ”er sikret å beholde hjemmet av vanlig standard”. Det må imidlertid presiseres at testasjonsfriheten får en større betydning ved store formuer, men betyr mindre her.

4.3.1 Sikrer grunnbeløpet minste arven over tid for gjenlevende?

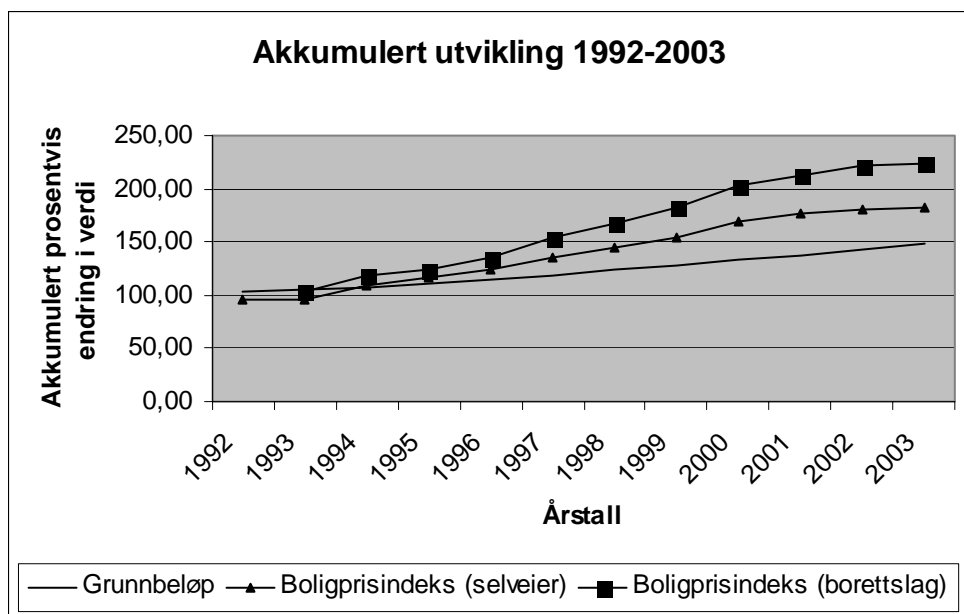
Målsetningen ”...er sikret å beholde hjemmet av vanlig standard” må også vurderes over tid. Skal målsetningen oppnås til enhver tid må grunnbeløpet endre seg i samsvar med bolig – og renteutviklingen. Spørsmålet er om grunnbeløpet gjør dette.

Vi så over at boligens andel av total nettoformue tilsvarte ca 75 prosent og nettofinansformuen ca 25 prosent.

Av finansformuen utgjør bankinnskudd hovedkomponenten. Verdien av bankinnskudd, som i hovedsak omfattes av nettofinanskapitalen, styres av nominell bankrente og for bolig vil boligprisindeksen styre dette over tid. En kan derfor hevde at boligprisindeksen og nominell rente avgjør hvor effektiv minste arven er over tid. Ser en på tidsintervallet 1992- 2003,¹⁰¹ har boligprisindeksen (både for borettslag og selveier) økt relativt mer

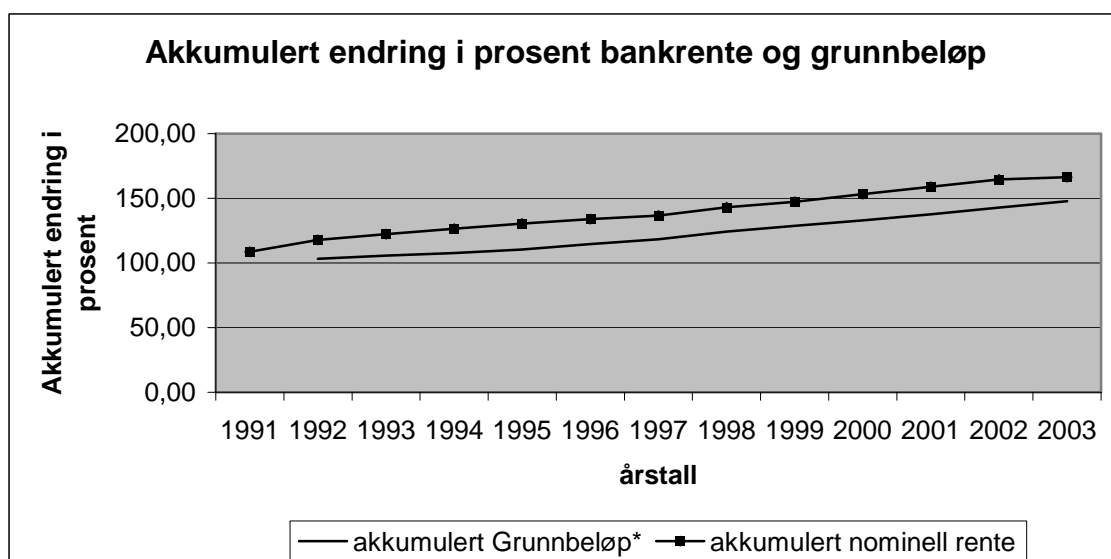
¹⁰¹ Se Statistisk årbok 2004, tabell 315 og 316 for boligutviklingen.

enn grunnbeløpet.¹⁰² Bankrenten følger omtrent grunnbeløpet, og reduserer denne utviklingen. Boligprisindeksen er også avhengig av hvor en bor i Norge, med en større økning i byer enn i distrikts-Norge.¹⁰³ Utviklingen kan illustreres slik:

Figur 7 viser at i perioden 1991-2003 har markedsverdien på borettslag økt med ca. 220 prosent, selveierboligen ca. 180 prosent og grunnbeløpet bare ca. 150 prosent.

I samme periode har nominell rente og grunnbeløpet fulgt hverandre. Dette illustreres i figuren under:

Figur 8.

¹⁰² Jfr. Rikstrygdeverket (2004), *Grunnbeløpet (G) i folketrygden*. [29.03.2004]. Tilgang:

http://trygdeetaten.no/default.asp?strTema=generelt&path=satser&path_sub=g

¹⁰³ Se Statistisk årbok 2004, tabell 315 og 316 for boligutviklingen.

Ser en dette i et større tidsperspektiv kan denne utviklingen imidlertid slå begge veier. Basert på ovennevnte periode kan en derfor antyde at grunnbeløpet er et lite presist styringsverktøy for å sikre gjenlevende samme beskyttelse over tid. Dette er heller ikke unaturlig, grunnbeløpet skal fokusere på andre behov, som for eksempel en rimelig utvikling i forbruket hvor en tar hensyn til konsumprisindeksen. I en tidsperiode vil derfor minstearven beskytte mer enn rettspolitisk ønskelig og i andre perioder mindre enn rettspolitisk ønskelig. Det er når boligprisen i en lengre periode har øket at en kan si at minstearven som Stortinget ønsket slår feil. Men finnes det noen alternativer?

En kan anvende en boligprisindikator fastlagt av Statistisk sentralbyrå. Ulempen er at denne bare omfatter deler av boet og at boligprisindikatoren viser store regionale forskjeller.

En kan også anvende en indikator som veier gjennomsnittet av ”normal” andel bankinnskudd og boligformue. Det er ukjent for oss om noe slikt eksisterer. I så fall må Statistisk sentralbyrå lage en ny statistikk, som også vil være et nytt begrep i lovsamlingen. Grunnbeløp er på den annen side en vanlig indikator i lovsamlingen, og det er i seg selv en fordel at arveloven harmonerer med blant annet trygdelovgivningen. Arvelovens tilgjengelighet for folk flest kan derfor bli vanskeligere.

Ovennevnte vurdering må også sees i sammenheng med livsforsikringer, som øker lengstlevendes mulighet for å oppnå blant annet den rettspolitiske målsetningen om å ”beholde hjemmet av vanlig standard”.

4.3.2 Bør livsforsikringsbeløpet omfattes av dødsboet?¹⁰⁴

Under Forsikringsavtalelovutvalgets utredning til ny Forsikringsavtalelov sto valget i hovedsak mellom to ulike modeller.¹⁰⁵ Den arverettslige modellen likestiller forsikringssummen med de andre aktiva i dødsboet. Disposisjonsmodellen tar utgangspunkt i at forsikringstager selv bestemmer hvem som skal ha

¹⁰⁴ Se kapittel 3.1.3 om gjenlevendes livsforsikringskrav.

¹⁰⁵ Se NOU 1983: 56 Lov om avtaler om personforsikringer s. 109-118.

forsikringssummen, og beløpet skal da ikke gå inn i dødsboet. Den siste modellen ble valgt. Videre la utredningen til grunn en subsidiær fordelingsregel, hvor gjenlevende ektefelle mottar hele forsikringsbeløpet dersom ingen er begunstiget i selve forsikringen.¹⁰⁶ Siden dette avviker fra de alminnelige bestemmelsene om fordeling av arv og påvirker forholdet mellom gjenlevende ektefelle og særkullsbarn vil vi se litt nærmere på hensynene bak dette valget.

Et flertall av Forsikringsavtalelovutvalgets medlemmer vektla kapitalforsikringens ”spesiell karakter”.¹⁰⁷ Sparedelen kan kreves utbetalt når som helst, og kan derfor sammenlignes med et bankinnskudd. Denne delen burde derfor følge alminnelige arverettslige regler. Selve dødsrisikodelen oppstår imidlertid først som et aktivum ved dødsfallet, og kan derfor ikke anses som arv i denne sammenheng. Den relative fordelingen mellom sparedelen og dødsrisikodelen i sammensatte forsikringer er blant annet avhengig av når vedkommende dør, og det er derfor vanskelig å si noe om den relative fordelingen.¹⁰⁸ Flertallet sier ikke noen om hvilken forsikringstype som dominerer, men flertallet legger, til tross for dette, vekt på risikodekningen i den videre drøftelsen. Fordelingen kan jo til en viss grad estimeres basert på gjennomsnittlig dødsrate pr. aldersgruppe for de med slike forsikringsordninger. Siden flertallet ikke dokumenterer forholdet mellom risiko- og sparedelen er det vanskelig å si noe om argumentets betydning.

Flertallet resonnerer videre at ”... de alminnelige fordelingsregler bare unntaksvis fører til resultater som ivaretar de behov forsikringen er tegnet for å dekke”.¹⁰⁹ Flertallet legger her til grunn at forsikringstager hovedsakelig ønsker en annen fordeling enn den arveloven legger til grunn, uten å vise til dokumentasjon som underbygger denne påstanden. Mindretallet viser også til at tilsvarende problemstilling ikke var forutsatt i den forrige revisjon av forsikringsavtaleloven elleve år tidligere. Det er derfor vanskelig å vurdere tyngden av dette resonnementet.

¹⁰⁶ se NOU 1983: 56 Lov om avtaler om personforsikringer s. 109.

¹⁰⁷ Se NOU 1983: 56 Lov om avtaler om personforsikringer s. 109.

¹⁰⁸ Se NOU 1983: 56 Lov om avtaler om personforsikringer s. 110.

¹⁰⁹ Se NOU 1983: 56 Lov om avtaler om personforsikringer s. 116.

I lys av ovennevnte vurderinger blir det neste hensynet av stor betydning. Flertallet mener at den viktigste funksjon livsforsikring har i dag er å ”avhjelpe akutte økonomiske behov for den eller de etterlatte i en overgangsperiode etter dødsfallet”.¹¹⁰ Forsikringens funksjon blir her omtalt som ”krisehjelp”. De sosiale hensynene er her altså fremtredende. Hensynene blir omtalt som ”akutte økonomiske behov” og ”krisehjelp”, noe som gir indikasjon på at livsforsikringen skal dekke behov som oppstår rett etter eller i løpet av en relativt kort periode etter dødsfallet. Dette harmonerer imidlertid ikke helt med uttalelsen ”dekke faste utgifter som boutgifter og renter og avdrag på lån”.¹¹¹ Selv om renter og avdrag kan være ”krisehjelp”, vil slike utbetalinger ha karakter av å være en varig utgift. Det kan derfor synes som om flertallet ønsker å ta hensyn til gjenlevendes generelle livssituasjon, og ikke bare de akutte behovene som oppstår. Ovennevnte hensyn er da i tråd med de hensyn som var bakgrunnen for minstearven.

Men oppnår livsforsikringen målsetningen om ”krisehjelp” og at gjenlevende kan dekke ”rente og avdrag”? I forhold til formuen til en ”gjennomsnittlig” familie,¹¹² vil effekten være positiv i den forstand at livsforsikring omfatter kontanter som kan brukes til å betale ut arvinger, men her vil livsforsikringer i hovedsak anvendes til å betale ut livsarvinger, og ikke dekke rente og avdrag. Problemet er imidlertid at livsforsikring ikke er noe fast beløp, men kan variere en god del. Dette medfører at livsforsikring ikke kan karakteriseres som ”sikkerhetsnett” eller ”minimumsrett” på samme måte som minste arv for gjenlevende. Et annet moment som taler mot dette er at disposisjonsmodellen legger til grunn at forsikringstager selv skal bestemme hvem som skal være begunstiget, og at vedkommende da mottar hele beløpet. Dette skaper stor usikkerhet for gjenlevende. At vilkårene for omgjøringsadgangen er meget strenge og ”ment som en nødutvei” reduserer også livsforsikringens karakter av være et ”sikkerhetsnett” på linje med minste arven.¹¹³ Denne omgjøringsadgangen er også kritisert av mindretallet som uttalte: ”Jeg kan ikke forsvare å frata dem denne

¹¹⁰ Se NOU 1983: 56 Lov om avtaler om personforsikringer s. 110.

¹¹¹ Se NOU 1983: 56 Lov om avtaler om personforsikringer s. 110.

¹¹² Se kapittel 4.3 hvor vi har forsøkt å estimere gjennomsnittlig formue.

¹¹³ Se NOU 1983: 56 Lov om avtaler om personforsikringer s. 127.

beskyttelsen ut fra en tro basert på at forsikringstagerne ”vet best”, og må antas å opptre lojalt og forsvarlig.”¹¹⁴

På den annen side vil gjenlevende alltid motta livsforsikringen dersom ingen er begunstiget. Dette er også som oftest tilfelle.

En prioritering av gjenlevende ektefelle vil gå på bekostning av andre arvinger. I en slik prioritering bør hensynene til de andre arvingene også vurderes. Mindretallet uttaler ”... med fordeler for gjenlevende ektefelle, men denne enkelheten vil lett kunne gå på bekostning av andre verneverdige interesse, som for eksempel avdødes barn utenfor ekteskapet, eller av et tidligere ekteskap”.¹¹⁵ Uttalelsen er rettet mot særkullsbarn som ”mister” sin arverett etter førstavdødes livsforsikring. Denne problemstillingen tilsvarer hva som er sagt om minste arv. Eneste forskjell er at livsforsikringsbeløpet kan variere mye og at det kan være usikkert hvem som er begunstiget.

Konklusjonen er at den offisielle målsetningen om krisehjelp angripes av forsikringstagers frihet til å velge begunstiget. Er ikke lengstlevende, men tredjemann begunstiget, vil vedkommende motta forsikringssummen uten at dette begrenses av dødsboet. Det er i tillegg vanskelig å omgjøre en slik disposisjon. Her vil ikke livsforsikringen være noen ”krisehjelp” for gjenlevende. Videre er livsforsikringer ulikt fordelt i samfunnet, slik at ”krisehjelpen” vil virke ulikt.

4.3.3 I hvilken grad prioriteres gjenlevende på bekostning av særkullsbarna?

Vi ser først på de tilfeller hvor det *ikke er oppnevnt noen begunstiget*. Etter den tidligere forsikringsavtaleloven ville forsikringen i disse tilfellene tilfalle arvingene, og gå inn i dødsboet etter de vanlige arverettslige regler, jfr. forsikringsavtaleloven av 1930 § 104, 1. ledd.

Dette kan illustreres med et eksempel som viser konsekvensen etter de gamle og nye reglene. Forsikringssummen tilsvarer kr. 500 000,-. Andre aktiva medfører at vilkåret

¹¹⁴ Se NOU 1983: 56 Lov om avtaler om personforsikringer s. 117.

¹¹⁵ Se NOU 1983: 56 Lov om avtaler om personforsikringer s. 116.

for minste arv ikke er tilstede. Etter tidligere regelverk ville gjenlevende fått kr. 250 000,- (halvparten) som boslodd samt arv på $\frac{1}{4}$ av avdødes boslodd tilsvarende kr. 62 500,- (en fjerdedel av kr. 250 000,-). Livsarvingene hadde krav på $\frac{2}{3}$ av avdødes boslodd som tilsvarte kr. 167 500,- (to tredjedeler av kr. 250 000,-). Videre hadde livsarvingene krav på resten tilsvarende kr. 20 000,-. Var det kun et særkullsbarn etter avdøde, ville særkullsbarn her altså fått kr. 187 500,- og gjenlevende kr. 312 500,- (bosloddet på kr. 250 000,- + en fjerdedel på kr. 62 500,-).

Etter de nye reglene vil gjenlevende ektefelle motta hele livsforsikringen, og dette kan holdes utenom fordelingen med særkullsbarna, jfr. el. § 77, 2. ledd, jfr. § 61, bokstav b.

Vi ser så på de tilfeller hvor *begunstiget er oppnevnt*. Etter de tidligere reglene skulle begunstigelsen av tredjemann, og som ikke var gjort ugjenkallelig, omfattes av boet og da inngå i beregningsgrunnlaget for gjenlevendes boslodd og livsarvingenes pliktdelsarv.

De gamle reglene for en gjenkallelig forsikring kan illustreres med samme eksempel som over. Gjenlevende ville her arvet samme beløpet, nemlig kr. 312 500,-. Særkullsbarnet ville fått reduserte arven fra kr. 187 500,- til kr. 167 000,-. Restbeløpet på kr. 20 000,-, som går utover pliktarven på to tredjedeler, ville tredjemann fått i arv.

Etter de nye reglene ville hele dette beløpet tilfalle tredjemann. Rettslig sett vil denne regelen i seg selv ikke prioritere ulikt mellom gjenlevende og særkullsbarn. I forhold til den tidligere forsikringsavtaleloven vil dette imidlertid være tilfelle. Etter dagens regler vil ikke gjenlevende eller særkullsbarn ikke motta noe dersom dette ikke er ”klart urimelig”. I eksempelet over viste vi at etter den tidligere forsikringsavtaleloven ville gjenlevende motta kr. 312 000,- og særkullsbarnet kr. 167 000,-. Når dette ikke gjelder lenger, vil endringen derfor relativt gå mer på bekostning av gjenlevende enn særkullsbarn. Men begge parter ”taper” på denne endringen.

Dersom tredjemann er begunstiget blir neste spørsmål om hvorvidt det er adgang til å omgjøre forsikringen. Den tidligere forsikringsavtaleloven la til grunn en ubetinget omgjøringsadgang når avdøde hadde ektefelle eller livsarvinger, jfr. forsikringsavtaleloven av 1930 § 104 andre ledd. Dette var derfor et sterkt vern for både

gjenlevende ektefelle og særkullsbarn. I dag er denne regelen erstattet av mer skjønnspregede og strenge vilkår.¹¹⁶ Denne restriktive omgjøringsadgangen vil, i forhold til tidligere regelverk, i større grad gå på bekostning av gjenlevende ektefelle enn avdødes særkullsbarn. Men det må presiseres at den restriktive omgjøringsadgangen vil gå på bekostning av både gjenlevende ektefelle og særkullsbarn.

Spørsmålet om prioriteringen mellom gjenlevende og særkullsbarn er i all hovedsak et spørsmål om hvor ofte forsikringstager velger å begunstige andre enn gjenlevende. En antar at i de fleste tilfeller velger forsikringstager å ikke begunstige noen, slik at konklusjonen da må blir at lengstlevende ektefelle prioriteres på bekostning av særkullsbarn i de fleste tilfeller.

¹¹⁶ Se kapittel 3.1.3.3 og 3.1.3.4, om omgjøringsadgangen.

5 MULIG ALTERNATIV

I arbeidet med revisjon av arvelovgivningen i Danmark er ett av målene å tilpasse arvereglene til de nye familieformene, og her er konflikten mellom gjenlevende og særkullsbarn sentral. På bakgrunn av dette har det i den danske debatten blitt lansert et forslag om ”indefrysning af livsarvingers arv” eller ”opsat delt uskiftet bo”. Dette forslag tar sikte på å styrke gjenlevende ektefelles stilling på arveskiftet uten at dette i særlig grad går ut over førstavdødes særkullsbarns arverett. Vi velger her å se på dette forslaget som et mulig alternativ.

Det er rettspolitisk ønskelig å prioritere gjenlevende ektefelle. Konsekvensen av minstearven og ordningen i forsikringsavtaleloven i Norge er imidlertid at dette går på bekostning av særkullsbarna. Spørsmålet blir derfor om ønsket om å prioritere gjenlevende ektefelle må gå på bekostning av særkullsbarn, eller om det eksisterer modeller som på en bedre måte sikrer også særkullsbarns arv.

Siden ikke mer enn 12 prosent av befolkningen i Norge har opprettet testament er det vanskelig å trekke en konklusjon om hva folk flest ønsker ut i fra testamentundersøkelser.¹¹⁷ Finn Taksøe-Jensen sier imidlertid i sin utredning at behandlingen av materialet i testamentsundersøkelsen viser med stor sikkerhet at det forelå en rekke ønsker hos ektefeller som ikke ble dekket av arvelovens regler.¹¹⁸ Videre underbygger han sitt synspunkt med at behovet for lovendring er bekreftet av praktikere med bred erfaring innen arverett, samt at hans egne erfaringer tilsier at folk både mangler og har feil kunnskap om arverettsreglene. Han konkluderer ut i fra dette med at

¹¹⁷ Se Lødrup, Arverett (1999) s. 69 som viser til undersøkelse utført av Øverbye 1986 s. 95 flg. Vi har ikke funnet nyere undersøkelser enn denne. Se omtale under kapittel 4.1.

¹¹⁸ Se Taksøe-Jensen (2002), Redegørelse om behovet for ændringer af arveloven s. 2 flg.

arvelovens regler ikke svarer til de typiske ønsker hos omtrent halvparten av den voksne befolkning.

Basert på denne tankerekken er det presentert et forslag kalt ”indefrysning af livsarvingers arv” eller ”opsat delt uskiftet bo”.¹¹⁹ Poenget her er at førstavdødes livsarvinger ikke vil få sin arv før etter lengstlevendes død. ”De vil modtage en pantefordring, som kunne belånes, afhændes, som ville indgå i formuedelingen i tilfælde deres separasjon eller skilsmisse, og som vilde falde i arv ved deres død”.¹²⁰ Her vil gjenlevende få beholde boet, uten å måtte utbetale eventuell pliktav til førstavdødes særkullsbarn der disse ikke samtykker til uskifte, jfr. al. §10, eller hvor gjenlevende ønsker å skifte, jfr. al. § 9. En antar at i de tilfellene førstavdøde har særkullsbarn vil det være vanligst å skifte. Særkullsbarnas pliktdelsarv beregnes og omgjøres til et pengekrav når førstavdøde dør, som da sikres ved pant i boets midler. Renter på pengekravet skal ikke gjenlevende betale i live, men beregnes ved lengstlevendes død. Renten skal følge ”forbrugerprisindeksen”, som etter vår forståelse vil tilsvare konsumprisindeksen i Norge. I Danmark antar en at ”forbrugerprisindeksen” vil medføre en langt lavere prosentvis stigning av arvekravet enn den gjennomsnittlige prosentvise stigning i fast eiendom.¹²¹ Juridisk sett skal arven etter førstavdøde da anses som falt, noe som gjør det enklere for gjenlevende å gifte seg på nytt.

5.1 Fordeler og ulemper ved forslaget

Pengekravet må sikres i boets midler, altså i midlene til førstavdøde.¹²² I Norge er det vanlig å ha sikkerhet i bolig, bedrifter og motorkjøretøy (som gir størst sikkerhet med hensyn til tinglysing). Det er vanlig å eie bolig, og et vanlig trekk er at boligen til de i eldre alder er nedbetalt. Som vi så i kapittel 4.3. utgjør bolig ca. 75 prosent, og

¹¹⁹ Se bl.a Lødrup (2003), Uskiftet bo – en arverettslig uting? I: Hyldestskrift til Jørgen Nørgård s. 319 (333) og Taksøe-Jensen (2002), Efterlevende ægtefællers arveretlige stilling I: Festskrift til Peter Lødrup s. 619 (712).

¹²⁰ Se Taksøe-Jensen (2002), Efterlevende ægtefællers arveretlige stilling I: Festskrift til Peter Lødrup s. 619 (712).

¹²¹ Taksøe-Jensen (2002), Efterlevende ægtefællers arveretlige stilling I: Festskrift til Peter Lødrup s. 619 (712-713).

¹²² Vi har i kapittel 4.3 blant annet drøftet boets sammensetning.

nettofinanskapitalen 25 prosent, av gjennomsnittlig formue i Norge. Dette tyder i alle fall på at i gjennomsnitt vil gjenlevende ektefelle kunne stille tilstrekkelig sikkerhet for pengekrav som oppstår etter førstavdøde. Men når dette ikke er tilfelle kan det oppstå problemer, eksempelvis hvor bolig leies, og aktiva da kanskje omfatter bil, noen verdipapirer og kanskje en båt. Her er det ikke like klart hvordan pengekravet skal sikres. Siden realiseringstidspunkt til en viss grad er usikkert kan dette også redusere sikkerhetens verdi. I slike tilfeller kan et pengekrav ha liten verdi. Dette vil være av stor betydning for førstavdødes særkullsbarn, som er den gruppen av arvinger som mest sannsynlig ville selge pengekravet til for eksempel en bank.

Sikkerheten kan også gå på bekostning av gjenlevende ektefelle. Lengstlevende kan kunne komme til å bli avhengig av å låne penger, med sikkerhet i boligen, for å sikre seg selv en viss levestandard. Dette vil da bli vanskeligere når livsarvingene allerede har sikkerhet i boligen. Dersom lengstlevende skulle ha prioritet foran livsarvingene ville dette bryte med prinsippene i tingsretten, og samtidig ville ”opsat delt uskiftet bo” bli en illusjon.

En annen side av forslaget omfatter risikofordelingen mellom førstavdødes og gjenlevendes særkullsbarn. Forslaget legger til grunn at pengekravet rettslig oppstår ved førstavdødes død. Etter dette vil pengekravet forrentes tilsvarende konsumprisindeksen.

Forslaget legger til grunn at verdistigningen på fast eiendom i gjennomsnitt vil øke mer enn konsumprisindeksen. Dette innebærer at boets verdi ved lengstlevendes død vil ha økt relativt mer enn hva pengekravet har økt i samme periode. Her er forutsetningen at ikke lengstlevende har belånt boligen underveis for å finansiere sitt forbruk, og at boligprisen har økt mer enn konsumprisindeksen. Da vil lengstlevendes særkullsbarn få økt sin arv på bekostning av førstavdødes særkullsbarn.

Det kan imidlertid innvendes at førstavdødes særkullsbarn kan selge sitt pengekrav og investere dette i fast eiendom med tilsvarende verdiøkning. Dette er likevel ikke helt korrekt ettersom banken, som kjøper pengekravet vil betale nåverdien av dette kravet. Konsumprisindeksen blir ofte brukt som et mål på inflasjonen. Historisk har risikofri rente i bank vært relativ høyere enn inflasjonen, slik at en i gjennomsnitt har oppnådd en viss realavkastning (altså avkastning etter inflasjon). Banken må derfor

neddiskontere verdien av pengekravet tilsvarende differansen mellom konsumprisindeksen og risikofri avkastning. Dette er renten som banken alternativt kan låne ut risikofritt. Videre vil banken normalt kreve en risikopremie fordi statistisk levealder alltid er forbundet med usikkerhet. Førstavedes særkullsbarn vil derfor få utbetalt en lavere verdi på pengekravet enn pålydende.

Denne nåverdien kan bli betraktelig lavere dersom boet ikke omfatter eiendeler som er egnet til å gi god sikkerhet, som f. eks. bolig. Aktiva med lavere sikkerhet vil øke bankenes tapspotensiale. Vi antar her at pengekravet til førstavedes særkullsbarn har sikkerhet i bolig. Hvis ikke ville arverette for førstavedes særkullsbarn bli svært usikker. På den annen side medfører dette også en viss risiko for gjenlevende ektefelle, siden han vil sitte med risikoen dersom boligens verdi stiger i takt med konsumprisindeksen. Historiske data viser at eiendomsmarkedet ofte beveger seg i sykluser, og er syklusen nedadgående kan lengstlevendes særkullsbarn oppleve at det er lite igjen i boet etter at førstavedes særkullsbarn har fått oppgjør for pengekravet, samt renter. Risikoen for lengstlevendes særkullsbarn vil her øke betydelig dersom aktiva i boet omfatter eiendeler som bil og finanskapital. Dersom boligen i sterk grad er pantsatt som sikkerhet for førstavedes særkullsbarn, vil lengstlevendes særkullsbarns arveutsikter være avhengig av disse mer usikre aktiva. En bil synker i verdi over tid, og verdien av en båt holder sjeldent tritt med konsumprisindeksen. Finanskapital er i tillegg veldig likvid, og det kan være fristende for gjenlevende å bruke av disse midlene for å finansiere en bedre alderdom. Hele denne risikoen vil da lengstlevendes særkullsbarn måtte ta. Samtidig er det heller ikke så rimelig at førstavedes særkullsbarn skal finansiere lengstlevendes forbruk.

Dette koker ned til et viktig ankepunkt mot forslaget. I dag har finansinstitusjoner begynt å tilby finansieringsprodukter hvor eldre personer kan øke sitt forbruk gjennom lån med sikkerhet i nedbetalt bolig. Tilbudet av slike finansieringsløsninger vil sannsynligvis øke fremover på grunn av endrede holdninger til arv i befolkningen. Dagens løsning med pliktdelsarv behøver derfor ikke å medføre en tilsvarende redusert levestandard for lengstlevende. Gjenlevende ektefelle kan låne et beløp, avdragsfritt i live, som dekker pliktdelsarven samt renter som skal betales i dennes levetid. Når gjenlevende dør, vil banken kunne kreve lånebeløpet samt renter dekket av boligsalget. Det nye forslaget medfører en tilsvarende løsning. Den eneste forskjellen er at dette nå

blir lovens normalordning, og ikke en mulig finansieringsløsning. De som etter dagens løsning ikke ønsker å sitte i uskifte kan derfor skifte, og betale utestående til arvingene med en slik finansieringspakke. Problemet her er kanskje at kunnskapen om slike finansieringsløsninger, samt at tilbudet av slike produkter, fortsatt er lite. Dette resonnementet har også en tilsvarende brodd mot bakgrunnen for minstearven og livsforsikring i gjeldende rett.

Hvor godt forslaget er tilpasset behovet til de fremtidige familiestrukturer er følgelig relatert til boets sammensetning og risikoprofil. Lengstlevende vil etter dette forslaget ikke lenger være bundet av dagens rådighetsbegrensninger som gjelder ved uskifte, jfr. al. § 19. Disse begrensningene er imidlertid ikke så omfattende. Høyt forbruk for å dekke egne behov skaper sjelden konflikter etter gjeldende rådighetsbegrensninger. Konflikter oppstår som oftest ved gavesalg av fast eiendom.

Et annet spørsmål gjør seg gjeldende i de tilfeller hvor gjenlevende ektefelle er ung. Dersom førstavdødes særkullsbarn skal ha et rentebærende pengekrav frem til lengstlevendes død kan tidshorisonnten bli veldig lang. Lengstlevende vil ikke være motivert til å skifte med førstavdødes særkullsbarn fordi renten som tilsvarer konsumprisindeksen vil være svært lav. For førstavdødes særkullsbarn vil det kanskje være vanskelig å selge et slikt pengekrav til en bank, ettersom forfallsperioden er svært usikker. Samtidig blir det vanskelig å beregne forventet konsumprisindeks og risikofri rente. Ved salg av pengekravet kan en derfor lett risikere at banken beregner seg en høy risikopremie. Da vil pengekravets nåverdi som kommer til utbetaling bli svært lavt.

Et viktig spørsmål er hvilke konsekvenser dette får for skifteprosessene. En av begrunnelsene for å innføre rett til minstearv for gjenlevende ektefelle var som nevnt å forenkle skifteprosessen.¹²³ Ved oppgjøret etter førstavdødes død må boets verdi beregnes, for å komme frem til pengekravets verdi, og en kommer ikke unna et sammensatt skifte. For de bo som i dag omfattes av regelen om minstearv vil prosesskostnaden øke dersom forslaget omfatter alle formuesstørrelser.

¹²³ Se Utredning om offentlig skifte av dødsbo 1988 s. 1 flg.

Om forslaget rettslig er godt må vurderes opp mot de prinsippene som er fastlagt i arveloven. Vi tar utgangspunkt i at modellen prioriterer lengstlevende i så stor grad at bestemmelsene om minste arv, jfr. al. § 6, 2. punktum og livsforsikring, jfr. fal. § 15-1, 2. ledd, kan elimineres. Forslaget vil i større grad enn tidligere være i samsvar med linjelikedelingsprinsippet, jfr. al. § 1, 2. ledd og nærhetsprinsippet, jfr. al. § 1, 1. ledd. Grunnen til dette er at minste arven fjernes, jfr. drøftelse under kapittel 5.1.2. Reelle hensyn til forutsigbarhet vil påvirke særkullsbarna ulikt. I mindre bo, ettersom minste arven forsvinner, vil ektefellenes dødsrekkefølge ikke ha like mye å si for førstavdødes og lengstlevendes særkullsbarn. Spesielt førstavdødes særkullsbarn vil bli bedre stilt her. Samtidig vil førstavdødes særkullsbarn bli prioritert foran lengstlevendes livsarvinger fordi de får sikkerhet i boet ved arvelaters død. Alle endringer i boet etter dette vil være for lengstlevende livsarvingers risiko. Forutsigbarheten vil derfor reduseres for lengstlevendes livsarvinger, mens førstavdødes særkullsbarn vil oppleve større forutsigbarhet. Men før noen av ektefellene er død vil særkullsbarn ha større forutsigbarhet siden dødsrekkefølgen ikke lenger får samme betydning. Hensynet til likestilling blir til en viss grad styrket. Siden minste arven forsvinner vil det i utgangspunktet bli nøytralitet mellom førstavdødes og lengstlevendes særkullsbarn. Forslaget vil imidlertid overføre en betydelig risiko på lengstlevendes livsarvinger etter førstavdødes arvefall. Men risikoen kan gå begge veier.

Forslagets hovedformål er å styrke gjenlevende ektefelles stilling. Dette hensynet er den viktigste årsaken til at det i Norge ble innført en rett til minste arv og regler i forsikringsavtaleloven som er til fordel for lengstlevende. En konsekvens av de norske reglene er at lengstlevendes særkullsbarn prioriteres på bekostning av førstavdødes særkullsbarn. Det danske forslaget vil styrke lengstlevendes stilling ytterligere uten at det medfører et så stort skille mellom de ulike særkullsbarn som minste arven og forsikringsavtaleloven gjør i dag.

For førstavdødes særkullsbarn vil forslaget medføre både en positiv og en negativ virkning. Ved små formuer vil minste arven, og ved at livsforsikringer holdes utenfor dødsboet, medføre at det blir lite eller ingenting igjen til denne gruppen. Forslaget vil gi denne gruppen arveretten tilbake. På den annen side må de enten vente på en utsatt arv, eller selge pengekravet. Selges pengekravet vil salget innebære et lavere utbetalingsbeløp fordi risikofri rente vanligvis er høyere enn konsumprisindeksen.

Reduksjonen er avhengig av denne renteforskjellen, samt forventet gjenstående levetid til lengstlevende. Omfatter boet i tillegg en liten andel eiendeler med god sikkerhet vil beløpet synke ytterligere. Prioriteringen av førstavdødes særkullsbarn vil derfor være avhengig av disse faktorene. Generelt kan en likevel antyde at i mindre bo vil førstavdødes særkullsbarn komme i en sterkere posisjon, og i større bo kan førstavdødes særkullsbarn komme i en svakere posisjon.

For lengstlevendes særkullsbarn vil endringen medføre at arveretten etter minstearven og livsforsikringer ikke lenger er en eksklusiv rett, samt en økt risikoutsettelse som kan slå begge veier. I mindre bo, og i bo med høy forsikringsgrad, vil dette være en ulempe for denne gruppen. I større bo vil minstearven ha liten eller ingen betydning, og konsekvensene er avhengig av forsikringsgrad. På den annen side vil en lav konsumprisindeks og høy boligprisøkning i bo med hovedsakelig bolig i porteføljen, medføre at lengstlevendes særkullsbarn vil motta en betydelig arv. Disse ulike tilfellene er forsøkt illustrert under i kapittel 5.3.

5.2 Tilpasning til norske forhold

Dersom en overfører dette til norske forhold, må det tas hensyn til at arveloven er forskjellig utformet i Norge, sammenlignet med Danmark, som dette forslaget er tilpasset til. Forslaget ville få større betydning i Norge. I Norge utgjør pliktdelsarven to tredjedeler av dødsboet, og i Danmark halvparten. Gjenlevende ektefelle arver i Danmark en tredjedel, mens tilsvarende brøk i Norge er en fjerdedel. Til forskjell fra Norge er denne arveretten er pliktarv. På den annen side har vi i Norge en minste arv som har preg av å være pliktarv, og som også vil gå foran livsarvingenes pliktdelsarv. Både i Norge og Danmark omfatter gjenlevende ektefelles arverett hele avdødes formue, uavhengig om dette var felleseie eller særeie. Relativt sett ville dette derfor være en mer radikal endring i Norge enn i Danmark, siden ektefellens arverett i Danmark er større enn i Norge, samt at pliktdelsarven i Norge utgjør en større andel enn i Danmark.

Forslaget ville også fått betydning for minste arven, som ikke eksisterer i Danmark. Siden forslaget i så stor grad prioriterer gjenlevende ektefelle er det rimelig å anta at gjenlevendes fordel etter regelen om minste arv bør forsvinne. Forslaget ville da medføre

nøytralitet mellom førstaveddødes og lengstlevendes særkullsbarn. For gjenlevende ektefelle ville dette ikke ha så stor betydning, utover mindre opplåningsmuligheter på bolig, og kanskje andre eiendeler, samt mindre arv til egne barn. På den annen side ville reglene gjøre det lettere å gifte seg på nytt. Det er imidlertid mulig å ha en minste arv også i dette forslaget. Da ville en i praksis utformet reglene slik at forslaget kun var virksomt fra og med 4 ganger grunnbeløpet. Forslaget illustrerer at det er mulig å nå en målsetning om å sikre både gjenlevende ektefelle en høyere levestandard i live, og samtidig sikre likhet mellom livsarvingene etter lengstlevendes død.¹²⁴

Videre bør forslaget medføre endringer i forsikringsavtaleloven (fal). Ettersom gjenlevende ektefelle får en mye bedre stilling etter denne modellen, er det kanskje ikke i samme grad behov for å holde livsforsikringsbeløp utenfor førstaveddødes dødsbo. Siden lengstlevende uansett får beholde boet ville mye av begrunnelsen for denne fordelingen for lengstlevende falle bort.¹²⁵

Dette forslaget ville også fått betydning for beløpsbegrensningene for livsarvingene på 1 mill. kroner, jfr. al. § 29 1. ledd, som i utgangspunktet ikke bør gjelde. Men dette forslaget kan til en viss grad modifiseres i samsvar med regelverket, og spesielt kan dette være aktuelt for beløpsbegrensningen. Ettersom beløpsbegrensningen også omfatter andre hensyn, for eksempel skifte av næringsvirksomhet, er det ikke åpenbart at denne begrensningen burde omfattes av ”opsat delt uskiftet bo”.¹²⁶ Skal forslaget tilpasses norske forhold er det kanskje naturlig å beholde de reglene vi har i dag i ekteskapsloven. Dette vil bl.a. omfatte skjevelingsreglene, jfr. el. §§ 59 og 77, samt forlodsretten, jfr. el. § 61. Dette vil da påvirke pengekravet tilsvarende.

¹²⁴ Se nærmere kapittel 4.2 om drøftelse av minste arv.

¹²⁵ Se for øvrig drøftelse under kapittel 4.3.2.

¹²⁶ Se nærmere diskusjon i kapittel 4.1.1.

5.3 Konsekvenser - konkrete eksempler som sammenligner modellen og gjeldende rett

5.3.1 Konsekvenser for bo med normal størrelse

Vi tar utgangspunkt i det ”gjennomsnittlige” boet som vi omtalte under drøftelsen om minste arv.¹²⁷ Vi legger til grunn at gjenlevendes rett til minste arv forsvinner og fordelene i fal. forsvinner, siden modeller i så stor grad prioriterer gjenlevende ektefelle.

I kapittel 4.3 estimerte vi gjennomsnittlig nettoformue pr. husholdning til kr. 1 620 000,-, (for å forenkle regnestykkene legger vi til grunn kr. 1 600 000,-). Her tilsvarer dødsboet kr. 800 000,-, hvorav boligverdien utgjør kr. 600 000,- og finanskapitalen kr. 200 000,-. Både førstavdøde og gjenlevende ektefelle har ett særkullsbarn hver. Arven til *førstavdødes særkullsbarn* vil da utgjøre kr. 600 000,-, som tilsvarer tre fjerdedeler av kr. 800 000,- siden førstavdøde ikke har opprettet testament, jfr. al. § 29, 1. ledd og § 1. Dette vil medføre at boligen blir pantsatt med kr. 600 000,-, eller 50 prosent av markedsverdien til boligen, ved arvefallet.

Forslaget legger til grunn at renter på pengekravet tilsvarer konsumprisindeksen. Vi antar videre at førstavdøde selger pengekravet til en finansinstitusjon. Antatt gjenstående levetid for lengstlevende er 10 år, konsumprisindeksen er 2 prosent og risikofri rente er 5 prosent i disse 10 årene. For å finne nåverdien må pengekravet neddiskonteres med forventet risikofri realrente. Diskonteringsfaktoren blir da 0,744.¹²⁸

¹²⁷ Se kapittel 4.3.

¹²⁸ For å definere faktisk verdi for førstavdødes særkullsbarns arv i ”opsat delt uskiftet bo” må pengekravets nåverdien beregnes. Her må vi anvende en nåverdimodell hentet fra finansiell læren. Vi tar utgangspunkt i realrenten (nominell rente før inflasjon – inflasjonen). Realrenten i eksempelet over blir da 5 prosent – 2 prosent som er 3 prosent. Dette gir realrenter (r) tilsvarende 0,03. Banken vil her hvert år tape 3 prosent av pengekravet fordi de kunne anvende dette beløpet til risikofritt utlån. Neste variabel er antall år lengstlevende vil antas å leve. Her er dette 10 år. Antall år (n) blir da 10 år. Formelen for nåverdien av kroner 1 innebetalt i periode n er:

$$R^{-1} = (1+r)^{-n}$$

Her blir da diskonteringsfaktoren $(1+0,03)^{-10}=0,744$.

Nåverdien av et pengekravet blir da: $600\,000 \cdot 0,744 = \text{kr. } 446\,400,-$

Førstavedødes særkullsbarn ville her motta kr. 446 400,- fra banken, som tilsvarer nåverdien av pengekravet. Etter gjeldende rett vil førstavedødes særkullsbarn motta kr. 564 888,- (som tilsvarer boet på 800 000,- minus minste arven på kr. 235 112,-, 4G). Arven blir her redusert med kr. 118 488,- (kr. 564 884,- minus kr. 446 400,-) sammenlignet med mottatt arv etter gjeldende rett. Eksempelet viser at minste arven får mindre betydning enn rentefordelen for lengstlevende. Utviklingen av forventet konsumprisindeks, risikofri realrente og levealder vil få avgjørende betydning for arven til førstavedødes særkullsbarn.¹²⁹

Lengstlevende slipper å betale arv til førstavedøde særkullsbarn på kr. 564 888,- etter gjeldende rett. Eneste ulempe er at boligen er pantsatt med et pengekrav tilsvarende kr. 600 000,-, som da tilsvarer 50 prosent av boligens markedsverdi. Dette kan få betydning dersom lengstlevende ønsker å finansiere sin alderdom gjennom et avdragsfritt lån på boligen, som nedbetales ved salg av bolig ved lengstlevendes død.

For *lengstlevendes særkullsbarn* vil faktisk utvikling i de samme variablene slå ut i motsatt retning. I tillegg må lengstlevendes særkullsbarn også leve med risikoen for at lengstlevende forbruker av boet, spesielt i de tilfeller hvor deler av boet omfatter likvide midler. I dette tilfellet ville det imidlertid vært en tinglyst panterett tilsvarende 50 prosent av boligverdien som vil redusere lengstlevendes mulighet for å ta opp ytterligere lån på boligen.

Utviklingen av boligverdien vil være av stor betydning for lengstlevendes særkullsbarn. Her er det til en viss grad nøytralitet mellom særkullsbarna, siden førstavedødes særkullsbarn, ved salg av pengekravet, selv kan bestemme investeringsprofil. Denne friheten har ikke lengstlevendes særkullsbarn, men er avhengig av lengstlevendes handlinger. Det er uansett umulig å forutsi arv, men her vil arven avvike i større grad enn etter dagens arveregler.

¹²⁹ Hadde den risikofrie renten tilsvart bare 3 prosent, ville forventet risikofri realrente blitt 1 prosent i samme tilfelle. Da ville diskonteringsfaktoren blitt 0,905, og nåverdien av pengekravet tilsvart kr. 543 000,-. Pengekravet blir her redusert med kun kr. 57 000,-.

Dersom lengstlevende forventes å leve i bare 4 år, ville nåverdien av pengekravet med 3 prosent forventet risikofri realrente, tilsvare en diskonteringsfaktor på 0,915. Nåverdi blir da kr. 549 000,-. Her ville arven altså bli redusert med bare kr. 51 000,-.

Situasjonen for lengstlevendes særkullsbarn kan illustreres med ovennevnte eksempel.

Vi antar at det her var felleseie tilsvarende kr. 1 600 000,-, med en boligverdi på kr. 1 200 000,- og finanskapital på kr. 400 000,-. Dersom vi legger til grunn at faktisk levealder for lengstlevende ble 10 år, at finanskapitalen sammen med boligverdien hvert år økte med 10 prosent. Realrenten på boet vil her utgjøre 8 prosent (10 prosent- 2 prosent). Nåverdien av boet vil da tilsvare kr. 2 589 600,-.¹³⁰ Pengekravet, som banken har krav på, vil tilsvare kr. 600 000,-. Boets nettoverdien vil her da bli kr. 1 989 600,- (nåverdi av boet på kr. 2 589 600,- minus pengekravet på kr. 600 000,-). Lengstlevendes særkullsbarn ville her arve kr. 1 989 600,- ved lengstlevendes død.

Sammenlignet med gjeldende rett vil lengstlevendes særkullsbarn kommet godt ut. Etter gjeldende rett hadde førstavdødes særkullsbarn mottatt kr. 546 888,- ved arveskifte, noe som medfører at lengstlevendes særkullsbarn sitter igjen med kr. 2 042 712,- (kr. 2 589 600,- minus kr. 546 888,-) ved lengstlevendes død.

Lengstlevendes særkullsbarn sitter imidlertid med risikoen, både på godt og vondt. Faktorer som påvirker arven er konsumprisindeksen og boligprisutviklingen etter arveskiftet etter førstavdøde, og frem til lengstlevendes død.¹³¹ Videre er lengstlevendes særkullsbarn avhengige av at lengstlevende ikke forbruker av boet i samme periode.

¹³⁰ Dette finner en ved å anvende formelen som gir det beløp kr 1 vokser til med rente og rentes rente over n perioder. Formelen er: $R = (1 + r)^n$. Dette gir $(1 + 0,03)^{10} = 2,15892$. Nåverdien blir da kr. 1 600 000,- * 2,15892 = kr. 2 589 600,-.

¹³¹ Om boligprisen hadde blitt redusert med 6 prosent pr. år i disse 10 årene, og lengstlevende hadde forbrukt hele finanskapitalen, hadde situasjonen blitt en annen. Boligens verdi hadde etter inflasjon hadde blitt redusert med 8 prosent (konsumprisindeksen på 2 prosent, og boligverdireduksjon på 6 prosent). Da ville diskonteringsfaktoren over 10 år blitt 0,463, og boligens verdi tilsvare kr. 555 600,-. Banken hadde krevd kr. 600 000,-, som det ikke er sikkerhet for i boligen. Siden finanskapitalen er forbrukt ville banken hatt et utestående krav på ca kr. 45 000,-. Lengstlevendes særkullsbarn ville her ikke fått noen arv. Det siste eksempel illustrerer også at ”opsat delt uskiftet bo” kan få konsekvenser for gjenlevende ektefelle. Hadde finanskapitalen blitt forbrukt, hadde det ikke vært mulig for lengstlevende å lånefinansiere sine siste år. Dette fordi markedsverdien på boligen var lavere enn pantefordringen på den. Hadde en ønsket å kjøpe en mindre bolig ville dette blitt vanskelig, siden gjenlevende da i praksis hadde startet med negativt egenkapital.

5.3.2 Konsekvenser for et mindre bo

Ektefellene har felleseie, hvor boligens verdi er kr. 500 000,-. Ved førstavdødes død kommer en livsforsikring tilsvarende kr. 300 000,- til utbetaling, hvor ingen er begunstiget. Her antar vi at også gjenlevende ektefelles fordeler, som er regulert i regelen om minste arv og forsikringsavtaleloven, ikke lenger gjelder, og derfor inngår i dødsboet. Konsumprisindeksen er 2 prosent, risikofri realrente er 5 prosent og forventet levealder for lengstlevende er satt til 10 år. Boligprisen øker med 10 prosent hvert år. Dødsboet vil etter forslaget være kr. 400 000,- (halvparten av kr. 800 000,- som omfatter boligen på kr. 500 000,- og forsikringssum på kr. 300 000,-).

Førstavdødes særkullsbarn vil her få et pengekrav på kr. 300 000,- (tre fjerdedeler av dødsboet på kr. 400 000,-, jfr. al. § 29, 2. ledd, jfr. § 1) med sikkerhet i boligen. Selges pengekravet vil særkullsbarn få utbetalt nåverdien på kr. 223 200,-.¹³²

Etter gjeldende regler tilsvarende dødsboet minste arven på 4 ganger grunnebeløpet, jfr. al. § 6, 2. punktum. Gjenlevende vil derfor arve hele boligen. Livsforsikringen tilsvarende kr. 300 000,- har ingen begunstiget, og gjenlevendes vil arve hele forsikringen, jfr. fal. § 15-1, 2. ledd. Gjenlevende ektefelle arver altså alt, og førstavdødes særkullsbarn ingenting. I mindre bo vil derfor stillingen til førstavdøde særkullsbarn bli styrket.

Lengstlevendes særkullsbarn vil i utgangspunktet ha krav på salgsværdien av boligen på kr. 500 000,- og forsikringen på kr. 300 000,-. Justert for realveksten på 8 prosent (formuen vokser med 10 prosent fratrasket årlig konsumprisindeks på 2 prosent) vil nåverdien på boligen bli kr. 1 079 450,-.¹³³ Banken vil kreve pengekravet som vil pålyde kr. 300 000,-. Lengstlevendes særkullsbarn vil derfor motta kr. 779 450,- (kr. 1 079 450,- (boligens verdi) minus kr. 300 000,- (pengekravet) pluss kr. 300 000,- (forsikringen)). I forhold til gjeldende rett vil lengstlevende særkullsbarn få redusert arven tilsvarende kr. 300 000,- til fordel for førstavdødes særkullsbarn.

¹³² Realrente er 3 prosent og antall leveår er 10. Diskonteringsfaktoren blir da 0,744. Nåverdien er $300\,000 \cdot 0,744$.

¹³³ Realrenten blir 8 prosent og antall leveår er 10. Diskonteringsfaktoren blir da 2,1589. Nåverdien blir da $\text{kr. } 500\,000,- \cdot 2,1589 = \text{kr. } 1\,079\,450,-$.

Lengstlevende unngår noen form for utbetaling i levende live, og eneste ulempe er at boligen vil ha en tinglyst panterett tilsvarende kr. 300 000,- eller 66 prosent av boligens verdi ved arvefallet. Ved vekst i boligverdien vil denne pantefordringen imidlertid bety stadig mindre for gjenlevende ektefelle. Dette kan få betydning for senere behov for opplåning med sikkerhet i boligen.

Etter gjeldende rett ville imidlertid gjenlevende ektefelle i dette tilfellet arvet hele boet. Ulempen for lengstlevende vil her omfatte pantheftelsen på boligen tilsvarende kr. 300 000,-. Denne ulempen må da veies opp mot den fordel førstavdødes særkullsbarn har fått i og med pengekravet. Spørsmålet er imidlertid på hvilket grunnlag førstavdødes særkullsbarn prioriteres på bekostning av gjenlevende ektefelle. Dersom sammenligningsgrunnlaget er likviditet må svaret være nei, gjenlevende vil her ikke utbetale noe arv uansett. Men på sikt kan imidlertid lengstlevende ha behov for å lånefinansiere sitt forbruk med sikkerhet i boligen. Siden boligen allerede er beheftet med en panterett med bedre prioritet kan dette begrense lengstlevendes lånemuligheter.

Av *andre momenter* kan nevnes at forslaget gir gjenlevende ektefelle en fordel ved at det ikke medfører rådighetsbegrensninger i lengstlevendes bo, siden det rettslig sett er skiftet etter førstavdøde, i motsetning til uskifte med rådighetsbegrensninger, jfr. al. §§ 18—21. I praksis vil skiftet sikre livsarvingene etter førstavdøde et pengekrav med sikkerhet i boets eiendeler, som antas tinglyst. Skulle gjenlevende gi bort fast eiendom eller andre gaver som står i misforhold til boet, jfr. al. § 19, ville eiendommen uansett være beheftet med en tinglyst panterett. Ved lengstlevendes død vil de som har mottatt denne gaven ikke kunne påberope seg god tro, jfr. al. § 19, 2. ledd. Den tinglyste panterett ville uansett ha prioritet foran den nye eiers erverv, jfr. Lov om tinglysing av 7. juni 1935 nr. 2 (tgl.) §§ 20—21.

Livsarvingene ville også få en ytterlige beskyttelse som de ikke har ved uskifte, nemlig et vern mot visse av lengstlevendes livsdisposisjoner. Øker gjenlevende sin levestandard ved å låne penger med sikkerhet i boligen, ville denne sikkerheten ha lavere prioritet enn sikkerheten som er sikret i pengekravet, jfr. tgl. §§ 20—21. Lengstlevendes livsdisposisjoner vil kun få konsekvenser for de som har arverett etter lengstlevende, nemlig lengstlevendes særkullsbarn og til en viss grad felles barn. Sistnevnte gruppe vil uansett ha et pengekrav etter førstavdøde. Forslaget innebærer at man unngår risikoen

som spesielt førstavdødes særkullsbarn har ved uskifte, og som er grunnen til at særkullsbarna er spesielt beskyttet i al. § 10. Rent prinsipielt er dette i samsvar med arvelovens formål, at barna arver det som er igjen etter foreldrenes livsdisposisjoner.

Al. § 13 setter begrensninger for gjenlevende ektefelles adgang til å sitte i uskiftet bo. Et spørsmål er om det bør gjelde tilsvarende begrensninger i dette forslaget? Dersom gjenlevende ektefelle har mer gjeld enn aktiva ved skifte etter førstavdøde vil pengekravet imidlertid ha sikkerhet i boligen som vil stå seg mot senere pantheftelser fra kreditors side.

Ovennevnte vurderinger forutsetter imidlertid at det finnes eiendeler som kan gi tilstrekkelig sikkerhet, for eksempel en bolig. Vi har tidligere diskutert problemstillingen knyttet til boets sammensetning. Eksistere det ikke eiendeler som sikrer at kravet kan tinglyses (bolig, bil etc.), vil pengekravet ikke i samme grad være sikret mot lengstlevendes livsdisposisjoner. Forbruker lengstlevende boets verdier, slik at boets verdi minker til under pengekravets verdi, vil førstavdødes særkullsbarn få en mindre arv enn de rettslig har krav på. De vil i en slik situasjon vanskelig kunne selge pengekravet, i så fall vil det bli til en betydelig underpris.

5.4 Avsluttende bemerkning

Lovgivers ønske om å prioritere gjenlevende ektefelle ved å innføre rett til minste arv, samt særfordeler i forsikringsavtaleloven, har gått på bekostning av førstavdødes særkullsbarn. Modellen ovenfor viser at det er mulig å prioritere gjenlevende ektefelle ytterligere uten at førstavdødes særkullsbarns arverettslige stilling blir svekket. Vi synes det danske forslaget er fornuftig, men må selvsagt tilpasses den norske vikeligheten.

6 LITTERATURLISTE, FORKORTELSER M.M.

Arnholm, Carl Jacob. *Arveretten*. 7. utg. Oslo, 1984

Augdahl, Per. *Arveloven med kommentarer*. Augdahl, Per, Hambro, Peter E. 3. utg. Oslo, 1992

Boye, Knut. *Finansielle emner*. 7. utg. Bergen, 1990

Giertsen, Johan. *Generasjonsskifte: kontrakts- og arverettsspørsmål som oppstår når et foretak overføres til livsarving*. Bergen, 1993

Havsås, Jan. *Skifteforvaltningens historie: "Det er ikke penger det dreier seg om."* Oslo skifterett, 1997

Lødrup, Peter. *Arverett*. 4. utg. Oslo, 1999

Lødrup, Peter. *Familieretten*. 2. utg. Oslo, 1994

Lødrup, Peter. *Nordisk arverett: En sammenlignende studie av dansk, finsk, islandsk, norsk og svensk rett med drøftelser av harmoniseringsmuligheter og reformbehov*. 1. utg. B.3. København, 2003

Lødrup, Peter. *Uskiftet bo – en arverettslig uting? I: Hyldestskrift til Jørgen Nørgaard*. København, 2003, s. 319-339

Lødrup, Peter. *Noen refleksjoner over gjenlevende ektefelles stilling i de skandinaviske land. I: Nybrott og odling. Festskrift til Nils Nygaard*. Bergen, 2002, s. 563-577

Smith, Lucy. *Barn og Foreldre*. Lucy Smith, Peter Lødrup. 6. utg, Oslo, 2004

Taksøe-Jensen, Finn. Redegørelse om behovet for ændringer af arveloven. København, 2000

Taksøe-Jensen, Finn. Efterlevende ægtefællers arverettslige stilling. Er tiden inde til *nytænkning*? I: Bonus Pater Familias. Festskrift til Peter Lødrup. Oslo, 2002, s. 699-714

Unneberg, Inge. *Arveretten med dødsboskifte*. 1. utg. Oslo, 1990

Unneberg, Inge. Ny minste arv m.v. for gjenlevende ektefelle. I: Lov og Rett. 1991, s. 257

Zimmer, Fredrik. *Lærebok i skatterett*. 4. utg. Oslo, 2001

6.1 Lovforarbeider

Utkast til lov om arv 1962 Utkast til lov om arv. Innstilling fra Komitèen til å utrede spørsmålet om revisjon av arve- og uskiftelovgivningen. Oslo 1962.

Arbeidsgruppens utredning 1988 Utredning om offentlig skifte av dødsbo fra arbeidsgruppe oppnevnt av Justisdepartementet høsten 1987. Oslo, 1988.

Innst.O.XI. 1937 Innstilling fra justiskomitèen om forandringer i arvelovgivningen

Innst.O. nr. 80 (1984-1985) Innstilling fra justiskomitèen om lov om endringer i arve- og skiftelovgivningen, veksel og sjekkloven m.m.

Ot.prp. nr. 36 (1968-1969) Om lov om arv m.m.

Ot.prp. nr. 49 (1988-1989) Om lov om forsikringsavtaler m.m.

Ot.prp. nr. 46 (1989-1990) Om lov om endringer i skifteloven m.m.

St.meld. nr. 29 (2002-2003) Om familien – forpliktende samliv og foreldreskap.

NOU 1983:56 Lov om avtaler om personforsikringer.

NOU 1987:30 Innstilling til ny ekteskapslov del II.

NOU 1999:25 Samboerne og samfunnet.

6.2 Andre kilder

Statistisk årbok 2004. 123.årgang.Oslo/Kongsvinger, 2004.

Internett:

Statistisk Sentralbyrå:

http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/tabeller/3-3-13t.txt

http://www.ssb.no/ukens_statistikk/utg/9807/Fig2-1.html)

http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/tabeller/3-3-16t.txt

Rikstrygdeverket:

http://trygdeetaten.no/default.asp?strTema=generelt&path=satser&path_sub=g

6.3 Lovforkortelser

aal.	Lov om avgift på arv og visse gaver 19. juni 1964 nr. 14
al.	Lov om arv m.m. 3. mars 1972 nr. 5
avtl.	Lov om avslutning av avtaler, om fuldmagt og om ugyldige viljeserklæringer 31. mai 1918 nr. 4
bl.	Lov om barn og foreldre 8. april 1981 nr. 7
el.	Lov om ekteskap 4. juli 1991 nr. 47
fal.	Lov om forsikringsavtaler 16. juni 1989 nr. 69

ftrl.	Lov om folketrygd 28. februar 1997 nr. 19
NL	Kong Christian Den Femtis Norske Lov 15. april 1687
odl.	Lov om odelsretten og åsetesretten 28. juni 1974 nr. 58
sl.	Lov om skifte 21. februar 1930
tgl.	Lov om tinglysing 7. juni 1935 nr. 2

6.4 Rettspraksis

Høyesterettsdommer:

Rt. 1958 s. 649

Rt. 1967 s. 1420

Rt. 1978 s. 1513

Rt. 1989 s. 539

Rt. 1992 s. 374

Rt. 2004 s. 777

Dommer fra Lagmannsretten:

RG 1989 s. 1022 (Eidsivating)

A

L